

Карта на реформи во судството и економијата

верзија на македонски јазик

Оваа книга е дел од проектот “Law Market”, кој е поддржан од

BTД The Balkan Trust for Democracy
A PROJECT OF THE GERMAN MARSHALL FUND

*Мислењата, кои се изразени во книгата не ги репрезентираат мислењата на БТД, ГМФ
или на нивните партнери*

Прилеп, 2007

CIP – Каталогизација во публикација
Национална и универзитетска библиотека “Св. Климент Охридски”, Скопје

**347.96 / .99.047 (497.7) “2006/07” (083.94)
338.242.021.8 (497.71)”2006/07” (083.94)**

Карта на реформи во судството и економијата / Александар
Цветкоски, Сапа Ѓорѓевиќ, Снежана Савоска, Ана Бошкоска;
[илустрации Тони Чатлески, Паре Зареска; превод на англиски
Соња Адамческа, превод на албански Нурие Селими]. – Прилеп :
Асоцијација за граѓанска толеранција и соработка, 2007. – 385 стр. :
илуст. во бои 15 x 20 CM

Публикацијата е во рамките на проектот: Law market, - Текст
напоредно на мак., англ., и алб., јазик. – фусноти кон текст

Тираж 1000. – Текст на англ. и на алб. јазик. – фусноти кон текстот

ISBN 978-9969-2192-2-1

1. Цветкоски, Александар

а) Судство – Реформи - Економија - Македонија – 2006-2007 - Проекти

б) Стопански реформи – Македонија – 2006-2007 - Проекти

COBISS.MK-ID 68664586

Издава

Асоцијација за граѓанска толеранција и соработка – Прилеп (АГТИС)
“Пиринска” – 62, 7500 Прилеп

Карта на реформи во судството и економијата

верзија на македонски јазик

Александар Цвекоски, Саша Ѓорѓевиќ, м-р Снежана Савоска, м-р Ана Бошкоска

За издавачот

Александар Цвекоски

Ликовна илустрација

Тони Чатлески

Организација

Благоица Цветкоска
Виктор Андоноски
Анета Талеска

Уредувачки одбор

д-р Златко Савоски
м-р Паре Зареска
Олгица Башеска
Мери Мирческа
Стефче Стојанов

Лектура

Жаклина Башеска - Нешкоска
Душанка Димевска

**Компјутерска припрема и web
презентација**

Дејан Кумпаниоски
Пецко Топешки

Креативен тим

Игор Ефремоски
Емилија Башеска
Виктор Андоноски
Олгица Башеска
Соња Адамческа

Превод на англиски јазик

Соња Адамческа

Превод на албански јазик

Нурие Селими

Консуланти

д-р Виолета Пановска Бошкоска
Мирјана Димовска
Љубиша Николовски

Фотографија

Раде Дамјановски

Печат

“Зомес” – Прилеп

Тираж

1000

Сублимат на проектот : "Law market"

Генерална цел на проектот:

Придонес кон забрзување, ориентирање и подобрување на квалитетот на реформите во **судството** и **економијата**; Воспоставување поблиска соработка на Владата на РМ со предвидените проектни целни групи.

Цел на проектот:

Мотивирање на граѓанско, експертско и институционално учество во владините реформи во 2 - та сектори.

Задачи на проектот:

Добивање јасна **истражувачка слика** за состојбите на реформите во економијата и судството, дисеминација на таа истражувачка слика до јавноста;

Добивање **оценки, мислења и препораки** од целните групи, 8 амбасади – акредитирани во РМ за состојбите на реформите во овие 2 сектори;

Повишување на нивото на **структурирана информираност и мотивираност** за учество на целните групи за реформските процеси,

Повишување на **капацитетот на медиумите** за презентација на состојбите со реформите

Производство на **квалификувани мислења и препораки** до владата околу реформите.

Проектот ќе ги поврзи граѓаните со Владата: Стимулирајќи граѓанска инволвираност во донесувањето на одлуки, процесот на креирање политика, мотивирање проактивна соработка помеѓу инстанците - кои ја чинат власта, помеѓу власта од една страна и граѓанското општество, универзитетите, експертите, синдикатите, деловниот сектор – од друга страна.

Опис на проблемот: Ситуациона анализа:

Македонија се наоѓа во фаза на владини реформи во повеќе сектори, а кои беа поттикнати од нашите аспирации за членство во НАТО и ЕУ. Владата на РМ објави дека постои генерална политичка волја за овие тешки и опсежни реформи да се спроведат.

Стручните организации – составени од вработени во самите третирали сектори (здруженија на економисти во стопанството, стопански комори, синдикати, економските факултети и институти, здруженија

на судии, адвокати, нотари, медијатори, извршители, јавни обвинители...) кои фигурираат како експертски организации, НВО – ите, опозицијата, универзитетите... потребно е да се ангажираат и да го запазат легитимниот граѓански интерес. Поинаку, овој проблем би го дефинирале како:

Слабо граѓанско, експертско, опозиционо и институционално учество во процесите на реформи во судството и економијата.

Генералниот проблем е поливалентен и има корени во минатото, во нивото на политичка култура, начините на практикувањето на власта, традицијата на граѓанско учество...

Заради економичност на претставувањето, сметаме дека треба да се работи на подигање на интересот за инволвирање на целните групи во процесот на владините реформи. Тој проблем ќе го наречеме:

Нејосовоен или недосајоок на структурирано информирање на јавноста во врска со реформите во секторите на судството и економијата.

Реформите се “опасна политичка” материја, заради тоа што нема гаранции дека претставуваат подобрување на состојбите и животот на граѓаните. Тој ризик е поголем ако владата, институциите, експертите и граѓаните не работат заедно. Во полињата каде е потребен и **експертски и граѓански капацитет**, како што е носењето на закони, не е доволна само “јавност” и “гласност”, туку е потребно фокусираното и инспирирано (ние го нарекуваме **структурирано**) инволвирање на актери и јавноста во тие процеси.

Очекувани резултати:

Зголемување на бројот на личности, организации и институции кои ќе учествуваат во разни фази на реформите во економијата и судството;

Подобрена комуникација на телата за реформи во двете министерства со заинтересираните инсајдери во реформските процеси;

Зголемена граѓанска информираност за состојбите со реформите;

Произведени препораки и мислења за реформите во овие два сектори;

Подобро и пофокусирано медијско известување за реформите и нивните делови, законски проекти, повеќе простор во медиумите за реформските зафати и закони;

Дисеминацијата на моделот на работа.

Предвидени активности:

- **Истражување** на владината институционална и персонална поставеност во врска со реформските зафати во нивните ресори, прибирање податоци за изготвени ресорни стратегии за реформи, акциони планови, закони и предлог закони;
- **Интервјуи** со соодветни независни експерти околу состојбата на реформите;
- **Анкета** за мислењата на 8 амбасади – акредитирани во РМ;
- **Анкета** за запознаеноста на вработените во институциите на овие 2 сектори;
- Изготвка **на I Драфт - ови**: “Карта на реформи во судство и економија”;
- Работилница со новинари – експерти за следење на овие 2 реформски пакети;
- “Фар кампања” до целните групи и прибирање на повратни одговори;
- 2 секторски ТВ емисии;
- Ресорна тркалезна маса Law Market во судството;
- Ресорна тркалезна маса Law Market во економијата;
- Припрема и печатењена публикација и веб верзија со проектни резултати;
- Press release и презентирање написи за електронски и печатени медиуми;
- Следење на медиумски одгласи, следење на реакции од владата на РМ.

Проектот е насочен кон одржливи резултати и нивно зачувување и развивање. Картата на реформи ќе ги приближи предвидените реформски зафати, со нивна динамика, па ќе претставува алатка и инспирација за НВО – ите и другите целни групи да се вклучат во тие процеси. Одржливоста ќе се огледа и низ информираноста на владините структури за тоа што се работи во другите сектори, а со тоа се зголемува координираноста на активностите.

Проектот предвидува тесна соработка на проектниот тим со институциите на Владата на РМ, со што резултатите на проектот би биле не само “невладини” туку и општествени.

Како се раѓаат македонските реформи?

Од Извештаите на телата на ЕУ, во недостаток на автентична домашна политичка волја, зависат нашите реформи. **Како?**

Можноста за идното членство во ЕУ е одобрена од Европскиот Совет во јуни 2000 и повторно потврдено од Европскиот Совет во Солун, во јуни 2003. **Критериумите за членство се воспоставени** уште на Советот на ЕУ во Копенхаген во 1993 и регулирани во **Членовите 6. и 49. од Спогодбата на ЕУ**. Тоа се општи критериуми, а посебните се воспоставени со **ССА (Спогодба за стабилизација и асоцијација)**.

“Агендата од Солун” предложи **инструменти**, кои се докажале како успешни во предпристапниот процес, кои ќе бидат воведени во ССА. Најважни од овие нови инструменти се **Европските Партнерства**¹.

Во Меморандумот, Советот на Европа, во Солун, на 19-20 јуни 2003 изнесе политички став дека: “Земјите од Западен Балкан ќе станат интегрален дел од Европската Унија, веднаш штом ќе ги исполнат поставените критериуми” и ги одобри **Заклучоците на Советот од 16 јуни 2003 за Западен Балкан** вклучително **Анексот “Агенда од Солун за Западен Балкан”**.

Европското партнерство за РМ е базирано на условите од **Регулативата на Советот (ЕЗ) бр: 533/2004** - Приоритети за подготовка на РМ за понатамошна интеграција во ЕУ – идентификувани во **Годишниот Извештај на Комисијата 2004**², а кој служи како листа на проверка за мерење на прогресот и со него Македонија требаше: ...“да припреми план со временска рамка... за приоритетите за партнерство со ЕУ”. ...

Со овој акт Комисијата одреди дека прогресот ќе биде мониториран од **Комисијата** и наведен во Годишните Извештаи за ССА³ и преку структурите поставени со ССА⁴. Исто така, Комисијата одреди Финансиските

¹ Оценето е дека ...”Економската и социјалната ситуација е сеуште несигурна во поголемиот дел од регионот.... и потребни се судски, економски и законодавни реформи”....

² Извештајот се изјаснува и во однос на инкорпорацијата на *acquis* во легислативата на една земја, како и за тоа како една земја се припрема за нејзина имплементација, односно имплементира.

³ ПСА е рамката за европскиот курс на земјите од Западен Балкан се до нивната идна акцесија. Главните приоритети за РМ се однесуваат на нејзиниот капацитет за исполнување на критериумите поставени од Советот во Копенхаген 1993 и условите

извори за асистенција на овој процес, односно го потврди постоечкиот финансиски инструмент - од Регулативата на Советот (ЕЗ) бр: 2666/2000 од 05.12.2000 (КАРДС).

Во краткорочните приоритети⁵ - поставени пред Македонија (ССА), фокус е ставен на:

1. Политичка ситуација

1.1. Демократија и владеење на правото:

- Функционирање на државните институции на севкупната територија.
- Подобрување на функционирањето на јавната администрација⁶
- Зајакнување на судскиот систем.
- Подобрување на борбата против корупцијата⁷

1.2. Човекови права и заштитата на малцинствата:

- Промоција на слободата на изразување и медиумите.
- Осигурување на почит на правата на малцинствата⁸

поставени во ССА, кои се исто така наведени во Заклучоците од Советот од 29.04.1997 и 21-22.06.1999, содржината на финалната декларација од Самитот во Загреб 24.11.2000 и во Солунската Агенда.

⁴ Три главни инструменти на ПСА : **Договорите за стабилизација и асоцијација, автономните трговски мерки и финансиска помош.**

⁵ Ги преставуваме само оние што имаат врска со судство и економија

⁶ Целосно имплементирање на Законот за јавни службеници; Имплементирање на Стратешкиот план за развој на генералниот Секретаријат; Административна транспарентност и усвојување на Закон за јавен пристап до информации; Реформа на Законите за административни процедури околу административни спорови; Поттикнување развој на граѓанското општество и нивно активно учество во процесот на донесување на одлуки.

⁷ Подигање на институционалниот капацитет за истражување и гонење на сторителите на корупција; Подобрување на координацијата помеѓу агенциите и Државната комисија за спречување на корупција; Подобрување на размената на податоци; Имплементирање на правилата кои се однесуваат на декларацијата од функционерите за имот, конфликт на интерес, транспарентност во јавни набавки и внатрешна и надворешна контрола на администрацијата...

⁸ Академски стандарди во линија со Болоњската декларација.

1.3. Регионална и меѓународна соработка:

- Промоција на регионална соработка

2. Економска ситуација

2.1. Слободна пазарна економија и Структурни реформи:

- Одржување на макроекономска стабилност
- Економски реформи⁹
- Подобрување на бизнис средината¹⁰
- Политика за вработување¹¹

3. Управување со јавни финансии

- Подобрување на управувањето со јавните финансии¹²

4. Европски стандарди

4.1. Внатрешен пазар и Трговија:

⁹ Намалување на улогата на државата во економијата и фер, стабилна и предвидлива деловна средина; Прочистување и спроведување на сопственичките права; Усвојување на Програмата за реструктурирање и трансформација на индустријата за челик во конкурентноста поврзана со ЕЗ *acquis*; Имплементирање на Европската Повелба за мали претпријатија; Подобрување на пристапот до финансиски и нефинансиски услуги на МСП; Продолжување на подготовката на Националниот гарантен фонд; ефективна либерализација на секторот за електронски комуникации - зајакнување на регулаторните тела и усвојувањето на соодветни закони и политики.

¹⁰Закон за претпријатија; ефикасност на административниот и судскиот систем; ефикасност на процедурите за стечај; поедноставување и намалување на процедурите за лиценцирање и подобрување на транспарентноста на сите административни процедури кои влијаат на претпријатијата.

¹¹Развој и имплементација на обемна стратегија за промовирање на вработувањето и намалување на невработеноста, посебно со реформи во стручната обука и пазарот на работна сила.

¹² фискална децентрализација; декомпресија на плати на јавни службеници; подобрување на внатрешна контрола и ревизија во Министерството за финансии и примена на пошироки контроли на јавната администрација во целост; Ревизија на законот за државна ревизија – нејзина независност; поголема контрола на трошоците на споредните буџетски фондови. Воспоставување на ефикасна Трезорска сметка и Пазар на обврзници.

- Царина; Оданочување¹³; Конкуренција, државна помош¹⁴ и јавни набавки; Права за интелектуална, индустриска и комерцијална сопственост¹⁵

Среднорочни приоритети:

1.1. Демократија и владеење на правојо:

- Понатамошно подобрување на функционирањето на администрацијата¹⁶
- Понатамошно јакнење на судскиот систем¹⁷

2. Управување со јавни финансии

Јавна внатрешна и надворешна финансиска контрола; Развојот на вториот столб на пензискиот систем, транзиција од солидарен во обавезен акумулационен систем.

3. Европски стандарди

- Царина – Имплементирање на Стратешкиот план 2004-2008.
- Оданочување – зајакнување на Даночната администрација; Развој на Стратегија за ревизија и адекватни системи на ИТ.
- Конкуренција, државна помош¹⁸ и јавни набавки

¹³Ревизија на сегашната даночна легислатива и административни процедури; Елиминација на сегашните стапки на даноци на промет за тутунски производи базирани врз потеклото на стоката; Поефикасно рефундирање на ДДВ; Имплементација на законот за извршување, за оданочувањето на бизнисот и обезбедување новите даночни мерки...

¹⁴Легислатива за слободна конкуренција; Транспарентност во државна помош; Либерализација; подобрување на практиките за јавни набавки; про-конкурентски пристап кон приватизацијата; Административен капацитет. .

¹⁵ Пратечка легислатива на законот за индустриска сопственост и негова имплементација; Подобрување на легислативата за заштита на авторските и сродните права.

¹⁶ Промоција на независност на администрацијата, транспарентност при регрутирање и развој на кариера спрема постигнувањата, професионализам... Развој на граѓанското општество и вклучување во процесот на носење одлуки.

¹⁷ Реформа на судскиот систем; Ефикасно функционирање на Националната школа за судии. Поттикнување на обука за легислативата на ЕУ; Обезбедување на задоволителни буџетски средства за гарантирање на пристап до правдата и правна помош. Зголемување на платите. Зајакнување на борбата против економскиот и финансискиот криминал (перење на пари) и измама како и подобрување на националната легислатива за тоа.

Годишните Извештаи на Комисијата се оценка на реформите и постигнувањата, основа за поставување приоритети и начини на нивно исполнување, како и препорака за странската помош кон Македонија, но препораки и за меѓународните монетарни и финансиски институции¹⁹.

Што вели **Третиот годишен извештај за Македонија за ПСА?**

Мерки за трговија од ЕУ: Воведувањето на посебните трговски мерки од ЕУ за Западен Балкан во септември 2000 му овозможија на регионот широк пристап до пазарот на ЕУ, скоро за сите стоки, така што извозот во ЕУ значително порасна²⁰. Регионот доби за оваа задача значителна финансиска **помош** преку **КАРДС**. Исто така, замислено како една значајна форма на помош за помош на земјите кандидати беше смислен **твинингот**²¹.

Економијата сеуште не беше “дојдена на ред” под импресија на Рамковниот договор, кој требаше да се имплементира. Срамежливо, **економските реформи** се најавуваа од ЕУ, која сепак инсистираше само на намалувањето на генералниот владин дефици (намален таа година на 1.5% од БДП), за да не мораат да даваат повеќе средства за грантови и кредити²² за буџетско финансирање, кои веќе надминуваа 2% од БДП. На Самитот во Солун, земјите од Западен Балкан ја потпишаа **Европската Повелба за Мали и Средни Претпријатија**, а на Тркалезната маса на Министерите “Балканот: Од реконструкција до економска интеграција” во Венеција (октомври 2003) се говореше за промоција на развој на приватниот сектор и креирање на модерни мрежи и инфраструктури во полињата на енергијата и транспортот. Исто така беше договорено дека е потребна поголема либерализацијата на трговијата, подобро информирање за плановите за економски

¹⁸ Имплементирање на легислатива против рестрикцијата на конкуренција. Зајакнување на службите за конкуренција преку давање на власт за спроведување на законот и изрекување санкции (Закон за прекршоци).

¹⁹ Со тоа јасно може да се објаснат и политиките на Светската банка, ЕБРД, ММФ.... спрема Македонија.

²⁰ РМ имаше ограничен пристап во ЕУ пазарот и имаше право на трговски преференци во првата генерација трговски мерки од ЕУ - воведени во 1997. Ефектите за Македонија беа мали. Трговските мерки од ЕУ повеќе го олеснија увозот на стоки од земјите на Западен Балкан наместо да понудат конкурентска предност.

²¹ **Македонија тоа никогаш не го сфати** и само скромно – во пилот верзија го побара и примени (две години од владата не беше ниту прочитано обемото твининг упатство).

²² Нивото на задолженост и постојана потреба за “пеглање” на трговскиот дефицит од 17% од БДП (2003)

реформи, а најмалку за мерки за подобрување на бизнис климата. Тоа ниту оддалеку не беше оној потребен притисок за економски реформи.

Обезбедување на комплементарност на регионални иницијативи беше постигнато со Регионалната тркалезна маса во Тирана во 2003²³.

Како финални заклучоци на Комисијата, можеме да ги споменеме (парафразирано и ослободено од политичката љубезност): РМ беше успешна во одржување на стабилна макроекономска рамка и и се приклучи на СТО. Економската ситуација и забележителните слабости во функционирањето на економијата, бизнис климата, конкурентноста и спроведувањето на правата на сопственост се доста проблематични, како и владеење на правото. СДИ беа посебно ниски зошто немаше институционалната и политичката стабилност.

Сега го имаме **Извештајот за напредокот на Република Македонија за 2006 година**, па подолу ќе бидат презентирани најбитните делови, кои можат да послужат како “Карта за вклучување” во идните реформски процеси (Владата нив не смее да ги сфати несериозно).

Јавна администрација:

2005 - Акцискиот план за утврдување на функционален систем за раководење со човечки ресурси; нов систем за плати на државните службеници; правила за дефинирање на дисциплински престапи. Во 2006 г. започнати се 31 дисциплинска постапка против државни службеници.

2006 - Новиот Закон за слободен пристап до информации од јавен карактер, влезе во сила во септември. Во јуни беше основана независна **Комисија** за да го надгледува неговото спроведување.

Деловникот за работа на Владата претрпи измени во април. Се основа ново координативно тело на инспекторати.

Агенцијата за државни службеници донесе **Национален систем за координација на обуката и стручното усовршување на државните службеници** во октомври 2005 година. Законот за организација и работа на органите на државната управа – **предвидува учество на граѓаните, иако тоа не се користи доволно.**

²³ Цели: локална демократија и преку-гранична соработка, медиуми, трговија и инвестиции, енергетика и друга регионална инфраструктура, борба против организираниот криминал и управување и стабилизирање на движењето на населението. Процесот за Соработка во ЈИЕ (SEESP) ја унапреди консолидацијата на неговата улога како глас на регионот.

Потребни се мерки за обука за да се обезбеди правилно и конзистентно спроведување на **Законот за општата управна постапка** од 2005 година во ЈА и за поголемо зајакнување на граѓанските права.

Министерствата треба да бидат пореални во планирањето и треба да го зголемат капацитетот за стратегија и развој на политиката, соодветни административни структури за спроведување. **Непостојаноста во квалитетот на законодавството** води до проблеми при спроведувањето. **Праксата на претходна проценка** на влијанието треба да биде почеста.

Капацитетот на општините за управување со државната сопственост треба да се развива, особено во однос на оскудните ресурси достапни за економскиот развој.

Судсџиво:

Спроведени мерки: посебни судски оддели за предмети на организиран криминал во пет основни суда; Со закон се предвидува формирање на управен суд; Улогата на Собранието во изборот и во дисциплинските постапки на судиите е укината; Беа воведени промени и во системот за унапредување врз основа на заслугите за судиите и обвинителите; Се формира Академија за обука на судии и јавни обвинители; Донесени се: Закон за прекршоци; Закон за управните спорови; Закон за медијација; Законот за извршување и Законот за парнична постапка

Проблеми: Финансиската состојба на судовите (долгови); **одлагање на назначувањето на членови на Судскиот совет. Не е донесен:** Закон за условите за назначување и разрешување на јавни обвинители и нивни заменици; Се водат мал број на истраги против судии и обвинители за злоупотреба на нивната должност; ЈО не ги следи нерегуларностите идентификувани во извештаите на Државниот завод за ревизија.

Антикорупција:

Формирано меѓуминистерско тело за координација на активностите на вклучените министерства; Односите меѓу Државната комисија за спречување на корупцијата и Јавниот обвинител се поконтруктивни; Соработката со Јавното обвинителство е подобрена на оперативно ниво, особено во Специјалното одделение за

борба против организиран криминал; Дискреционите права на министрите и другите службени лица во администрацијата се ревидирани²⁴,

Економија²⁵:

Од 2006 година, земјата учествуваше во постапката на ЕУ за претпристапен фискален надзор.

Новиот Закон за даночна постапка влезе во сила во април 2006 година, со што се помага наплатата на даноците, се поедноставуваат постапките и се подобрува еднаквиот третман на даночните обврзници. Покрај тоа, зајакнувањето на институциите за управување со јавен долг и донесувањето на новата **Стратегија за управување со јавниот долг 2006-2008 година** треба да резултира во подобра структура на долг и пониски расходи за сервисирање на долгот.

Фискалната децентрализација се одвива според планот.

Конкуренција и пазарно стопанство

Во октомври 2005 година, поголемиот дел од преостанатиот државен имот беше префрлен на четири институции за понатамошна ликвидација: ФПИО, МЕ, МФ и ЈПССДП (предмет на стечајни постапки). До јуни 2006 година, Фондот за пензиско и инвалидско осигурување ги продаде малцинските акции во 14 локални претпријатија, што изнесуваше околу 24% од вкупното портфолио за приватизација на Фондот. Државата и понатаму има сопственост над околу 30 претпријатија, со проценета вредност од 16% од БДП и малцински пакет акции во приватизирани претпријатија.

Регистрација на претпријатија и стечај

Владата значително ги намали бариерите за влез и ги забрза постапките за излез (стечај); едношалтерски систем за регистрирање претпријатија и поедноставување на постапките. Околу 8% од новите фирми се во сопственост на странски инвеститори.

²⁴ Некомпатибилните правила сеуште сè нејасни, а механизмите за контрола и спроведување се слаби. Конфликтот на интереси не е дорегулиран (пр: нема јасна политика во однос на вработување на поранешни членови на владата).

²⁵ **Парламентарните избори 2006** го забавија финализирањето на важни структурни реформи, како што се регулативите за спроведување на Законот за стечај, одложувањата во спроведувањето на планот за развој на супервизијата, измените на Законот за супервизија на банки и Законот за Народна банка.

Законот за стечај беше изменет во март 2006 година со цел да се забрзаат постапките за излез од пазарот, но потребното законодавство сè уште не е целосно донесено.

Правен систем

- бавни законски постапки (сопственичките спорови);
- времето што е потребно за регистрирање на имотна трансакција беше намалено. Катастарот за недвижности досега опфаќа само околу 47% од земјата;
- судството и понатаму е тесно грло.

Финансиски сектор

Во 2005 година, **кредитирањето за приватниот сектор** се зголеми од 21,5% од БДП (крајот на 2004 година) на 24,4% од БДП (крајот на 2005 година). Неодамнешното намалување на каматните стапки, формирањето **Гарантен фонд** и забрзувањето на регистрирањето на имотните права придонесуваат за зголемување на финансиското посредување. Уделот на средства депонирани во странство се намали од 35% во 2004 година на 25% во 2005 година. Уделот на нефункционалните заеми се намали од 13% во 2004 година на 11% од вкупните заеми во 2005 година. Уделот на најлошите кредити се намали од 7,6% на 4,6%. Профитабилноста на секторот се зголеми во 2005 година.

Пазарната капитализација на 57-те компании кои котираат на **Македонската берза** се зголеми од 16% од БДП во 2004 година на 18% во 2005 година. До средината на 2006 година, капитализацијата на берзата достигна околу 20% од БДП. Тргувањето со хартии од вредност се зголеми за 7% во 2005 година.

Сепак, досега не е формиран ниту еден странски инвестициски фонд.

Човечки и физички капитал:

- Договорите за вработување станаа пофлексибилни со новиот Закон за работни односи;
- Зголемени се активните мерки на пазарот на работна сила;
- Малку е направено во врска со големиот неформален сектор;
- Неусогласеноста меѓу понудата и побарувачката сè уште е висока;
- Слабо деловно окружување²⁶;

²⁶ Бруто акумулацијата на фиксен капитал маргинално се зголеми од 17% од БДП во 2004 година на околу 18% во 2005 г.

- Јавните инвестиции беа особено ниски на 3,6% од БДП во 2005 година.
- „Гринфилд” СДИ и понатаму се мали;
- Нејасните имотни права и фрагментираните одговорности меѓу централната и локалната власт придонесоа за одложување на проектите за СДИ. Агенцијата за поттикнување на инвестиции започна да функционира во 2005 година, но се соочува со ограничени ресурси.

Структура на претпријатија

Постојат голем број „човек-претпријатија” поради отсуството на законската категорија „самовработен”. Гарантните фондови немаа ефект заради ниското ниво на регистрирање на недвижностите (го попречува обезбедувањето колатерал за добивање кредит).

Влијание на државата врз конкуренцијата

Постојат индикации дека индиректната државна помош води до значителни нарушувања во конкурентската позиција на претпријатијата на пазарот²⁷.

Способности за превземање обврски поврзани со членство во ЕУ:

Слободно движење на стоки: (Законот за безбедност на производи – март 2006); Основан е **Сектор за внатрешниот пазар** во рамките на МЕ (слободно движење на стоки, усогласување на техничките регулативи и заштита на потрошувачите).

Во **Институтот за стандардизација на РМ** се основани 15 нови технички комитети.

Формиран е **Институтот за акредитација на РМ** - но, му недостасува персонал.

Советот за метрологија - беше основан во рамките на **Бирото за метрологија**. Постојните капацитети се недоволни за извршување на активностите поврзани со лабораториско тестирање и калибрација.

Владата основа **Координативно тело за соработка во областа на надзор на пазарот**.

Не е постигнат напредок во областа на **процедуралните мерки**.

²⁷ Тие се во форма на акумулирани заостанати плаќања на даноци и придонеси за социјално осигурување. Обезбедувањето електрична енергија под цената на чинење или дозволувањето да се акумулираат заостанати плаќања се примери за овие индиректни државни интервенции.

Усогласување со законодавството на ЕУ

Пристапот на пазарот на работна сила – нема активности;

Координација на системите за социјална заштита - активностите се одвиваат бавно;

Странски услуги во РМ – нема напредок;

Слободата на давање на прекугранични услуги – нема напредок;

Взаемното признавање на стручни квалификации – предвидено да се реализира до крајот на 2008 год.

Поштенски услуги - Треба да се основа независен национален регулаторен орган за поштенски услуги.

Слободно движење на капитал: Постојат значителни ограничувања, особено кај купувањето на недвижен имот од страна на лица и компании од ЕУ, и кај краткорочните движења на капиталот. Портфолио инвестициите и понатаму се само делумно либерализирани. Сепак, хармонизацијата **се одвива по планот.**

Системи на плаќање - остварен одреден напредок. Усвоен е нов **Закон за стечај** . Треба да се подготви стратегиски документ за развој на системите за плаќање.

Перење пари - остварен е ограничен напредок во спроведувањето на **Националната стратегија за борба против перењето пари и финансирање на тероризмот**. Дирекцијата за спречување на перење пари сè уште не е во можност да обезбеди соодветен обем и квалитет на извештаите доставени до истражните органи и органите на прогон. Поделбата на активностите во врска со финансискиот криминал помеѓу истражните органи во МФ и МВР и понатаму останува нејасна. Потребни се измени на **Законот за финансиска полиција**, но и капацитетот за спроведување треба да се зајакне, особено преку подигнување на свеста кај институциите кои известуваат и преку понатамошно воспоставување на веродостоен доказ за спроведување кај релевантните институции.

Остварен е одреден напредок во областа на **слободно движење на капиталот**.

Јавни набавки: Законот за јавни набавки е изменет во декември, обезбедувајќи онлајн систем до кој јавноста има пристап преку интернет. Во мај, МФ усвои важечка регулатива за електронски јавни набавки.

Остварен е напредок во врска со **постапките за јавни набавки**.

Биро за јавни набавки спроведе повеќе активности: подигнување на свеста кај јавниот сектор, објавуваше огласи за јавни набавки, постапки, регистри и решенија на второстепената **Комисија за јавни набавки**, дневно го ажурираше регистарот за јавни набавки, спроведе семинари за правилата за јавни набавки.

Потребно е да се воспостават ефективни **правни лекови за јавни набавки**.

Право на трговски друштва: Регистрација на фирми: Постапките се поедноставени. **Законот за трговски друштва** е изменет (и 16 други закони). Донесени се прирачници за обрасци за регистрација заради внесување во Регистарот на трговски друштва и во Регистарот на други правни лица.

Административен капацитет: Нов систем за регистрација на фирми; Централниот регистар е засилен со седум подрачни канцеларии за регистрација на фирми; Надлежностите на судот се префрлени на ЦРХВ, кој е во електронска врска со УЈП и со комерцијалните банки; Изменети се Правилниците за **сметководни** стандарди за финансиско известување; Во април донесена е Стратегија и акциски план за квалитетот на финансиското известување на корпорациите; Институтот на овластени ревизори е основан во мај, МФ го основа Советот за унапредување и надзор на ревизијата на професионалното здружение на ревизори.

Право на интелектуална сопственост (авторски и сродни права): Во рамките на Министерството за култура е формиран **Сектор за авторски и сродни права**.

Правата од индустриска сопственост: Измени и дополнувања на Законот за индустриска сопственост²⁸; Основано е Координативно тело за индустриска сопственост;

Поведени се 400 обвиненија поведени согласно со Законот за авторски и сродни права и Законот за трговија, а единаесет кривични пријави беа поднесени согласно со Законот за авторски и сродни права.

Спроведувањето на законот заостанува во однос на законската рамка. Спроведувањето на Законот за индустриска сопственост треба да се засили со проширување на овластувањата на 13-те основни суда; да го засили извршувањето, административните структури да се стави крај на пиратеријата и фалсификувањето.

Политика на конкуренција - Монополско однесување: Со Закон за заштита на конкуренцијата и Измените на Уставот, КЗК сега може да добие овластувања да изрекува парични или други казни непосредно, но ова бара усвојување на посебно законодавство. Има преклопување во надлежностите на обвинителството и КЗК во случај на прекршување на правилата за конкурентност. Според новиот Закон за прекршоци, кривична постапка која се води за прекршување на правилата за конкурентност доведува до прекин на прекршочната

²⁸ Државниот пазарен инспекторат сега има овластувања привремено да забрани вршење дејност, да конфискува производи, опрема, средства и документи што се користени при повредата на правата од индустриска сопственост и да поведе прекршочна постапка (и со измените и дополнувањата на Уставот во декември)

постапка, која се води пред КЗК. Ова доведува до непримена на правилата за конкурентност. Од друга страна на КЗК и недостасува административен кадар.

Треба да се зајакнат истражните постапки, да се развијат јасни насоки и толкувања на Законот за конкуренција, и да се унапредат транспарентноста и отчетноста преку пирење на информации, кампањи за подигање на свеста на јавноста и објавување случаи на решени предмети и донесени одлуки.

Евиденцијата на КЗК за спроведување на законот се уште е незадоволителна.

Донесени се значителен број подзаконски акти за спроведување на Законот за електронски комуникации, па регулаторното тело беше овластено да ја одобри првата референтна понуда за интерконекција, во јануари, како и априлската референтна понуда за разврзување на локални јамки, на значајниот оператор на пазарот на фиксна телефонска мрежа и услуги. Сепак, конкуренцијата е само симболична.

Потребни се многу мнерки за либерализација на пазарот на електронски комуникации: Регулацијата на малопродажната тарифа, пресметувањето на трошоците и сметководната поделба, преносливоста на телефонските броеви и регулирањето на лизингот на телефонски линии. Владата, исто така, доцни со преговорите околу ревизијата на договорите за концесија. Регулаторното тело е слабо.

Државната помош: Потребно: измената на Законот за државна помош, со кој надлежноста за спроведување и контрола на државната помош се префрла од Комисијата за државна помош врз КЗК. Активности за справување со широко распространетото и систематско неплаќање на социјалните придонеси и даноци од страна на многуте индустриски фирми.

Финансиски услуги: банкарскиот сектор, секторот осигурување, пазарот на хартии од вредност и инвестициските услуги – **Јасен и видлив напредок.**

Информатичко општество: Треба да се донесе законодавството во однос на електронската трговија и услугите со условен пристап.

Земјоделство: Потребно: донесување на новиот општ Закон за земјоделство и рурален развој.

Многу слабо се оценети: Политиката за квалитет и некохерентната стратегија, Платежна агенција, Интегриран административен и контролен систем (IAKS) и Систем за идентификација на земјишни парцели

(LIPS). Со Законот за попис на земјоделството во РМ, беше предвиден попис во март 2006 година и буџетот за пописот, но тој ќе касни за 2007 година.

Потребни мерки: Регистрирањето на земјоделското земјиште во катастарот за недвижности; креирањето база на податоци за земјоделскиот информативен систем и интегрираниот административен и контролен систем.

Зaedничките пазарни организации (СМО) – Има резултати само за секторите вино и тутун²⁹. Реализиран е пилот- проектот за основање регистар на лозови насади во тиквешкиот регион во однос на развојот на потребниот софтвер и хардвер и кај дигитализацијата. Потребно е спроведување на пристапот: „Информација за рурален развој”, којшто ќе послужи како основа за подготвување стратегија за земјоделство и рурален развој и Програмата за ревитализација на селата за 2006 година. Потребни се силни подготовките за Компонентата на ИПА за рурален развој и - Платежната агенција (ИПАРД).

Оданочување: Воведена е можност за одложено плаќање на ДДВ при увоз во рок од 15 дена, а ослободувањето од ДДВ при увоз - усогласено е со одредбите од Царинскиот законик. Донесени се: **Законот за даночна постака и Законот за Управа за јавни приходи**, измени во **Законот за данок на добивка** и **Законот за данок на доход**. УП спроведува амбициозна реформа за реструктурирање на својата организациска поставеност. Основана е **Дирекција на големи даночни обврзници**, со служба за електронски даночни услуги. Како недоволна е оценета **административната соработка**, а бројот на даночни инспектори и понатаму не е доволен. Покрај тоа акцентирана е слабата страна на администрацијата во областа на наплатата на даноци. Во врска со етиката и мерките за спречување на корупцијата, бројот на дисциплински мерки против вработените е незначителен.

Во врска со **монетарната политика** кажано е дека нема напредок. Забелешка во Извештајот е дека не е донесе посебно законодавство со кое ќе се воспостави целосна независност на НБРМ. Сè уште постојат одредени законски одредби со кои не се спречува финансирањето на јавниот сектор, или со кои се овозможува привилегиран пристап на јавните органи до финансиските инструменти.

Вработување: Подготвен е втор Национален план за вработување за периодот 2006- 2008 година. Има иницијативи за реформа на системот за надомест за невработеност и поттикнување на вработување.

²⁹ Законот за тутун и тутунски производи беше донесен во февруари 2006 година.

Претпријатија и индустриска политика: Шемата за кредитни гаранции стана оперативна во 2005 година; Воведен е ваучер систем за обука и советодавни услуги; остварен е напредок во областа на иновации и трансфер на технологии (три центри за трансфер на технологии и технолошки парк). Беше основан и сектор за економски реформи во рамките на ГС на Владата, ново Одделение за индустриска политика при МЕ (тоа подготвува Студија за показатели на конкуренција, која ќе се користи за развој на индустриската стратегија). Во 2006 година започна со работа првиот Центар за пренос на иновации во земјата.

Сепак, државата нема индустриска стратегија, како и национална стратегија за технологија и иновации, тело за процена на регулаторното влијание и нема активности од областа: претпријатија и инструменти на индустриска политика и секторски политики.

Правосудство и фундаментални права: Ново е што **Советот на јавни обвинители (СЈО)** треба да го оцени предлогот на Владата до Собранието за избор на државниот ЈО; Замениците ЈО се назначуваат од СЈО, кој што е одговорен и за нивно разрешување, а пак условите за назначување или разрешување на ЈО и нивните заменици ќе се регулираат со закон за ЈО.

Дваесет и седум судии беа разрешени поради некомпетентност или небрежност, но и дисциплинските правила се изменети. Судскиот совет ќе одлучува за прекинување на судската функција и разрешување на судии во случај на сериозни дисциплински повреди, непрофесионален или небрежен однос при извршување на нивната судска функција. Судиите и претседателите на судовите имаат право на жалба пред независна комисија на судии. Правилата за имунитет, се променети со измените во Уставот, така што имунитетот за обвинителите е укинат. Законот за медијација влезе во сила во ноември 2006 година, а пред тоа беа назначени шеесет медијатори. Од јуни, новите извршители добиле 2926 барања за извршување, од кои 1201 се спроведени.

РМ постигна напредок во уставната и правна рамка на реформата во судството, иако реформата е во рана фаза, а подобрувањето на независноста и ефикасноста на судството останува најголемиот предизвик.

Со измените на Уставот и на соодветните закони, имунитет може да му се додели само на Премиерот, којшто може да биде укинат од страна на Собранието. Основано е меѓуресорско тело кое ќе ги координира активностите на сите органи вклучени во борбата против корупцијата.

Правото на сопственост е заштитено. Сепак, напредокот на процесот на враќање на имот што бил конфискуван за време на режимот на Југославија е многу бавен. Според Министерството за финансии, донесени се одлуки за 8549 од вкупно 21986 поднесени пријави во периодот од 2000 до 2005 година.

Царинска унија: 2006 - Променет е Царинскиот закон и односното законодавство, каде се воведени одредби за царинските складишта и слободните зони, а исто и Закон за контрола на извоз на стоки и технологии со двојна употреба. РМ го укина надоместокот за барање за царински квоти и надоместокот за услуги извршени во царинска постапка. Другите давачки не се во согласност со acquis.

Во врска со **административниот и оперативен капацитет** на Царинската управа, донесена е стратегија за управување со ризик; Стратегија за информатичка технологија; Декларацијата од Аруша за корупцијата и издаден е нов Кодекс на етика за цариниците. Десет цариници беа кривично гонети поради злоупотреба на службената позиција, па се смета дека е постигнат значителен напредок во областа на царинската унија.

Зедничката трговска политика: Потпишана **Спогодбата за пристапување кон ЦЕФТА** - 2006 год; донесени **Закон за контрола на извозот на стоки и технологии со двојна употреба**; формирана е **Комисија за извоз на стоки и технологии со двојна употреба**. Владата донесе **Програма за поддршка на извозните компани** (компензација за трошоците настанати за сертификација HASAP, HACCP) како и за проекти поврзани со брендирање. Законот за МБПР беше изменет за да овозможи основање фонд за гаранции.

* * *

Нашата влада најчесто каскаше зад барањата на ЕУ и најчесто усвојуваше се она што ЕУ бараше од нас, но без имплементација, “обнародување” на актите – кои ги носи, па со тоа и без широка поддршка на реформите. **Политичката волја за сето тоа беше потполно неискрена**, што се огледа од нетранспарентноста на процесот на планирање, драфтирање на реформските акти (и фазите на легислација), фингираните фази на јавни дискусии, невклучување на најзаинтересираните стејкхолдери... **Се разбира, минатата влада го плати данокот на недостаток на вредни административци и имплементатори, кои беа заменети со партиски кадри, многубројни “агенции за ова и за она” и иницијативи за “странците”**.

Проект: “L a w M a r k e t”

I Драфт на реформите во економијата “Мапа на реформите во економијата” (Сублимат)

Целиот драфт на: www.lawmarket.org.mk

ПРИЛЕП, ОКТОМВРИ- 2006

Вовед

Македонија “се наоѓа” во фаза на реформи во судството и економијата, за кои објави Стратегија за реформи, а кои, според експертите и странскиот фактор, се несинхронизирани и недоречени. Тоа посебно важи за економијата. Најновите извештаи, во кои “странскиот фактор” е загрижен за постоењето на многуте структурни пречки за поттикнување развој, индицираат на тоа.

Предходната влада на РМ почна економијата “да ја лечи” посредно, преку реални или фингирани (илузионистички) реформи во судството и обвинителството, јавната администрација, полиција, катастарот... за на крајот, после имплементација на Рамковниот договор, после донесување на серија нови закони, после оформувањето (повторно и повторно) на нови “агенции” и “тела”, “комори” и “регионални комори”, “тела за поддршка на ова и тела за поддршка на она”, развој – развој, но ретки дерегулации, да најави дека *економијата ќе биде приоритетна дури на новата влада.*

Тогаш, владата донесе **Стратегија за реформи во економијата**, која, според оценките на јавноста, е преопшта и која ги повтори моделите, кои во минатото не функционираше, без притоа да се слушнат мислењата на деловните луѓе, кои “не се со власта”, стручњаци, граѓанските здруженија, коморите, синдикатите ... Исто така, не постои структурирано информирање на јавноста во врска со реформите кои се планираат.

Скратено: Во економијата владее статус – кво идеологија, спорост, неадекватност на инволвираните актери, желба за понатамошна државна пресија врз стопанството, одржување на монополите, нејасниот статус на сопственоста и стопанисување со логистика на политиката (протекционизам, криминал, номиналност...).

Формално – правно има секакви акти, стратегии, планови, акциони планови, тела за имплементација, стратегија за хармонизација на нашето законодавство со *aquis* – од на ЕУ.

Неформално, владата не стори ништо за стратегијата за реформи во економијата да се имплементира. Во економијата тоа значеше нееднакви услови за пазарен натпревар, селективна примена на мерки – во зависност од фирмата (едни имаа монополска позиција, не плаќаа доприноси, ДДВ, други давачки, градеа “на диво”, добиваа државна помош, тендери... а другите беа во даночното своно и ги тераа во пропаст со толкување на законите, кои ги пропишуваат условите за работа, “сива” економија – колку и “бела”. За тоа да го обезбеди,

владата не казни никого (се разбира, мислиме на обвинителството и судовите, кои во практика претставуваат “влади́ни агенции”), па дури ни понизок чиновник, за тоа што фалсификувал документ, постапил нерегуларно или незаконски, украл пари, проневерил, пробил тендер...

Основни и најголеми стратешки определби на РМ се влез во НАТО и ЕУ, но постојат една цела серија специфични стратешки определби, со мноштво приоритети, за кои недостасува практична операционализација³⁰.

Странските анализите на состојбите во економијата можат да се идентификуваат во неколку сублиматни точки (кластери на причини):

- Непроменета производна структура на македонската економија, со што корпоративното управување е на многу непродуктивно и ниско ниво (со свои многубројни ефекти);
- Сеприсутна и висока сива економија;
- Неидентификување на македонските стратешки интереси (настрана од општите и потполно номинални);
- Неприменување, селективна или недоследна примена на позитивна законска легислатива (самите закони не се некој голем ограничувачки фактор);
- Немотивираност на стратешкиот кадар во министерството за економија и во телата за планирање;
- Ретроактивно планирање, пасивност, дефетизам во телата за стратешко планирање;
- Недостаток на оперативни податоци за стопанствениците.

Теориски гледано, економски раст може да се генерира со инвестиции (странски и домашни), зголемен извоз и со раст на потрошувачката. Но, мерките, кои можат да се преземат за забрзување на економскиот раст можат да бидат најразлични, а главно, тоа се економски, фискални, политички и мерки во другите сектори – за поддршка на економскиот развој (некономски мерки).

* * *

³⁰ Извештај за навремено предупредување на УНДП: “За стратешко управување со развојот... кадровскиот потенцијал, техничко – технолошките ресурси, знаењето и изворите на знаење, снабденоста со информации и финансии, се на ниско, но доволно ниво. Од друга страна, стратешките документи по одредени области, организационата поставеност, легислативата, мотивацијата... се потполно недоволни”.

Реалноста, посебно во економијата, не е лесно видлива и има милион начини да говориме со години и ништо да не дознаеме, а само неколку за да дојдеме до цврст репер и на него да градиме. Заради тоа, мора да се запрашаме: Навистина, “кој знае подобро, државата или единката”?

Разгледувајќи ги владините документи (стратегии, планови, приоритети), се наметнува само еден заклучок: *Државата сеуште мисли дека мора да ја води економијата*, да не ја дерегулира и препушти на оние – кои знаат да ја водат, низ сопствен ризик и непроспиени ноќи во страв за сопствената инвестиција и иднина. *Државата “знае дека знае”* и покрај фактот дека сè она што допрела се исушило, станало pepел, потрошило и украдо, а после тоа како ништо да не било. ***Многуби сакале за ова да говориме во минато време.***

Анализа на економски реформи

Со **распадот на СФРЈ и осамостојувањето на Македонија**, стана јасно дека регионот мора да ја помине декадата на интернационализација и решавање на геостратежиските позиционирања. СДИ не доаѓа во обзир и инвеститорите имаа агенда на можните сценарија на развојот на “Балканската криза”, што значеше дека нема да има СДИ!

Аналитичарите беа свесни дека Македонија, во тој момент, нема ниту основни хумани ресурси за изведба на економски реформи и реструктурирање на претпријатијата, дека македонската дијаспора не може да изврши значително влијание врз економско - општествените процеси, а транзицискиот “плен”, составен од домашните претпријатија, кој беше позамашен за нас “социјалистите”, беше доволна мамка за тогашната политичка и општествена елита, која требаше да се ослободи од ЈУ носталгијата, во замена за нашето богатство (*на паметниите им ѝлакаај, а на злујавиите им го даваај она што веќе го имаај*).

Се разбира, капитализам без капиталисти не бидуваше, па општествениот капитал мораше да се преточи во рацете на поединци.

Сепак, Македонија имаше и голем избор и голема и претежно искрена странска помош, висока можност за независна внатрешна економска политика и уште куп можности, кои не ги искористи во права насока (кај нас “странците” никогаш не ги сфаќавме сериозно за полезните работи за нас, а пресериозно, кога се работи за

“звездањето на оружјето“). Стартната позиција на Македонија беше сјајна во однос на опкружувањето и ние тоа можеме да го искористиме обилно. Сето тоа може да се каже и за економијата.

1. Трансформација на општествениот капитал

Несреќно избраниот **модел на приватизација** на општествениот капитал³¹, беше крајно социјално неправеден, криминален и имаше длабоки социјални консеквенци, кои се манифестираа преку пораст на невработеноста, социјална нееднаквост и зголемена сиромаштија. Со таков концепт, сето она што се случуваше беше логично.

Првиот Законот за трговски друштва дозволи директорите да манипулираат со акциите на вработените (работничко акционерство) со крајна цел да ги откупат за дел од номиналната вредност, иако фабриките веќе беа проценети прениско и шпекулативно (не на берза и не од пазарот). Кај земјите кои избраа друг модел (на пр: ваучери), неповолните социјални и економски консеквенци не беа толку изразени. Приватизацијата, во мал дел, започна уште пред осамостојувањето на Македонија, за тоа да се продолжи со **Законот за трансформација на општествениот капитал**. Понекаде, приватизацијата сеуште не е завршена³²! Самата приватизација разви една класа тајкуни, кои, или беа дел, или подоцна се поврзаа со партиите, јавната администрација, судството, па сега претставуваат сериозна пречка за развојот, зошто им одговара статус - кво ситуација.

³¹ Транзицијата од социјалистичко во капиталистичко општество, односно од социјализам во демократија започна со “големиот план” како политичкиот принцип да остане да функционира како регулаторен однос во економијата, во општество, кое треба да стане плурално. Така, беше смислен планот за продажба на имот, чија вистинска вредност не беше позната на интересенти без доволно пари да ги купат. **Политичкиот принцип** веднаш се претвори во **олигархиско - коруптивен**, а корупцијата се појави и заради недефинираниот амбиент, во кој веднаш искрснаа обемни судири на сопственички интереси. Јавните служби стануваат сервис на транзиционите олигарси. Тоа се случува во амбиент кога отпорот од страна на јавноста е мал, мала е отпорноста на стопанскиот механизам....

³² До 2001 година беа приватизирани 95% од претпријатијата (во индустријата 30% и земјоделство 25%, а приватизирани се претпријатија во вредност од 4,55 милијарди ДЕМ со 229.200 вработени).

Проценката³³ на вредноста на македонските претпријатија се вршеше по метод на “стручна оценка”, а ги правеше владина агенција. Тие најчесто беа претерано подценети, додека други, за кои имаше внатрешни капацитети за правилна приватизација, односно каде непартиски луѓе не можат да ја приватизираат фирмата - превисоко. Доминира приватизацијата во два вида: “откуп од вработените” и со “преземање на управување”.

Самата приватизација на претпријатијата со општествен капитал се потпираше на неколку партизирани и криминализирани столбови, а еден од најважните беше **Јавното правобранителство**. Имено, политичките власти, за да го остварат грабежот мораа да обезбедат **потполно произволна и селективна примена на надлежностите на ЈПРМ и Законот за јавно правобранителство**, заради фактот што тоа не требаше само да биде “глуво и слепо” на присвојувањето на државниот имот од страна на “подобните“, затворено и ненадлежно за многуте работничко - акционерски пријави и барања за заштита на државниот имот, туку и да се јавува во полна сила, кога имотот сакаа да го присвојат или купат и “неподобните“. Методологиите беа многубројни: Давање фалсификувана активна акционерска легитимација на лица - кои не се акционери во одредено претпријатие - во постапка пред суд, во која ЈПРМ одлучило да се јави како странка, учество во координирани медио - институционални кампањи и “штрајкови“ на “работници - акционери“, против сопствениците на деловни субјекти, па до најбанални постапки, кога ЈПРМ од судовите земаа судски предмети на “проучување“ и таму ги држеа со години.

Така, дозволувајќи им на “работниците - акционери“, “избраниците на штрајкувачки одбори“ и “директори - милиеници на работниците“ да го раскрчат правилно или неправилно приватизираниот капитал. Имаше и

³³ При тоа никому не му беше важно дека постојат прифатени методологии за евалуација на една компанија, пример, “индексот на однос цена - заработувачка” (Price/Earnings Ratio) со кој се изразува пазарната вредност на една компанија (број добиен со помножување на индексот со профитот). Најчесто странските средно успешни фирми имаат индекс од 15 - 30 (за успешните фирми во Америка е 18,5). Тоа значи дека вложените пари ќе си ги дуплираш за 18,5 години. Тој индекс се множи со профитот за една година и толку вреди компанијата. Кај нас овој индекс не би можел да се пресмета, заради тоа што најголемиот број фирми имаа профит “0” (повеќето од нив прикажуваа дозирани загуби).

Дури сега имаме декомпресија на акциите на берзата, односно изразување на вистинската вредност на акциите на одредени претпријатија, па на берзата овие акции “дивеат” и добиваат се повисока цена. **Тоа е и добар сигнал дека новата влада ќе придвижи економски развој и искрено ќе ја ослободи економијата од партиското влијание.**

вистински медиско - институционални инструирани кампањи против лица, кои најлегално ја купиле фирмата, а тоа не им се допаднало на политичарите.

Навистина ЈПРМ внесе максимална несигурност кај потенцијалните купувачи на фирми во процесот на приватизација и сè досега служи како елемент на одвраќање на СДИ.

Криминалната приватизацијата имаше богата поддршка и од **Јавното обвинителство на РМ**, не со дејствија, туку со отсуство на дејствија против сторителите на кривични дела од областа на стопанскиот криминал, кривични дела во постапките за приватизација на претпријатијата со општествен капитал, криминалните постапки за стечај и сл. Тоа се јавуваше (и тоа дозирано) само кога властите не сакаат да се случи некоја приватизација, па ”го пуштаа” обвинителството да поднесе кривична пријава, се разбира, ако прво ”работата” била договорена со одбраниот судија, за обвинителот да не работи залудно.

Ниту другите **државни институции и судовите** (администрација) не заостануваа во разграбувањето и легализација на грабежот на општествениот капитал и тој факт и ден - денес се смета за значаен во блокадата на превземањето антикорупциски чекори, зошто тешко може да се најдат безгрешни личности, кои имале некаква функција во структурите на власта, судството, администрацијата... Овој факт се смета за значаен и во партиското и државното напредување и градење кариера (избор и именување на партиски и државни функционери).

Со **законот за денационализација** (донесен 1998, изменет 2000 год, од кога започнува да се спроведува) се поведоа и постапки за враќање на имотот - во состав на претпријатијата, или за добивање обврзници³⁴, ако имотот не може да се врати. Овој процес беше блокиран уште во законодавната фаза, зошто тогашната политичка гарнитура сакаше да има “чиста позиција”, односно да не мора да враќа ништо од имотот, кој требаше да стане нивна сопственост, а за него државата да плати во обврзници, после непазарната и прениска проценка на истиот тој имот. Целиот процес одеше и со големи малверзации и блокади (последна е онаа на доскорешната влада, која воспостави потполна селективност во решавањето на случаите за денационализација, ги персонализира случаите, го успори процесот - скоро до сопирање, недоследно ги применуваше законските обврски за враќање на имот, кој не е искористен за намената - за која бил одземен и многу друго).

³⁴ Со овие обврзници може да се тргува на берзата.

Сериозни слабости и проблеми се манифестираа во доменот на **преструктурирање на претпријатијата**. Менаџерите кои ги воде фирмите, не беа спремни и обучени за новиот начин на работа во услови на пазарна економија и глобализација и немаа адекватни познавања за корпоративното управување со фирмите, што доведе до неефикасно работење на фирмите и нивно пропаѓање.

Еден од факторите кои влијаеа на намалување на обемот на производство на фирмите во Македонија беше и *распадојќи на Југославија* кој го поремети пазарот на овие простори и направи *фирмите* (димензионирани за да ги задоволат *потребите на 22 милионски пазар*) тие да се ориентираат на пазар од 2 милиони жители. Првите години после распадот на СФРЈ, беа одржувани деловните врски, но со време *нашите производи станаа неконкурентни и за овие пазари*, така што се доведовме во ситуација да ги изгубиме и постоечките пазари, без да најдеме нови, што резултиреше со редуцирање на капацитетите, а со тоа и намалување на бројот на вработени во нив. Со тек на време, нивните акумулации се потрошија и тие сè доведоа во ситуација да станат неефикасни, нерентабилни, загубари и да бидат терет за македонска економија³⁵. Само производството на јаглен и енергија постигна значителен пораст, како и индустријата за пијалоци.

Стабилизационата програма од 1994 година (со асистенција на ММФ преку 15 месечен СТФ аранжман од 1993) не беше спроведена, па имавме само намалување на буџетските раходи, без реформа на јавната администрација, што доведе и до терен за силно ограничување на конкуренцијата, во корист на олигархиските групи и до понатамошна дезориентација на пазарот. Најважно е тоа што движечкиот принцип (пазарот и конкуренцијата) беше линкуван, за да не функционира (висок олигархиско - криминален притисок).

³⁵ Во периодот 1990 - 95 година, Македонија го преживеа својот најцрн период во економијата. Индустриското производство падна на 43% спрема она од 1989 година. Ова предизвика намалување на учеството на индустријата во БДП од 32% во 1990 на 19% во 1994 година, а со тоа и значењето што индустријата го имаше во македонската економија. Ова секако е и поради намалување на пазарите во поранешните Југословенски држави и СССР, т.е. екстерниот шок. Најпогодена беше машиноградбата, која беше десеткувана само за 3 години. Во истиот период беа преполовени и црната металургија, индустријата за неметали, сообраќајни средства, текстилна, хемиска индустрија, обувки.

По овој период, Владата го донесе **Законот за трансформација на претпријатијата со општествен капитал**, кој го забави негативниот економски раст на индустријата³⁶. Истовремено, беше постигнат индустриски пад од 8% во 1997, беа започнати **стечајни постапки** за големите загубари, но продолжи со несмалено темпо *неефикаснојо иреструктурирање на иреструктурирајатијата*, кое се сведе на приватизација на општествените претпријатија. Исто така, не се случи промена на менаџментот, финансиско консолидирање, маркетиншко реструктурирање, корпоративно реструктурирање и глобализациско преформулирање туку преземање на фирмите од инсајдери, кои во ретки случаи постигаа позитивни ефекти во работењето а најчесто се водеа битки помеѓу менаџерските групи за здобивање контрола над акциите, а со тоа и намалување на производството и неможност за реструктурирање од страна на инсајдерите. Структурните реформи требаше да бидат фокус на оваа програма, а со цел да се зголеми понудата и конкурентноста.

Неконкурентноста на производите се повеќе се зголемуваше и поради превработеноста³⁷ и техничко - технолошката застареност³⁸. Ниската профитабилност на фирмите не дозволуваше одвојување на потребните

³⁶ Индустриското производство во 1995 г. забележа ниво од 43% во однос на производството во 1990 година и пад во учеството во бруто домашното производство на само 19% (губење на пазарите, заради слабата конкурентност).

³⁷ Пред периодот на самостојност на РМ, превработеноста беше системски стимулирана, па дури постоеа и “акции за вработување” (последната е од 1982 година), кои имаа катастрофални последици по југословенската економија, институционалната дисциплина и институционалното паметење и однесување, ерозија на стручноста, демотивирање на вработените за професионално напредување. Попросто, југословенското институционално и економско опкружување беше докрајчено со овие акции за превработување и истите имаат погубен ефект за целокупната држава, која ја скршнаа од прокапиталистичкиот дотогашен курс (форма на работничко самоуправање и домаќинско работење) и ја внесоа во сферата на хаосот..

³⁸ Тој процес започна со новиот устав на СФРЈ во 1974 година, кога се дозволи комплетна дивергенција на сите системи, до ниво на непозналивост и некомпатибилност, но и продолжи со првата акција за вработување, па после тоа (1980 - 1982) со уште една - помасовна. Тоа значеше дека Југославија ги троши акумулациите, средствата за техничко - технолошки развој и ги нагизува и фондовите. Големиот број нововработени ги доиспразни селата и ја намали производната база на суровини, направи нелогична концентрација на хумани ресурси, ја зголеми агрегатната побарувачка, потребата за лоши (социјални) банкарски пласмани, но најважно беше што се протежираше митот за трудово - високоинтензивни гранки.

средства за амортизација и набавка на нова опрема³⁹, со што секоја година нивната техничко-технолошка застареност се зголемуваше. Резултатот е константно опаѓање на рентабилноста и конкурентноста на производителите и способноста за производство на квалитетни производи. “Сивите” пари во економијата “не проработија” ниту за оваа намена, зошто тие пари не беа создадени со бизнис, што значи дека нивните сопственици не знаеа како да ги инвестираат понатаму во технологија, раководење и стандарди во работењето. За зголемување на неконкурентноста големо влијание имаше и **увозно ориентираното производство**⁴⁰, кое што поради **ап्रेसираниот курс на денарот**⁴¹ и претходно наведените причини ги правеше нашите производи неконкурентни за извоз, што пак резултираше во постојано зголемување на трговскиот дефицит⁴².

Пораст се постигна дури во 1998, воглавно на црна металургија, нафта и деривати, обоени метали, неметали, хемиски производи, обувки, машиноградба. Само еден дел од овој пораст беше здрав и одржлив а дел се должеше на статистички показатели и не гарантираше позитивен тренд на долг резултат. Овој, неодржлив економски раст замре и не даде вистински резултати во следните години. Во периодот од 1999 - 2002 беше постигнат пораст на БДП од 1,5% и се уште не е достигнато нивото на БДП од 1989, а сегашниот БДП е понизок за 15% од оној во 1989.

1.1. Македонските “Холандски болести”

Од своето осамостојување, Македонија два пати го почувствува ефектот на таканаречената „**холандска болест**“⁴³ поради присуство на поволни прилики во опкружувањето, кои наместо да го убрзаат, го успорира

³⁹ Издвојувањата за амортизација не е на нивото кое е потребно - 15% повеќе години

⁴⁰ 65% од репроматеријалите и суровините кои ги користи македонското стопанство се од увоз.

⁴¹ За деловните луѓе, а посебно кај оние од деловно - политичката олигархија, беше многу порентабилно да се продава во Македонија, наместо да се извезува затоа што курсот на денарот беше (сеуште е) преценет. Сепак, главен стимулатор на домашната продажба, беше и суперзаштитата на домашниот пазар - онаму каде што тоа и одговараше на оваа врхушка.

⁴² Од 1995 па наваму, тој континуирано се зголемува, па во 2004 година достигна \$ 1.119 милијарди, а во 2005 година е намален за 5.7 % и изнесува \$ 1.056 милијарди.

⁴³ Корените на поимот “Холандската болест” потекнуваат од 1959 год. кога во Холандија се откриени големи наоѓалишта на природен гас, што доведе до ап्रेसијација на холандскиот гулден и пораст на платите. Процесот на деиндустријализација во

економскиот раст на РМ и реструктурирањето на нејзината економија. Првата дојде како резултат на **трговското ембарго на ООН кон СР Југославија**⁴⁴ од 1992, а втората **косовската криза**⁴⁵ од почетокот на 1999. Последната “холандска болест”, која не зафати е кандидатскиот статус на државата и успехот на еврообврзниците⁴⁶.

2. Бруто домашен производ (БДП)

Слабиот економски раст на Р.Македонија се гледа и од нискиот БДП во подолг период. Тоа може да се констатира од многуте прегледи во периодот 2000 - 2006, и споредбите со некои земји во развој, или со земји од други региони⁴⁷.

Кога една земја е во фаза на реструктурирање, БДП доживува пад од самиот “иницијален транзициски шок⁴⁸”, а при правилно раководење, БДП се стабилизира и почнува да бележи нагорен тренд.

следните десет години предизвика пад на корпоративните инвестиции, зголемување на невработеноста и пад на учеството на добивката во БДП. Овој термин се користи кога моменталната економска среќа на некоја земја на крајот има долгорочен негативен ефект.

⁴⁴ Како и сите други соседи на СРЈ и Македонија имеше трговска и посредничко – трговска улога меѓу СРЈ и остатокот на светот. Официјалната статистика не ги регистрираше овие трансакции, но високите провизии од овие нерегуларни трансфери претставуваа “природен ресурс” кој генерираше висок прилив на девизи. Овој шпекулативен прилив овозможи власта да се релаксира и покрај колапсот на економијата.

⁴⁵ Се зголеми резидентната потрошувачка и странските донации (11% БДП во 1999 и 15% БДП во 2000 година) кои имаа позитивен ефект на платниот биланс, а истовремено го редуцира дефицитот на тековната сметка и невидено го крена нивото на девизните резерви. И услужниот сектор доживеа невиден “бум“ со генерирање економски раст од 4,3% во двете години. Сето ова придонесе тогашната власт да го зголеми животниот стандард, поуспешно од претходната.

⁴⁶ Кандидатскиот статус и еврообврзниците - наместо отрезнувачки, пак делуваа како “холандска болест”. Нашите “експерти” видоа нов економски бум (“ќе иделе инвестициони фондови”). Владата, па дури и во предизборна година, не го делеше одушевувањето на аналитичарите и предвиде помал раст на БДП.

⁴⁷ “Светски развојни индикатори”, 2006, Светската банка: Македонија забележа БДП од 3,8%, со просечна стапка на инфлација од 0,6%. Земјите кандидати за ЕУ, пред нивниот влез остварувале просечен раст од 3,4 %, а Македонија 0,5 %.

Според податоците на Меѓународниот монетарен фонд, македонскиот БДП по глава на жител изнесува 7.749 долари. Тој показател ја рангира земјата на 80 - то место, од вкупно 192 држави на планетата Земја. БДП кај нас, во последниве две години, остваруваше пораст од три проценти, а стапката за годинава е проектирана на плус 3,7 проценти.

Секоја стапка на раст под 5% на годишно ниво не може да генерира нови работни места и намалување на сиромаштијата. Споредено со економскиот раст на земјите кои претендираат да станат членки на ЕУ (како Хрватска и Турција) кои во последниве години постигнуваат економски раст од 4,2% и 6,1% респективно (податоци за 2004), Македонија остварила економски раст од -3,6 %. Овој раст во споменатите земји се должи на пораст на индустрија, финансиски услуги, градежништво и туризам.

БДП можеме да го мериме и како раст на економијата и како реална состојба и како чувство на граѓаните и како одреден вид неформална статистика. Така, според анализите на УНДП, последнава година во РМ не е намалена сиромаштијата, корупцијата и невработеноста. Граѓаните на РМ претежно се оптоварени со egzистенционални проблеми⁴⁹.

3. Конкуренција

Условите кои произлегуваат од **Член. 68, 69, и 70 од Договорот за СА** од 2001, наметнуваат обврска државата да ги уреди економските и деловните односи преку усвојување и примена на стандардите на ЕУ. За **решавање на проблемот со конкуренцијата**⁵⁰, владата трпеше остри критики од меѓународното опкружување. Така, владата презеде повеќе мерки за подобрување на состојбите.

⁴⁸ Од 1991, па до 1994 година Македонија имаше просечен пад на БДП од 4,7 %, а од 1995 до 1998 година, просечен пораст од 1,2%. Тука бевме подобри само од Романија и Бугарија, кои во тој период беа зафатени од силни шокови, предизвикани од одбегнување на реформите и високата криминализација на стопанството.

⁴⁹ Во мај 2006 година, 42,5% од граѓаните не остварувале никакви приходи. Најголем процент од вработените се во јавниот сектор (државата). Само 42,1% примаат редовно плата, додека 12,4% примиле со закаснение. Дури 19,7% од граѓаните ја гледаат иднината на своите деца во странство. *Овие податоци мораме да ги гледаме во корелација со сивата економија.*

⁵⁰ **Закон против ограничување на конкуренцијата** од 1999/2001 год.

Со **Законот за државна помош**⁵¹ (Сл. весник на РМ бр. 24/03), надзорот и контролата на државната помош во РМ е во надлежност на **Комисија за државна помош**. Законот дава правна рамка со која се регулира постапката и надзорот на доделувањето и користењето на државната помош. Владата, во 2003 година донесе и **подзаконски акти** (Службен весник бр. 81/03).

Националниот Совет за Претприемништво и Конкурентност⁵² (НСПК) формиран е во 2003 година, како форум за дијалог и дејствување за подобрување на деловното опкружување и меѓународна конкурентност на Македонија. Во 2005 формирана е **Комисијата за заштита на конкуренцијата**⁵³ (КЗК) - самостоен државен орган, која е одговорна за спроведување на **Законот за заштита на конкуренцијата** (Сл. Весник на РМ, бр. 04/05 и 70/06). Владата на РМ донесе и **подзаконски акти** (Сл. весник на РМ бр.91/05) за операционализаија на законот. Позицијата на КЗК се зајакнува⁵⁴ со измените на Законот за државна помош и Законот за заштита на конкуренцијата во 2006, под влијание на забелешките од “Аналитичкиот извештај” на ЕК.

Сепак, постојат бројни примери, каде владата со подзаконски акти и формирање одредени тела и комисии се јавува како **фактор за спречување на конкуренцијата**, посебно во областа на телекомуникациите, каде констатирањето судир на интереси не е доволен мотив нешто да се смени. На пример, во 2006 требаше да се либерализира телекомуникацискиот пазар, но тоа не се случи, поради суспендирање на **Законот за**

⁵¹ Новиот **Закон за државна помош**, и подзаконските акти, стапија на сила во 2004 година. Тој предвидува дека “било која државна помош, со која се нарушува или се заканува да се наруши конкуренцијата преку фаворизирање на одредени претпријатија или одредени производи е во спротивност со одредбите од Законот, се додека истата може да влијае врз трговијата меѓу РМ и ЕУ”. Сите даватели на државна помош се должни да ги достават своите планови и проекти за обезбедување помош до Комисијата за државна помош. Поимите на некомпатибилна и компатибилна помош се исто така усогласени со правилата и принципите на ЕУ.

⁵² **НСПК** е инструмент со кој предводничката улога во прашањата на претприемништвото и конкурентноста се пренесува од јавниот врз приватниот сектор, за унапредување и просперитетот и деловното опкружување во Македонија.

⁵³ Комисијата е составена од **Претседател и четири члена** кои ги именува и разрешува Собранието на Република Македонија, за период од пет години со право на повторно именување.

⁵⁴ **Се укинува Комисија за државна помош** и надлежноста за надзор врз давањето на државна помош преминува на КЗК. Се предлага КЗК да има овластување за изрекување прекршочни казни

електронски комуникации (член 144, став1.), а покачувањето на цените на услугите, Владата го “регулира” со формирање **Комисија за информатичка технологија (КИТ)**. **Законот за електронски комуникации** е донесен дури во 2006 (без потребните подзаконски акти) со каснење на регулативните документи.

Околу непазарното регулирање на конкуренцијата постојат регулаторни тела, кои се “независни” и стручни. Такви се **Комисијата за телекомуникации**⁵⁵ и веќе споменатата КЗК⁵⁶, од каде потенцираат дека се немоќни и одговорноста ја лоцираат до Министерството за транспорт и врски, односно Владата. Интересите на монополистите и бизнис олигарсите се најчесто запазувани од личности - поставени на места во регулаторни и други комисији, кои во голема мера ја спречуваат конкуренцијата, па го кочат и ослободувањето од монополите. Ова резултира во исцрпување на граѓанството и компаниите за сметка на тие компании, што всушност го намалува животниот стандард на граѓаните и нивната куповна моќ.

Препораките на ЕУ во однос на **монополите** е јасна. Меѓутоа, трендот на монополска улога на фирми во РМ продолжува и понатаму. Државните монополи поминуваат во приватни⁵⁷, односно СДИ во РМ ја задржаа монополската положба која дотогаш ја имаа државните компании.

Законот за јавни претпријатија⁵⁸ (ЗЈП) е изменет во 2006 (учеството во управувањето е оставено да се уреди со друг закон). Сега се дозволува флексибилност на капиталната структура (јавни, приватни и мешовити) и посебен професионализиран менаџерски договор за директорите.

⁵⁵ Со петгодишен мандат, кој го добива од Собранието, а комисијата го именува директорот на **Агенција за телекомуникации**, кој е извршен орган за одлуките на Комисијата

⁵⁶ КЗК имала поднесено 15 пријави, но не се започнати истраги за картелите, ниту пак е негде објавено дека некој повел постапка.

⁵⁷ Она што досега беа поголеми странски инвестиции се всушност најпрофитабилните капацитети на државата кои и понатаму останаа монополи и им носеа екстра профити на сопствениците. Само во 2001 година имавме зголемен обем на СДИ, но заради Телекомот и во 2006 година заради ЕСМ.

⁵⁸ Основна рамка за работата на ЈП: **Закон за јавни претпријатија, Закон за установите, Закон за концесии, Закон за приватизација на државниот капитал, Закон за користење и располагање со стварите на државните органи, Закон за трговски друштва, Закон за јавно правобранителство**. Посебните дејности од јавен интерес се уредуваат со посебни закони (телекомуникации, вода, енергетика, радиодифузија).

Со измените, ЈП не вршат повеќе стопански дејности од јавен интерес, туку само дејности од јавен интерес. Задолжително е државата да обезбеди конкуренција на едно ЈП (Членови 39. и 70. од ССА, односно чл. 86. од **Консолидирана верзија на Договор за основање европска заедница од 2002**). На тоа ги обврзува и **Законот за конкуренција** (важи и за ЈП). Посебните права на вработените во ЈП се избришани, а вработените својот статус го влечат од **Законот за работни односи и Колективниот договор**. Директорите и нивните заменици не се третираат како државни функционери, а на лицата со посебни овластувања во ЈП им се укинува положбата на раководни работници во органите на управување.

Проблеми се уште постојат, посебно во користење на комуналните услуги од граѓаните⁵⁹.

Последните години, најмногу благодарјеќи им на напорите на УСАИД (Проект за конкурентност и корпоративно управување), доста се говори за **пазарната конкуренција** и се прават напори за заживување на слободен и фер пазар⁶⁰.

3.1. Конкурентноста и Програма на УСАИД во Македонија

Програмата даде видливи резултати, односно, направени се некои структурни промени во врска со активирање на пазарот за хартии од вредност, легислатива во однос на претпријатијата, приближување на Македонија кон СТО, развој на кредитна линија за МСП, отворени се фондовите СЕАФ⁶¹, Можности и сл. Сепак, најдиректен придонес беше подигнувањето на убедувањето дека **Македонија мора да го остави производството на суровини и да започне со повисока финализација и брендирање на производите.**

⁵⁹ Според КЗК треба да се либерализира пазарот за комунални услуги и да се донесат нови закони (Закон за погрбални услуги, Закон за пазари...)

⁶⁰ Планирано беше и да се оспособеле судовите да го имплементираат **Законот против ограничување на конкуренцијата**, што досега не е направено, како ни формирањето на “трговски“ или “стопански“ судови, во Законот за судовите...

⁶¹ СЕАФ/Македонија е претставник за Македонија на Фондот за помош на мали претпријатија (СЕАФ) и е единствениот фонд за вложување во приватен сопственички капитал (Private Equity Fund) во Македонија. Својата првата инвестиција во Македонија, СЕАФ ја прави во Ноември, 1998 година.

Проектои за финансискиот сектор во Македонија ги потенцира реформи во областа на сметководството⁶², пазарите на капитал⁶³, посебно во делот на контролирање на тргување на сивиот пазар и насочување на тргување кон **организиран Пазар**⁶⁴ и делот во враќање на правата на глас и вредноста на акциите⁶⁵. Како последица од оваа програма, во јануари 2003 год. Владата на РМ за прв пат во историјата на државата издаде државни хартии од вредност. **Проект за државни хартии од вредност (ДХВ)** - нуди помош при воведување на ДХВ заради одржување на ликвидноста и намалување на финансискиот дефицит на земјата. Дотогаш не постоеја ДХВ.

3.2 Сива економија

Неплаќање данок и царина, прикривање на приходи, “штелување” на завршни сметки, незаконско прелевање на општествениот капитал во приватен, готовински плаќања... го прават амбиентот на **сивата економија во државата**⁶⁶. Купува ли државата социјален мир⁶⁷, кога се знае дека сивата економија “јаде” повеќе од 40% од македонскиот БДП⁶⁸.

Исражувањата покажуваат дека сивата економија е најзастапена во трговијата, услужните дејности, угостителството и транспортот, а во помали размери е застапена и во производството.

⁶²УКИМ стана регистриран член на Здружението на овластени сметководители (АССА). Исто така, формиран е и регистриран Македонски институт за овластени ревизори (МИОР) во 2005 година.

⁶³**Закон за инвестициони фондови и Закон за преземање на трговски друштва.**

⁶⁴ Резултатите се следни: Просечниот месечен обем на “нетрговски” трансфери опаднал од 6,841 (2002) на 1,767 (2005). Процентот на нетрговски трансфери, во однос на вкупниот број на трансфери опаднал од 86.2% (2002) на 36.2% (2005), обемот на тргување надвор од берза опаднал од 61% во 12.2002 на 8,7% во 2005.

⁶⁵ Со ЗТД се отстрани правната основа за склучување на договори за располагање со обврзниците на малцинските акционери и се забрани оваа практика. Во 2002 г. имаше 6391 договори за право на глас, а во 2005 само 4.

⁶⁶ Во Македонија е објавено само едно истражување за сивата економија во 1997 година.

⁶⁷ Сивата економија е присутна и во најразвиените земји. Според оценките сивата економија во САД изнесува 20%, во Велика Британија 15 - 20%, а Германија околу 20% од БДП.

⁶⁸ Според истражувањата на УНДП, сивата економија изнесува околу 45,1% од македонскиот БДП.

Основна причина која ја посочуваат експертите е слабата законската регулатива во економијата. Свое влијание имаат и неефикасното судство и прекумерното оданочување⁶⁹ на приходите на претпријатијата или на физичките лица, кое го поттикнува затајувањето на даноците и работењето во кеш.

Системско стимулирање на сивата економија е редовна и омилена мерка на нашите влади, посебно во предизборна година (цигарети), па овде се надоврзува прашањето за доследната и селективна примена на законите од страна на инспекциските служби, нивната стручност и корумпираност.

Оваа година имаше и обид за легализирање на “сивиот капитал” (Јуни 2006 година). Оваа мошне нејасна уредба даде “0” резултати. Тоа никого и не го чуди. Во Македонија не е битно да ги “обелиш” сопствените пари, треба и да знаеш да работиш со нив - законски.

4. Инвестиции

Инвестиционата активност во РМ е на најниско скалило, во Европа, без домашни и странски инвестиции. Приватни домашни инвестиции во малото стопанство постојат и тие се константни, но претежно имаат карактер на микро инвестиции, кои се најмногу во доменот на трговијата и услугите, па немаат некој голем и видлив ефект на поправање на општата слика.

4.1. Странски директни инвестиции (СДИ)

Македонија има силна потреба од СДИ и тоа е одамна констатирано⁷⁰. После долго испитување и припреми, владата изготви **Програма за поттикнување инвестиции во РМ**. Таму се оценува дека политичката

⁶⁹ Ние не мислиме дека се постојат некои силни причини, туку сметаме дека во прашање е професионалноста, јавноста, системската евазија, високо и ригидно даночно своно, што ги тера субјектите надвор од своното.

⁷⁰ Во 1998 год. Советодавната служба за странски инвестиции (ФИАС) на Светската банка ги преиспита пречките за СДИ во Македонија, па беше објавена **Програмата за поттикнување на инвестициите со посебен осврт врз странските директни инвестиции**. Во 2001 година констатирано е дека реформите се задоволувачки само на хартија - **Повелба за инвестиции** во рамки на Пактот за стабилност за ЈИЕ. По препораките на ФИАС, Министерството за економија формираше **Управен комитет за отстранување на административните бариери за инвестициите**.

нестабилност на регионот влијаеше неповолно врз имиџот на земјата, а во иднина се затвораат и други можности за СДИ⁷¹.

Министерството за економија во тој правец испланира повеќе мерки:

- Имплементација на стратегијата за финализиција на процесот на приватизација (јавна аукција);
- Транспарентност во процесот на издавање лиценци за увоз и реекспорт преку воведување на принципот “прв дојден, прв услужен”;
- Поттикнување на претприемништвото и создавање конкурентност на малото стопанство;
- Формирање на **Агенцијата за поддршка на претприемништвото**.

Активностите за промоција на инвестиции се расцепкани во неколку институции, па владата работела на зајакнување на институционалната поставеност и политиката која се однесува на инвестирањето (АСИРМ)

Осигурувањето на СДИ од политички ризик, се обезбедува преку Светската Банка / Меѓународната агенција за осигурување на инвестиции (МИГА⁷²). Покрај тоа, и други национални агенции за осигурување на инвестиции обезбедуваат осигурување за Република Македонија (OND, ICO, ECDG, OPIC, SACE, SID), а за **некомерцијални ризици** нема ништо споменато.

Многубројните бариери за прилив на СДИ, владата (“**Акционен план за реализација на мерките од Програмата за поттикнување инвестиции во РМ**” - 2004 година) ги констатираше во повеќе ресори и предложи мерки за нивно надминување:

- **Регистрација на деловни субјекти**⁷³

⁷¹ Во услови кога процесот на приватизација е во завршна фаза, се затвора една од најпогодните опции за прилив на инвестиции.

⁷² Рестрикција на трансфер, експропријација, прекршување на договор, воени и граѓански немири (www.miga.org),

⁷³ Сложени и долги процедури, премногу документација и недостаток на соодветни информации, мноштво инволвирани институции, кои клиентот треба да ги посети, недостаток на стандардизирани упатства за секоја институција, недостаток на Регистар. Предложени се следните мерки: **Измени на законска регулатива**: ЗТД, Закон за централен регистар, Законот за национална класификација на дејностите, Законот за утврдување и собирање на јавните приходи други ресорни закони, **Измени на институционални практики**: Унифицирање на системот за регистрирање во една институција - едношалтерски систем, компјутеризирање на сит институции и ИТ поврзување, обуки на службениците, објавување на веб страница.

- **Трудово законодавство, дозволи**⁷⁴
- **Пристап до земјиште**⁷⁵
- **Градежни дозволи**⁷⁶
- **Царинска администрација**⁷⁷

Покрај овие, констатирани се и многу други бариери, кои ги одвраќаат СДИ:

- **Корупција, поткуп, сива економија, измама, перење пари;**
- **Транспарентност и конзистентност на државната администрација;**
- **Комуникација со приватниот сектор;**
- **Судски систем;**
- **Банкарски систем;**
- **Корпоративно управување;**
- **Висока ригидноста на пазарот на труд;**

⁷⁴ Некомпатибилност на постоечкото законодавство за воспоставување работни односи со странски државјани и за привремен престој на странски државјани со постоечките деловни услови; Вработување и престој на иселеници (инвеститори или експерти); Некоординираност на МВР и Заводот за вработување.

⁷⁵ Недостаток на опрема во ДЗГР и неефикасна обработка на катастарската работа; некомплетни катастарски и постапки за регистрирање имотни права за недвижен имот; незадоволителна управна постапка за обжалување, постапка за претворање на правото на долгорочно користење на земјиште во право на сопственост, постапка за изнајмување на земјоделско земјиште кое е во државна сопственост (рокови).

⁷⁶ Недостиг на комуникација меѓу Министерството за транспорт и врски и институции за добивање градежна дозвола, нетранспарентност на меѓународните тендери за недвижности; преголеми комунални такси за градежно земјиште.

⁷⁷ Висока царинска стапка за увоз на нова опрема, суровини и репро-материјали; проблеми при плаќање на царината при увоз на стока; некоординираност и неизедначеност на царинските давачки при влез на стоката; долготраен процес и субјективизам при доделување дозволи за извоз на производи; недостиг на координација во работното време меѓу Царинската управа и Граничните инспекциски служби; недостиг на статистички податоци за дневната работа на царинската управа; непостојана примена на царинска тарифа поради различни толкувања на Царинскиот тарифник.

- **Даночна администрација и даночни мерки;**
- **Подобрување на инспекциски служби;**
- **Конкуренција;**
- **Заштита на права од интелектуална сопственост;**
- **Контрола на квалитет;**
- **Пристап до информации за деловни субјекти.**

За 15 години, Македонија има привлечено околу \$ 1,2 милијарди како СДИ⁷⁸. Затоа фокус бил ставен на привлекување на СДИ (беше формирана и **Агенција за СДИ**). Номинално, **постои политичка волја сето ова да се реализира**, но практиката не даде никакви резултати.

Очигледно, претходно набројаните бариери, подкрепени од самата влада и бизнис олигархијата ги бркаат странските брендови од Македонија, како дестинација за инвестирање⁷⁹.

За да се промени оваа состојба, потребни се и двата елемента: **унапредување на бизнис климата со ојстџување на административните бариери за влез на странски капитал и намалување на економскиот и политичкиот ризик.**

Важна е и бизнис промоцијата на Македонија, т.е. истакнување на нејзините **компаративни предности**: географската положба, релативно евтина работна рака, слободна трговија со балканските земји и др.

⁷⁸ Македонија е убедливо на дното по СДИ во регионот. Додека во регионот степенот на странско инвестирање се движеше од 4 до 8 %, во Македонија истиот изнесуваше 2,9 % што не беше доволен за да предизвика позначаен економски раст. Во 2005 имавме само 96,42 милиони долари СДИ.

⁷⁹ Во претходните години бевме сведоци како од Македонија си заминуваат познати светски брендови и покрај тоа што биле директно заинтересирани да инвестираат во РМ. Листата на “отрезнети” светски брендови, кои итно се евакуираа од РМ, после првите средби со институциите (испоставите на бизнис олигархијата) е долга (ИНГ банка, Хилтон, Филип Морис, Бритиш-Американ Тобако Компани, Usa – can golf club resorts, конзорциумот АМБО, рударски компании фармацевтски куќод УСА (Пречките се од административни, па до директно барање мито, за “наклоност” и “дозвола”).

Привлекувањето на СДИ е работа како на Агенцијата, така и на целата Влада. Покрај промоцијата на Р.Македонија како добра бизнис дестинација, потребно е поголемо издвојување средства за **капитални инвестиции**⁸⁰ кои би ја подобриле инфраструктурата и развивање на човечкиот капитал.

Важно е да напоменеме дека Владата треба да ги користи (пред се) **широките мерки** за привлекување на СДИ (глобална стабилност на земјата во правен, економски и политички смисол, осигурување од монетарни и фискални ризици), регулирање на правила на влез и излез, проширување на пазарите со влез на РМ во СЕФТА. **Тесните мерки** (фискалните олеснувања, субвенционирање, инфраструктурни поволности, преференцијални кредити, извозни гаранции и осигурувања, грантови за „зелени проекти”, помош за развојни проекти и рурално подрачја и др.) **не можат да ја подобрат бизнис климата во онаа мера како што тоа може да ги направат широките мерки.**

Политичката нестабилност е сепак причина за недостатокот на СДИ како и досегашното отсуство на Банка за осигурување на инвестициите. Осигурување на ризикот за инвестирање е во почетна фаза во Македонија⁸¹ а тоа е секако фактор за недостатокот на СДИ во РМ.

Немањето на доволно „**грин филд**” инвестиции во РМ е проблем, бидејќи тие се оние кои во главно носат техничко - технолошки напредок, нови вработувања и симбиоза со домашното стопанство, т.е. заживување на други делови од стопанството поради услуги за овој вид инвестиции. **Странските инвеститори**, кои дојдоа последниве години во РМ беа водени од неколку мотиви. Прво, тоа беа оние кои беа привлечени од високите профити кои го нудеа мал број македонски фирми, кои имаа монополска улога на пазарот. Други го зацврстија својот глобален пазар на метали, а за тоа ја оценија Македонија како добра бизнис дестинација⁸² (Макстил,

⁸⁰ Системот на “државно инвестирање” во капитални работи мора да се ревидира, зошто “фронталниот пристап”, во кој се вели дека ќе инвестираме секаде по малку, мора да се промени во **индикативно планирање**, во кое се инвестира таму каде што инвестициите се враќаат или овозможува инвестициите да се враќаат (на пример, ако градиме пат, мора да се знае што тој пат поддржува од бизнис секторот...Значи, ако некој странски инвеститор сака да инвестира во одреден регион, покрај повластиците, бесплатната земја и др. мора да се изгради тој пат баш таму, за “странецот” да дојде).

⁸¹ Странските осигурателни агенции и банки на инвестиции во трети земји не осигуруваат во Македонија, а кај нас дури сега се формира Банка за осигурување на инвестициите.

⁸² Тренд на развиените е “валканата индустрија” да ја сконцентрираат во земјите во развој.

Испад, Фени, Југохром), а третите (пред се грчките фирми) инвестираа поради географската близина на земјата и зајакнување на својата позиција во регионот. Иако често се случува да бидат истерани од намерата за инвестирање, оние фирми кои добиваат гаранции од Владата и се блиски до некои нејзини членови, често успеваат да извлечат добри профити, кои понекогаш не се предмет на реинвестирање, туку имаат негативни ефекти по македонската економија бидејќи се извлекуваат од земјата.

Квалитетот на СДИ нема начин да се мери кај нас, зошто не постои таква институција, ниту може да се одговори на прашањата: Колку тие делувале на ефикасноста и конкурентноста на претпријатијата, како се одразуваат на релацијата увоз - извоз и платно билансната состојба, дали носат нови технологии, нови вработувања или отпуштања од работа. Кај нас многу инвестиции доаѓаат од банките⁸³ од земјите на “даночниот рај”).

Инвестиционата клима ја чини и **перцепцијата за инвестирање** во Македонија, која ја имаат потенцијалните инвеститори и инвестициони фондови. Капиталот на нашите гистрабајтери, посебно оние, кои развиле успешен бизнис, може да биде важен извор на инвестиции, но нив ги нема многу и посебно не со сериозен капитал (количински).

Во голем број извештаи и упатства на советнички веб страници за инвестирање, се споменува дека нашата влада е номинално отворена кон СДИ, но со напомена дека интересните (монополистички) деловни субјекти се приватизирани, иако владата сеуште поседува резидуален дел од неколку компании кој требаше да биде продаден во почетокот на 2005 година⁸⁴. Има претстава дека според македонските закони, странските и домашните инвеститори имаат еднакви можности да учествуваат во приватизацијата на останатиот државен капитал⁸⁵. Нема дискриминаторна извозна и увозна политика која ги погодува странските инвеститори, а

⁸³ Се претпоставува дека се тоа пари на локалните македонски бизнисмени (оф - шор фирми на македонци).

⁸⁴ Кога е затворена македонската агенција за приватизација на крај на 2004

⁸⁵ Освен тоа, Извештајот од 2004 година, на Советот на Светската банка за финансиски инвестиции, на Македонија ѝ препорача да ги тргне бариерите за регистрација и добивање на постојано користење на земјиште, згради и бизнис.

случени се и повеќе билатерални инвестициони договори. Околу 96% од пазарот е нерестриктивен, со исклучоци во некои текстилни производи. Исто така има квота на размена со поранешните Југословенски земји⁸⁶.

Во 1995 год е воспоставена **Македонската берза** што овозможи реализација на портфолио инвестиции.

За прв пат РМ го доби својот **кредитен рејтинг**⁸⁷ за долг - ББ со што се отворија меѓународните должнички пазари за РМ и долгот беше намален на половина. Во 2005 рејтингот порасна на БББ за денарски долг и ББ+ за девизен долг. Со ова се намалија и трошоците за одржување на долгот, а и се створи можност за негово рефинансирање со што се внесоа нови пари во економијата. И внатрешниот долг се рефинансираше со помош на државни обврзници.

Во Законот за потрошувачи и Законот за данок на добивка се дефинирани претходно спомнатите фискални олеснувања од страна на државата⁸⁸.

Улогата на македонската дипломатија⁸⁹ во привлекување на СДИ е скоро непозната. За амбасадори се поставуваат најчесто партиски кадри, без никакво професионално искуство, а често и со слабо познавање на странски јазици.

Предуслови за привлекување на СДИ се и постоење на **материјална инфраструктура** која иако постоеше и беше во глобала задоволителна, со неодржување, истата е доведена во состојба да биде полоша од онаа на земјите од окружувањето.

Прашање е и во колкава мера постои **квалификувана работна рака**, колку е таа компатибилна со потребите на глобалната економија, т.е. колку е употреблива за СДИ, посебно кога се работи за *квалификувани менаџери* способни да се справат со новата глобална економија. Констатација е дека **образованието заостанува**

⁸⁶ Тековните тарифи и други информации врзани за купувачите ги има на сајтот www.customs.gov.mk.

⁸⁷ УСАИД - Програма за поттикнување на инвестиции

⁸⁸ Види фуснота 59

⁸⁹ Искуствата покажуваат дека во Брисел мора да имаме голем дипломатски тим (сега ги има вкупно 10). Македонија има 42 амбасади и 10 почесни генерални конзулати. МНР има 343 вработени (193 работат во централата, додека во ДКП работат 150 лица, од кои 131 се дипломати и 19 конзули). Буџетот за репрезентација е само 40 милиони денари. ДКП во просек имаат само по 2,5 вработени по амбасада.

зад промените, пред се глобализацијата и новите технологии, иако со помош на странските програми (пр. Темпус од 1996 и сл.) веќе се пробува да се прилагоди на потребите на стопанството (крајно несериозно).

Кандидатскиот статус на РМ во ЕУ ќе ја стави земјава во агендата на инвеститорите, но само толку! Оној краен дискурс - самата одлука да се инвестира кај нас, или не, зависи од нас самите и тоа какви сме.

4.2. Мали и средни претпријатија (МСП)

За прв пат за нив почна да се говори во 1996 година, без било каква владина анализа на состојбите, но со сознанија од странски и домашни проекти за состојбата во оваа област, па во владините планови одтогаш - наваму, постојано се планираат активности за поддршка на МСП и обиди за подобрување на услови за поефикасно стопанисување и побрз развој⁹⁰.

Институционалната инфраструктура, конкурентноста, поволното економско опкружување - посебно во доменот на законодавството за МСП, претприемачкиот дух, нефинансиската поддршка, трагање по финасиски форми за поддршка, дијалогот помеѓу приватниот и јавниот сектор беа посебно акцентирани области, во соработка со проектите - спонзорирани од меѓународните донатори за поддршка на претприемачите.

Националниот совет за претприемништво и конкурентност⁹¹ пробувааше да го зголеми степенот на координација на сите заинтересирани и потребни страни. Реализацијата на Програмата за поддршка на претприемништвото е во надлежност на **Агенција за поддршка на претприемништвото на РМ**.

⁹⁰Целиот проект МСП започна со катастрофално лоша одлука за формирање на **Националната агенција за развој на мали и средни претпријатија (НЕПА)**. Тогаш Македонија се задолжи за инвестиции во МСП, беа основани инкубатори за претприемништво, поттикнување на основање на консултантски центри за МСП, данокот на добивка беше намален од 30 на 15%, делот од каматата по кредитите за стопанските субјекти во приватниот сектор беше регресиран од Компензациониот фонд на ФАРЕ, беа дадени владини гаранции при користењето на странски кредити за развој на МСП.

⁹¹Во 2002 година е усвоена Стратегија за развој на МСП, од Владата, а во 2003 година таа усвои Програма на мерки и активности за поддршка на претприемништвото и создавање конкурентност на малите и средни бизниси во РМ. Европската повелба за мали претпријатија, РМ ја потпиша во 2003 година на Самитот во Солун, а во 2003 година, е изготвен Национален извештај. Во извештајот се наведува дека: Основан е Национален совет за претприемништво и конкурентност, со советодавна улога и како фактор на поврзување на јавниот и приватниот сектор....

Ако се **анализираат сите тие мерки**, видливи се неколку карактеристики на политиките на владата за МСП: Општост и недостиг на нивна операционализација, многу надлежни органи и институции и нивна несинхронизираност и неконзистентност, недефинираност на процедурите, критериумите, документациските текови и обрасците за реализација, слабо следење и оценка на праксата за имплементација на утврдените политики, недефинираност на критериумите за избор на потенцијалните корисници, нејасно дефинирани критериуми за оценка на доставените предлог - проекти за финансирање, многу простор за манипулација.

Освен зголемената свест на политиката за потребата од посебен третман на секторот за МСП, нема сторено нешто поголемо. Овде постои “класичен“ случај и манир на работа на нашата влада. Имено, определбите за обезбедување брз и релативно лесен пристап до потребните дозволи / лиценци за работа, до капитал, до информации, до нови технологии, интернационализацијата на малото стопанство - се смета за долгорочна задача, што истовремено значи и несоодветното институционално реструктурирање, односно погрешна “логика“ на институционализацијата на политичките определби⁹².

Во 1996 - 1998 г. основана е мрежа на институции за развој на малите и средни претпријатија, преку формирање на **НЕПА**, со нејзините регионални центри - фондации во Скопје, Велес, Битола, Струмица и Куманово. Поради тоталниот неуспех на НЕПА таа е затворена, а формирана е **Агенција за претприемништво** и други тела и агенции (со претежно истиот персонал).

Постојат повеќе **извори на финансирање на МСП**⁹³, односно кредитни линии за МСП. Тие се популаризираат преку разните мерки за подобрување на деловното окружување, но главна карактеристика е дека им фалат

⁹² Уште во 1995 година Министерството за економија изготвува Проект за поддршка на малото стопанство. Кој е ист со претходниот, со дополнителна одредница дека во **Министерството за развој** е основано одделение за МСП. Владата го назначува Министерството за развој, како одговорно за МСП. Така, се суспендирани законските одредби дека развојот на МСП е ингеренција на Министерството за економија. Консеквентно, се појавуваат две институции кои имаат исти надлежности, што несомнено води до конфузија и двојство во дејствувањето.

⁹³ Програма за користење на средствата од надоместокот, што го плаќаат деловните субјекти при увоз и извоз на производи, стоки и услуги, обезбедува финансиска поддршка на претпријатијата што сакаат да применуваат ИСО 9000 стандарди за квалитет, средства за промотивни материјали и за учество на саемски и други манифестации, вклучувајќи и основање на технолошки паркови и иновативни центри.

подисперзирани модалитети за поддршка, како што се финансирањето на почетничките активности на претприемачите, потребите од финансиски средства на веќе постоечки мали претпријатија, потребите од поголеми инвестициски зафати и финансиски средства на веќе развиените, стабилни и брзо растечки претпријатија... Посебни **фискални ослободувања** за МСП нема (исти како и за сите други деловни субјекти).

Постојат и други тела / организации, кои се занимаваат со **помош на МСП**: Агенциите за помош на претпријатија⁹⁴ во Охрид, Тетово и Гостивар, Асоцијацијата на мали бизниси “Преда” во Прилеп⁹⁵, неколку деловни инкубатори⁹⁶, Македонскиот деловен центар (УСАИД), “Можности”⁹⁷, Фондот за МСП⁹⁸, СЕЕД⁹⁹, СИДА¹⁰⁰, СЕАФ/Македонија¹⁰¹, Програма “Хоризонти”¹⁰², Банка за поддршка на развојот¹⁰³, како и разни програми за трансфер на знаење. Овие организации, воопшто не се меѓусебно поврзани, ниту синхронизирани, со различни основачки концепти и функционирање.

Националната старатегија за развој на МСП од 2002 година и нејзината **Програма за поддршка и развој на МСП**, не ги дадоа саканите ефекти. Дел од објаснувањата се секако во кадровската екипираност на

Од 2003 година, почна со работа „Про кредит банка” за микро финансирање, основана со закон, која обезбедува кредити од 10.000 до 100.000 евра за нови и млади малостопанственици.

⁹⁴ Со средства од know - how фондот на Владата на Велика Британија;

⁹⁵ Со средства од Владата на Швајцарија.

⁹⁶ Финансирани со програми од Светската банка. Деловните инкубатори на новите претпријатија им овозможуваат и финансиски позајмувања од сопствен фонд, што е многу поволен инструмент за развој на претприемништвото.

⁹⁷ Проект за микрофинансирање преку програмата на УСАИД, започна со реализација во 1996 г.

⁹⁸ Проект на УСАИД, со кој се овозможува краткорочно финансирање на деловните активности, особено на извозно ориентираните претпријатијата, кој работи од 2003 година.

⁹⁹ Проект на Светската банка за финансирање на еквити капитал

¹⁰⁰ Гарантен фонд е проект на Шведската влада.

¹⁰¹ Инвестиционен фонд основан со странски капитал

¹⁰² Католичката црква обезбедува мали заеми за жени.

¹⁰³ Основана со закон во 1998 година, како промотивна банка, која работи преку деловните банки, со дел од домашни извори, а дел од германската – **KFW** банка. Сепак, таа очекува трансформирање.

Секторот за МСП во Министерство за економија, начините на нивното вработување и нејасно дефинираните методи за остварување на посакуваните цели.

Владата тоа постојано го докажува, па и во рамките на **Програма за поддршка на претприемништвото и привлекување странски инвестиции од 2003** (средствата ги реализира преку осумте фондации и агенции за претпријатија во земјата) и во **Програма за поддршка на претприемништвото и создавање конкурентност во малото стопанство за 2004** година. Истото тоа се гледа и од начинот и капацитетот на формираната **Агенција за поддршка на претприемништво**¹⁰⁴, додека секторот на МСП е регулиран со **Законот за трговски друштва**.

5. Фискална политика и политика на јавен долг

Малите инвестиции, ограничената јавна потрошувачка, пад на производството, низок економски раст, како и движењата кои се јавуваат на пазарите на пари и девизи, водат до неодржливост на јавниот долг иако се води политика на балансиран буџет. Владата, во **Фискалната стратегија на РМ за периодот 2005 - 2007 година** и **Стратегискиот план на Министерството за финансии**, предвидуваат високи стапки (за наши услови) на раст и покрај договорот со Светска банка за рестриктивно планирање.

Една од рац - раните на македонската економија е **лошата структура на буџетските трошоци во РМ. Расходната страна на буџетот** за плати на јавната администрација и социјалата е висока¹⁰⁵. Намалената јавна потрошувачка, неисполнувањето на плановите за собирањето на приходите од централниот буџет, фискалната децентрализација и трошоците за нејзино спроведување како и незавршената денационализација го опроваруваат македонскиот економски систем во толкава мера што е во прашање неговата одржливост.

Оптовареноста на производите со даноци, акцизи, такси, споредбено гледано не е висока, но не е ниту развојна - за што се потребни пониски оптоварувања. Самата фискална политика е мошне променлива, поради

¹⁰⁴ Донесен е Закон за основање на Агенција за поддршка на претприемништвото во РМ (Сл.в.број 60/2003)

¹⁰⁵ Јавна администрација од над 100.000 вработени троши многу, неефикасна е, а во голем дел поради својата партиска припадност и нестручност. Исто така, голем дел од буџетот одат за социјални трансфери за разни видови државна и социјална помош.

постојана промена на законите и владините уредби до институциите, што води до отсуство на било каква меритокритичност во планирањето (посебно СДИ се мошне чувствителни на ова прашање). Сето ова неповолно влијае на бизнис климата, т.е. осиромашување на фирмите кои работат легално, на неконкурентноста на производитите и пропаѓање на фирмите, за разлика од оние кои работат „на црно” и создаваат екстра профити, но за кои не ги плаќаат соодветните даноци.

Проектот на УСАИД од доменот на **Пензиски реформи** произведе легислатива, која ја донесе Владата и е рамка за нов цврст приватен пензиски систем. Со Законот е создаден втор пензиски фонд, МАПАС - **Агенција за супервизија на капитално финансирано пензиско осигурување**, па со тоа се смета дека ќе имаме и постојано надгледување на работата на пензиските друштва и пензиските фондови. Дадени се дозволи за основање на две приватни пензиски друштва и обезбедено е детално зацртување на главната рамка и техничка помош¹⁰⁶. За цело време додека проектот траеше се водеа јавни кампањи и обуки, па во 2005 системот беше подготвен да ги вклучи сите 68 000 работодавци на новиот систем за информации и средства. Фондот има повеќе од 32 000 члена во приватните пензиски фондови.

Со МАПАС како супервизор на вториот пензиски фонд и НБМ како чувар на имотот и надгледувач како тие пари се инвестираат, пензионерите имаат добро заштитен имот.

Македонија негува **ригидна даночна политика** оптоварена со нефункционални и корумпирани органи за нејзина спроведба, висока чувствителност на политички влијанија, што за резултат има постојано преместување на малкуте фирми - кои чесно работат, надвор од даночно своно и работење во зоната на сивата економија¹⁰⁷.

¹⁰⁶ Светска банка го финансираше софтверот и дел од хардверот

¹⁰⁷ Ефект “Бруделово даночно своно” (**Фернанд Брудел**) - Кога трошоците за почитување на законот се поголеми од добивката (не им дозволуваат на бизнисмените да бидат во рамките на законот) даночните обврзници бегаат од даночното своно во сверата на сивата економија.

5.1. Надворешно - трговски дефицит

Дефицитот на трговскиот биланс на РМ е рефлексивна на повеќе фактори, како релативно високиот степен на трговска отвореност¹⁰⁸ на малата македонска економија која нема доволно факторски инпути и е многу зависна од промените на светскиот пазар. Имаме доста јака конкуренција во оние сектори во кои Македонија досега забележуваше значајни девизни приливи (текстилен сектор, прехрана, металопреработувачка индустрија). Во услови на либерализација на пазарот, слабите перформанси на стопанството уште повеќе ја влошуваа состојбата.

Јавниот долг на РМ¹⁰⁹, својот врв го достигна во 2000 со обврзниците за старото девизно штедење (57,2% од БДП). Тој постојано опаѓа и на крајот на 2005 изнесуваше 48,54% (44,12% според законот за јавен долг). Од тоа 64% е надворешен, а 36% внатрешен долг¹¹⁰. Внатрешниот јавен долг го сочинуваат структурни обврзници¹¹¹ (88,4%) и континуирани државни хартии од вредност за финансирање на буџетот.

Според сите анализи, состојбата со **надворешно - трговскиот дефицит и јавниот долг** на РМ нема да се промени се додека нема економски раст, со што би се зајакнала и фискалната позиција на РМ. И барањата на ММФ¹¹² се во тој правец.

Бидејќи и во текот на 2006 продолжува либерализацијата во согласност со обврските на СТО, се очекува пораст на увозот за 8,8 % годишно, што ќе доведе до уште поголем раст на трговскиот дефицит¹¹³.

¹⁰⁸ Според договорот со СТО од 2000 година, РМ е должна секоја година да ги намалува за 10% трговските бариери за производите на земјите на ЕУ, што резултира со намалување на продажбата на домашните производи.

¹⁰⁹ Закон за јавен долг (сл. весник на РМ бр. 62/2005)

¹¹⁰ Кон крајот на 2005, јавниот долг не е зголемен заради еврообврзниците, заради тоа што со нив се плати долгот кон Лондонскиот клуб на доверители.

¹¹¹ 5 структурни обврзници: Обврзници за санација на Стопанска банка, Обврзници за селективни кредити (НБРМ), Обврзници за аprivатизација на Стопанска банка (државата ги превзема долговите на оваа банка од 4 доверители), Обврзници за старо девизно штедење, Обврзници за денационализација.

¹¹² Надворешен долг над 40% од БДП е висок и треба да се реагира веднаш за да се прилагоди фискалната стабилност и да се избегне должничка криза.

5.2. Аранжмани со ММФ

ММФ и нејзините аранжмани со Р.Македонија започнуваат со **СТФ** аранжманот (Олеснување на системска трансформација – 1995). Средствата кои се повлечени по глава на жител во РМ се далеку пониски од оние во Бугарија и други земји во реонот. Останува прашањето дали се работи само за финансиски ефекти¹¹⁴ или за ефекти на кредибилитет на РМ. Секако дека вторите се позначајни и дека аранжманите со ММФ не се секогаш само финансиски мерени преку кост - бенефит анализа. Но, исполнителноста од 63,2% на кредитните аранжмани значи и дека 40% од изгубениот аутпут се должи на нискиот степен на имплементацијата на договорените политики со Фондот.

Политиката на **буџетско ограничување**, на која ММФ инсистира, е логична со оглед на нискиот економски раст и малите СДИ. Во текот на 2001, конфликтот беше искористен за пробивање на ограничувањата и за неумерено трошење. Тоа се случи преку зголемување на фискалните зафаќања и со намалување на потрошувачката, што го намали и онака нискиот економски раст.

6. Монетарна политика

Монетарната политика што досега е спроведувана се карактеризира со затвореност на банкарскиот сектор, високи каматни стапки и строга каматна политика која доведува до економско исцрпување на фирмите и нивна неконкурентност. Владата, преку банките, често спроведува промени во курсот на генералната политика, често не разбирајќи ги начините на функционирање на пазарната економија¹¹⁵ и занемарувајќи ја улогата на НБРМ.

¹¹³ Имено, дефицитот во првата половина од 2006 достигна 785 милиони долари, а, вообичаено, тој е поголем во втората половина од годината.

¹¹⁴ Аранжманите со ММФ (и Светска банка) и помогнаа на Македонија во нормализација на односите со странските кредитори (Париски и Лондонски клуб)

¹¹⁵ На пример, владата не може да сфати дека плановите и динамиката на буџетот, кои сами ги планира и носи со сила на законски акт, се обврзувачки и за неа, па таа не го остварува планот за јавна потрошувачка во првиот дел од годината или врши непланирани рестрикции, со цел парите да “ги пушти” пред некои избори. Дали таа знае дека со тоа масата на пари на пазарот се намалува моментно, а во наредниот период, кога мора да ги потроши парите, таа маса се зголемува и со тоа се

Паничниот страв за курсот на денарот спрема еврото, постојано ги тера на нелогични реакции, а често пати тоа скапо го плаќа со високи камати¹¹⁶. Преценетиот курс на денарот и стравот од девалвација е постојано присутен¹¹⁷.

“Релаксирање” на **монетарната политика** (и покрај парите од ЕСМ и обврзниците) не се случи и пак банкарските каматни стапки се високи, а планираните (прогноzirани) инвестиции и влез на странски инвестициони фондови пак не се реализираа. Додуша, за прв пат каматите на државните записи паднаа под 6 %, но досега тие не ги намалија значајно маргините на кредитите и насоката кон финансирање на стопанството.

Во 2004 и 2005, Владата не посегна по промени на курсот на денарот заради својот рејтинг. Наместо тоа, тие ги зголемуваат каматните стапки на благајничките записи, но со тоа ги запира инвестиционата и кредитната активност, ја ограничува јавната потрошувачка и го кочи стопанството (добрите фирми). Тоа беше најнеповолно решение за нас (инвестиции, намалување на економска активност, блокада на плаќање¹¹⁸).

За одржување на **курсот на денарот**, НБМ извлекува од 62 до 124 милиони евра од комерцијалните банки, а ова понатаму резултира во одржување на високи краткорочни каматни стапки. Ако не се повлекуваат овие ликвидни средства, понудата на пари ќе се зголеми и ќе дојде до појава на инфлација која пак ќе ги зголеми каматите. Бидејќи само долгорочните кредити се оние кои создаваат инвестиции, капитал и подобра инфраструктура, треба да се оди на намалување на стапките на краткорочните кредити.

врши притисок на пазарот на девизи? Тоа е врвен доказ за несериозноста на нашите влади, но и доказ за бескрајната послушност на монетарните и финансиски институции.

¹¹⁶ Благајничките записи се продаваа со референтна каматна стапка од 10 - 8 %, што е цена на амортизација на побарувањето на девизи.

¹¹⁷ За што говори и разликата во каматните стапки на денарски и девизни депозити од 4%. Равенката станува потешка. Кога државата го брани курсот на денарот, повисоките каматни стапки на краткорочните денарски инструменти, бргу ги зголемуваат и каматните стапки на деловните банки, што води до пораст на пасивните камати на банките, а по некое време и на активните. Кога ќе ја стабилизира побарувачката, таа ги релаксира денарските инструменти и ги снижува стапките на каматите на благајничките записи, обврзници... и пак наново почнува купувањето на девизи. Значи, без реален раст, нема да има стабилност.

¹¹⁸ Извештај за навремено предупредување УНДП

6.1. Банкарски систем

Банкарскиот систем бележи значаен раст, но во споредба со другите земји во транзиција е сеуште недоволно консолидиран. Иако странските вложувања во структурата на капиталот на банките е релативно висок (45,7%) тој е недоволен. Предностите на влез на странски капитал (покрај за дополнителен капитал) се однесува на пренесување на знаење, модерни ИТ, современи методи за управување со ризици, менаџмент.

Кога се анализираат финансиските резултати на банките според методологијата на ЕБРД може да се забележи раст на пасивата (депозитите), но неповолен тренд на пласманите и тоа кај банките (36,7%, од тоа 84,5% кај странските банки со релативно ниски камати) и 33,9 % кај коминтентите (од 2000-2003) од кои голем дел се нефункционални кредити, што е главен фактор за ниската профитабилност на банките. Ако се анализира работата на банките во другите земји во транзиција кои остваруваат многу подобри резултати и профитабилност со помали каматни маргини, се доаѓа до заклучокот дека нашите банки неефикасно работат. Неефикасноста на банкарскиот систем е резултат на законската регулатива¹¹⁹, макроекономското окружување¹²⁰ и менаџментот на банките. **Квалитетот на услугите** кон клиентите на банките е слаб и доста “неискрен”. Практиката покажува дека во објавената каматна стапка не се содржани сите елементи што ја сочинуваат конечната стапка по која се одобрува кредитот. Банките и сега, со Законот за банки имаат обврска да ги обелоденуваат сите трошоци и висината на каматната стапка на услугите, односно задолжителното да ги презентираат ефективните каматни стапки на кредитите и депозитите од страна на банките.

¹¹⁹Се мерат три индикатори: времето потребно за судска наплата на средство дадено како колатерал, степенот на наплата на вредноста на колатералот и едноставноста на процесот.

¹²⁰ Ниското ниво на штедење поради изгубената доверба во банките (и дел повратена, во 2001 год. 27,2 милијарди денари „пари под перница” беа внесени во банките поради замена на германската марка со евро, а од нив 60-70% останаа во банките), економската и политичка несигурност, високите каматни стапки и нискиот степен на СДИ, бавно реструктурирање на претпријатијата влијаат банките да се соочат со проблеми со пласирање на средствата. Поради ова се јавува бројка од 45,7% неискористени средства добиени преку странски кредитни линии кои имаат и пониски каматни стапки од домашните кредити.

Со **Законот за банки и штедилници** се очекува да се подобри бизнис климата, односно да се создадат еднакви услови за влез на странски како и домашни банки со што би се зголемила конкуренцијата и би се намалиле каматите, кредитирање на МСП. Ова треба да влијае повољно на бизнис климата.

СДИ се најболната точка во поглед на реструктурирањето на економијата како поради потребата од **капитал** за поттикнување на економскиот раст на земјата, така и заради “пеглањето” на генералниот буџетски дефицит. Најубаво би било да имаме задоволувачко ниво на домашно штедење, па со тоа банките да добиваат ефтини пари за да се употребат за кредитна активност кон бизнис секторот, што би ги намалиле и каматните маргини. Наместо тоа, банките се грижат да го елиминираат странскиот банкарски капитал на наш терен, преку банкарско - политичката и административна олигархија¹²¹.

Закон за платен промет и **Закон за трансформација на Заводот за платен промет** овозможува реформа на платниот промет, со што е напуштен системот на централизирано водење на платежни операции. Таа улога, под НБРМ, сега ја вршат банките. За утврдување и пребивање на банкарски плаќања, функционира **Клириншка куќа**. Сепак во 2007 ќе се носи нов Закон за платен промет.

7. Законски амбиент за реформи - ЗТД

Во препораките на ЕУ централно место имаше донесување на закон, во кој што на интегрален начин ќе биде регулирано економското работење во земјата, без да се прават сепаратни закони за секој тип деловен субјект. Тоа се реализира со новиот **Закон за трговски друштва**¹²²(ЗТД), кој делумно, беше усогласен и со **Законот за облигациони односи**, **Закон за хипотекарско работење** и со **Закон за работни односи**, кој требаше да го либерализира пазарот на трудот. ЗТД содржи јасни дефиниции на поимите и коцептите користени во одредбите, со што се овозможува конзистентност во значењето на поимите и се избегнува можноста од различно толкување на истите.

¹²¹ Дури постои одредба дека во Македонија не може да се основаат филијали на странски банки до 01.01.2008 година.

¹²² “Службен весник на РМ”бр.28/04

Сега може да се раздвојат правата по работен однос и правата по основ на акционерство, како и заштита на правата на малцинските акционери¹²³.

Прифатени се едностепен и двостепен систем на управување. Воспоставени се сите 3 вида одговорност на органот на управување: статусна, материјална и казнена.

Во дискусионниот процес беше констатирана потребата, улогата на судовите во регистрацијата знатно да се смали и таа улога да ја превземе Централниот регистар, а судот само да ги оценува приложените документи дали се валидни.

Во 2003 година беа укинати Акционерските договори, со кои акционерите ги даваа правата на трети лица, за да управуваат со компанијата (правата беа давани на органите на управување во 99% случаи).

Донесени се регули во врска со “Големи зделки”, “статусни промени” и отуѓување на имот, при кои е предвидено откуп на акциите¹²⁴ на акционерите, кои не се согласиле со одлуката (по цена во усвоениот биланс на состојба соодветна на преобразбата – како и кај статусните промени).

Законот предвидува строги услови во поглед на основањето, објавувањето, органите на управување и одржувањето и промената на основната главнина и ги утврдува критериумите кои треба да се почитуваат при основањето на друштвата и при зголемувањето и намалувањето на основната главнина.

Други нови елементи на законот:

- Поедноставување на постапката за регистрација¹²⁵;
- Воведувањето на едношалтерскиот систем;
- Транспарентност и јавност на Трговскиот регистар, негова единственост на територијата на РМ и задолжително објавување на секој упис во Службен весник на РМ;

¹²³ Тоа беше основен начин за криминално превземање на АД кај нас, преку притисок на вработените, кои беа и акционери и со злоупотреба на правата на малцинските акционери од менаџерите на друштвата, односно доминантните сопственици.

¹²⁴ Воведено е правото на примерена отпремнина (кога еден акционер се противи на донесените одлуки)

¹²⁵ Сега судот се става во пасивна положба, разгледувањето на пријавите и податоците со кои се потврдува наведеното во пријавите судот го разгледува само од формален аспект. Пост - регистрацискиот период би се скратил со едношалтерскиот систем, а Централниот регистар ги обезбедува сите потребни работи за субјектот да стапи во правен промет.

- Определување податоци и документи, кои друштвото мора да ги направи достапни на акционерите и утврдување на документите и податоците кои се предмет на задолжително објавување;
- Обезбедување заштита на правата на акционерите и посебно на малцинските акционери;
- Елиминирање на таканаречените “акционерски договори”¹²⁶;
- Годишните сметки и финансиските извештаи мораат да бидат усогласени со меѓународните сметководствени стандарди;
- МСП се изземени од обврската за водење сметководството, составување и поднесување годишните сметки и финансиски извештаи согласно Меѓународните сметководствени стандарди.

Важна новина е и дефинирањето на начинот на избор на управните тела и контролата над нив, одговорноста на извршните директорите и начините на кој може да се бара надокнада од нив во случај на недомаќинско работење на фирмите или различни видови злоупотреби. Конфликтот на интереси на Одборот на директори, не е дозволен.

Законот за Трговски друштва е донесен во 2004 год. и истиот имаше своја импликација во повеќе области. Експертите се изјаснија дека ЗТД ги разрешува дилемите на сопственоста над фирмите и АД и е подобар од претходниот во сегментите на додефинирање на сопственоста над фирмите, начините на нивно регистрирање, работење и ликвидирање како и одговорноста на извршните директори во случај на злоупотреба на службената должност, користење на средства на фирмата на ненаменски цели или недомаќинско работење.

8. Некономски фактори за економските реформи

8.1. Јавна администрација

Реформите во јавната администрација започнаа со **Стратегијата за реформи на јавната администрација** (1999). Таа дефинираа дека “...Реформите се континуиран процес...” Со самата поставеност на реформите, тие добија дозвола за неограничено траење, а целите беа насочени кон внатрешните, наместо кон

¹²⁶ Застапувањето на акционерите на собранието на акционери, основа на законски издадено полномошно.

надворешните аспекти. Државата донесе прво **Законот за организација на органите на државната управа**¹²⁷, а потоа и **Закон за државни службеници**. Одредено е дека несуштинските дејности ќе се одвојат и одделат од администрацијата. Тоа, во суштина беше најава на процес на рационализација на јавната администрација. Номиналноста на овие акти се гледа од фактот што **врботеноста во јавниот сектор постојано растеше** според “потребите“, кои се констатираа пожарно и без план (29% во 2005 - 37% - оваа година). Дополнителен фактор за нови вработувања е и правичната застапеност на малцинствата во ЈА.

Јавната администрација, од осамостојувањето на Македонија, па се до денес се придржува на институционалните правила и навиките од претходниот систем и таа е несоодветен сервис на граѓаните на РМ. Административните трошоци на државата се скоро еднакви на странскиот долг на Македонија.

Генералниот секретаријат¹²⁸ на владата беше одреден за координација на сите министерства, каде ќе имало реформи (наместо тоа се формираат огромен број тела и органи - без никаква цел и моќ).

Стратешкиот план за развој на Генералниот секретаријат и Планот за негова имплементација (2002) беше насочен кон реформирање на Генералниот секретаријат (капацитет за стратешко планирање и координирање).

Функционална анализа требаше да биде изготвена во 2005 година, а предвидува:

- Реформи во судството (*наведени се многу мерки, но ова е единствено релевантно за економските реформи*).

Искусствата на западноевропските и другите развиени земји¹²⁹ се во правец на постоење на **јавно образование и континуирано стручно надоградување на јавната администрација** и тоа преку факултети или универзитети за менаџери, консултанти, аналитичари, политички советници и владини институции, агенции и други органи поврзани со јавниот сектор. Факт е дека во Македонија, образованието касни со имплементирање на новите светски трендови како во менаџментот така и со јавната администрација. Едукацијата на јавната

¹²⁷ “Службен весник на Република Македонија” бр.58/00 и 44/02.

¹²⁸ Ниту после две години (кон крајот на 2004) не се формирани владините тела за координирање и спроведување на реформите во ЈА (Сектор за стратегија, планирање и следење, Сектор за анализа и координација на политиките, Одделение за реформи на ЈА).

¹²⁹ Во ЕУ се формираат тренинг центри кои понатаму прераснаа во високообразовни институции.. Европски институт за јавна администрација во Мастрихт, Национална Академија за јавна администрација - УСА....

администрација која се одвиваше во рамките на КАРДС и други програми, иако во голем обем - не ги даде посакуваните ефекти. Искуства имавме од земји - кои произлегоа од сличен идеолошки и државен модел како нашиот, но нам тоа долго време не ни беше потребно¹³⁰.

Бирото за јавни набавки¹³¹ е формирано како орган во состав на Министерството за финансии и нема својство на правно лице, кое ја следи имплементацијата на Законот за јавни набавки. Бирото за својата работа одговара пред Владата на РМ и пред министерот за финансии¹³². Целиот опфат на надлежности на Бирото се регулирани со **Законот за јавни набавки**¹³³.

Царината е една од важните институции за бизнис климата во РМ. Со новиот **Закон за царинска управа**¹³⁴ се предвидува единствен начин за напредување во кариерата да е заслугата во работа. Законот предвидува секоја година вработените да бидат оценувани од претпоставениот за степенот на извршување на задачите (ќе постоело наградување на вработените според учинокот). Сепак, иако оценките се позитивни, мислење на јавноста е дека постои премногу корупција во царината.

8.2. Спречување на корупцијата

Во **Законот за финансиска полиција**¹³⁵ се дефинираат обврските на правните и физичките лица, на државните органи и се потенцира соработката на **Финансиската полиција** со Јавното обвинителство, МВР, УЈП, Царинската управа, Дирекцијата за спречување на перење пари и други органи. Освен декларативните

¹³⁰ Сега, во Битола има таков факултет, кој (според наши сознанија) не произведува квалитетни кадри.

¹³¹ Општ тренд е земјите од ЈИЕ да креираат вакви органи, а тоа е препорака и на Светска банка и други меѓународни институции и организации кои имаат долга традиција на јавни набавки

¹³² Раководи директор кој го именува Владата на Република Македонија на предлог на министерот за финансии за период од четири години.

¹³³ Закон за јавните набавки (Службен весник на РМ бр. 19 / 2004) - во сила од 7 април 2004 година

¹³⁴ Закон за царинската управа (“Службен весник на РМ”, бр. 46/04); Закон за царинската тарифа (“Службен весник на РМ”, бр. 23/03 и 69/04).

¹³⁵ Службен весник на РМ бр.55/02

одредби, предвидени се и соодветни парични казни за прекршоци на правните лица, доколку не обезбедат пристап до документацијата или ја попречуваат работата на Финансиската полиција.

Законот за измени и дополнување на **Законот за спречување на корупцијата**¹³⁶, не ги санкционира должностите на државните органи, правните и физичките лица кон **Државната комисија за спречување на корупцијата** со што се доведува под знак прашалник нејзината улога во спречување на корупцијата.

Во 2004 година, на сила стапи новиот **Закон за спречување на перењето пари и други приноси од казниво дело**¹³⁷, кој во согласност со меѓународните правила и прописи во целост ги регулира одредбите за превенција од перењето пари, финансирање на тероризам и други приноси од казниво дело¹³⁸.

9. Земјоделие

Состојбата во (и со) македонското земјоделие е алармантна¹³⁹. Владата нема стратегија за развој на земјоделието и се поведува по дневно - политичките барања на земјоделците, кои најчесто се прашања за субвенции и премии за одредени култури. Постојат и други¹⁴⁰ барања. Земјоделско - прехранбениот сектор¹⁴¹ бара и олеснувања при увоз на репроматеријали, како и заштита од субвенционираното странско производство.

¹³⁶ Службен весник на РМ бр. 46/04

¹³⁷ Во практиката, ова кривично дело за прв пат е утврдено во 1996 година

¹³⁸ Во 2004 година за ова казниво дело биле пријавени две лица со познати сторители. За едниот од нив пријавата била отфрлена, а за другиот постапката е запрена.

¹³⁹ Во надворешно трговската размена со земјоделско прехранбени производи, од билансен суфицит од 6,2 милиони долари во 1996 година, во 2004 година достигнавме дефицит од 111 милиони долари. Македонија извезува само 10% од своето земјоделско производство, а извозот изнесува само 6% од вкупниот извоз, иако земјоделството произведува 27% од вкупното производство на разменливи стоки (tradable goods).

¹⁴⁰ Регресирање на цената на гориво, семе, минерални ѓубрива и добиточната храна; Системска поддршка за поттикнување на извозот на прехранбените производи со повисок степен на преработка; Укинување на наплата на персонален данок на доход за физички лица - собирачи на шумски плодови и нерегистрирани производители на земјоделски производи; Заштита од нелојална субвенционирана конкуренција.

Стопанствениците и земјоделците сметаат дека најважен фактор е недостатокот на заштита на домашното производство. Во услови на **субвенционирање на земјоделски производи на соседните земји**¹⁴², земјоделските здруженија, комори и сл. бараат Македонија посилно да ги субвенционира земјоделските производи.

Вкупната сегашна сума за субвенции (договорена со СТО) е 16,3 милиони долари, што е мала сума, а понекогаш не е ниту во целост потрошена. Друга мерка, која обично не се применува, поради немање на кластерска организираност на земјоделците е воведување компензациона тарифа за оние земјоделски производи, кои се субвенционирани од државата - извозник, во висина на субвенциите со што се елиминира ефектот на субвенциите. Прашањето на заштитниот систем е регулиран со **Законот за трговија**, но постапката за активирање на оваа мерка е обемна и сложена, така што, најчесто, увозниците на тие производи остваруваат високи профити за сметка на земјоделците чие што производство го уништуваат. Иако во другите членки на СТО ова е пракса, кај нас многу малку државата прави да ги заштити производителите и досега не знаеме за случај ваквото однесување да биде казнето (анти - дампинг).

Државата воведи и **персонален данок на доход за земјоделците**, иако оваа професија е нерегулирана и претставува притисок, кој и земјоделците ќе ги натера надвор од “бруделовото даночно своно”. Како **најнова мерка на новата влада**, која треба да го стимулира земјоделското производство, е веќе изгласаното намалување на стапката на ДДВ за репроматеријали во земјоделството од 18 на 5%, а најавено е дека истата мерка ќе биде воведена и за земјоделски машини.

Владата треба да најде поефикасен метод да ги спроведе овие мерки во живот, а и да изгради **SMART** стратегија за развој на земјоделието во кое ќе се дефинираат производите кои ќе бидат поддржани од државата.

¹⁴¹ Земјоделството (притоа мислиме на зеленчукот и овошјето) и прехранбената индустрија се едни од ретките дејности во кои Македонија има потенцијални конкурентни предности за пробив на европските пазари. Со ССА на Македонија ѝ се отвори најголемиот европски пазар за безмалку неограничен пласман на прехранбени производи, но тоа не се користи!?

¹⁴² Овие земји, во преговорите со СТО, си обезбедија право за примена на извозни стимулации, а одделни земји успеаа да си обезбедат висока царинска заштита.

Со ова би се намалила и сиромаштијата¹⁴³ на овој дел од населението и би им се подобрил животниот стандард на земјоделците. Секако, покрај вината на владите на РМ за неконцизната, немеритокритична и стихијна земјоделска политика и стејкхолдерите во земјоделието носат голема вина за опишаните состојби¹⁴⁴.

Неразбирливо е што земјоделско - преработувачките здруженија и стопанските комори, не се занимаваат со прашањето за **капацитет на нашите хумани ресурси**, посебно оние од областа на меркетнигот, трговијата и менаџментот, за **земјишен минимум** (нема таков закон) на обработливо земјоделско земјиште¹⁴⁵, ниту со прашањето за **агро берзтаа**, нивно поврзување во едно силно **кластерско тело** (кое би можело да врши влијание и застапување), ниту за **остварување на стандардите**¹⁴⁶ (заради кои не успеаја да извезуваат на ЕУ пазарите), не говорат за **обука на менаџмент**, проактивно планирање, **реформи на земјоделскиот факултет и системот на едукација...**

Лошата земјоделска политика може да се види и од многу други показатели, но најбитно е дека нејзиното долго практикување, односно недостатокот на системски мерки и реформи, имаат силно влијание и врз менталитетот на населението. Како дополнителен фактор се и навиките од минатото, кога огромен број селско население се доселило во градовите од неекономски, туку чисто идеолошки причини¹⁴⁷. На пример, повеќе од 300.000

¹⁴³ Населението во руралните области опфаќа 45 % од вкупниот број жители во земјава, со „зафатнина“ од 86,7 % од вкупната површина. Бројот на руралното население, кое живее под официјалната линија на сиромаштија, според податоците за 2001 година, изнесува 27,5 % од вкупниот број регистрирани жители во руралните средини

¹⁴⁴ На некои статус кво - фактори им е многу добро, заради енормно високите профити на увоз и извоз на производи, а на моменти и на земјоделците, кои ги користат флукуациите на соседните пазари, заради непредвидливиот косовски пазар и сезонските варијации на цени, па заработуваат одлично.

¹⁴⁵ Тие постојано говорат за субвенциите, кои се даваат во ЕУ и на Балканот, но никако не говорат дека тие субвенции се даваат по единица фармерска површина, која не смее да биде помала од одреден пропишан минимум.

¹⁴⁶ Во 2002 година е донесен **Закон за безбедност на храна**, со кој фирмите беа обврзани да воведат ХАССП – систем. Инаку меѓународните технички стандарди се главна пречка за извоз во ЕУ (нетарифна бариера). Стандардите ИСО 14001 и БСИ 18001 ги спроведуваат само мал број фирми.

¹⁴⁷ Познатиот повик на комунистичката партија од 1946 година, за ослободување од “идиотизмот на руралното живеење” како да е и денес жив.

„социјалци“, со ниско образование живеат по градовите и „молат“ за социјална помош, а 300.000 хектари земја стојат необработени, во услови кога поседуваме повеќе од 55.000 трактори и 4.000 комбајни.

Поседот на земјиштето е понатамошен проблем. Огромни површини (60.000 хектари) се “ничија” (државна) земја, со која се манипулира по политички, непотистички или криминален клуч. Добар дел од тоа земјиште е во лоша состојба заради долгогодишното необработување, неприменување на напредни агротехнички и агрохемиски мерки и со несоодветно советување на земјоделците.

Денационализираната земја (во поголем дел) е веќе дадена под концесија, иако тие парцели се обележани во **Агенцијата за приватизација на општествениот капитал**, и не се враќа на сопствениците иако не се обработува, па служи како извор на постојани конфликти¹⁴⁸. Самиот факт што денационализацијата во Македонија почна најдоцна од сите земји на ЈИЕ, говори дека тоа земјиште не било наменето за враќање.

Катастарската евиденција е слаба, непотполна, со манипулации, а не постои ниту навика - промените катастарски да се евидентираат (комбинирано со недовербата во институциите).

Тоа се одразува и на ниската цена на земјоделското земјиште и на големината на земјоделските парцели, кои се уситнуваат заради традиционалната поделба на имотот¹⁴⁹. Не постои никаков закон, кој ги регулира земјоделските парцели, во однос на големината, плодоредот, а нема ниту стимулативни и пенални мерки за тоа. Кај нас воопшто не постои катастар на земјоделски производи, а катастар на обработливи површини ќе се прави дури во 2010¹⁵⁰ година.

Назадните **агротехнички, агромилиоративни**¹⁵¹ и агрохемиски мерки се факт, кој зависи како од традиционалниот начин на производство (исполнето со трудоинтензивна идеологија, погрешниот избор на

¹⁴⁸ Политиката на Министерството за земјоделе беше потполно конфузна и нејасна, што најдобро се гледа од дадените концесии, кои се даваат и земаат без никаков ред, а понекогаш само за една година (не може да се планира подолгорочно).

¹⁴⁹ Обичајно - правно, земјиштето се дели на сите машки потомци, а најголем дел добива најмладиот машки потомок, по правилото на “минорат”.

¹⁵⁰ Само некои мерки се во фаза на зародиш, како што е приватизирањето и дерегулацијата на катастарскиот премер, додека катастарската модернизација, едукацијата на кадарот се на мошне ниско ниво, само што услугите се поскапени. Новата влада значително ги скрати тие рокови и најви “остри резони” во катастарот.

¹⁵¹ Само 20.000 хектари се наводнуваат.

култури, односно погрешната перформанса земјиште - земјоделска култура¹⁵², заради земјишната политика во бившата држава, која ги фаворизираше ЗИК-овите, миграцијата на работоспособното население во градовите) и заради стерилноста и назадноста на земјоделската наука и многуте земјоделски¹⁵³ и сточарски институти и земјоделскиот и ветеринарниот факултет, кои не претставуваат делотворна поддршка на земјоделството и сточарството.

Кандидатскиот статус на Македонија ќе и ги подотвори вратите за **фондовите на Унијата**. Со отворањето на претпристапни фондови, финансиската помош ќе се зголеми на 30-35 евра по глава на жител¹⁵⁴.

Првите средства од еврофондовите за руралниот развој се очекуваат во 2007¹⁵⁵ година, чија висина зависи од домашната поддршка. Заради тоа ќе се влијае на создавање поповолни услови за зголемување на конкурентноста на земјоделските производи од руралните подрачја за настап на пазарот. За руралниот развој 2006 година ќе се пласираат 45 милиони денари. Тоа е прва интервенција од Буџетот, за директна финансиска поддршка на овој сектор, преку која веќе се трасира патот на земјоделството до структурните фондови¹⁵⁶ на ЕУ.

10. Анализа на економската програма на владата (2005)

На почетокот од Стратегијата Владата тврди дека заради неминовната стабилизационата стратегија до 2005 година, имало слаб економски раст, висока невработеност и нерамнотежа на екстерниот сектор. Неминовен ресурс на реформата ќе биде “способна и креативна јавна администрација и подобрување на капацитетот, ефикасноста и кредибилитетот на институциите”.

¹⁵² Просекот на принос од житниците е само 2 тони по хектар лебно жито, а државата дава премии за тој вид производство.

¹⁵³ На пр: во Струмица имаше Институт за памук, а памук немаше ниту еден грам (последната нива била регистрирана во 1974 година). Имаме Институт за ориз, Институт за тутун, Институт за овчарство, Институт за рибарство.

¹⁵⁴ Досега од програмата КАРДС на Европската унија земавме околу 40 милиони евра годишно, или по 20 евра од жител.

¹⁵⁵ **ИПА инструментот за претпристапна помош од 2007 до 2013 година** ги обединува сите фондови за претпристапна помош, а процената е дека за РМ од овој фонд ќе се одвојуваат по 70 до 80 милиони евра годишно. Македонија, сепак нема капацитет ни во персонал, ниту во проекти, уште првата година да аплицира и да повлече што повеќе средства од ИПА.

¹⁵⁶ Искористувањето на ИПА - Европски пристапен фонд за земјоделие е сврзано со постоење концизни земјоделски политики, во кои се знае што е целта на земјоделското реструктурирање.

Капацитетите на јавната администрација за поддршка на вакви реформи – онака како што владата ја замислила во својата стратегија, е мошне низок, а довербата во институциите постојано незадоволителна. Зошто тогаш не беше предвидено нешто друго, односно широки дерегулации, кои ќе ја смалеа улогата на јавната администрација?

После дефинирањето на Стратегијата како **акцесионен акт**, направена е “акцесиона” структура на динамиката на реформите.

Основна грешка на оваа стратегија е што што овде не се говори за економски распад, како основа за подобар живот на граѓаните, туку за високи стапки на економски развој, што било услов за прием во ЕУ¹⁵⁷. Тоа ја измешува Стратегијата од позиција на “наша домашна работа”, во работата на нашата врхушка, со испраќањето луѓе од ЕУ, ММФ, НАТО, СТО... во оваа ситуација, секогаш може да се каже: “Мораме да играме по нивно”.

10.1. Структурни реформи

Подобрување на инвестициската и бизнис клима

Инвестициската клима ја карактеризира огромен јаз помеѓу домашното штедење (14% од БДП) и посакуваната стапка на бруто домашни инвестиции (25% од БДП)... Владата ќе преземе поактивна улога во воспоставувањето на правила на игра.

Неопходно е исто така да се поттикне процесот на формирање на инвестициони фондови, вклучување на македонските финансиски инструменти во портфолиото на некој угледен меѓународен инвестиционен фонд, да

¹⁵⁷ Колку е самата стратегија политички, а не технички акт и колку се многу убедени во потполн неуспех на реформите, може да се види и од следниот пасус, во поглавјето “Цели на макроекономската политика”: “Капацитетот на институциите да испорачуваат одржлив економски раст, работни места и стабилност на цените на ниво на потенцијалот на економијата се основни економски критериуми кои ги користи ЕК при донесувањето на одлуки за зачленување на земјите во ЕУ”. Тука се заборава дека ова не е Стратегија за влез во ЕУ, туку “Економска стратегија на владата на РМ”. Исто така, таму и не знаат дека не испорачуваат институциите ОЕР и вработувања, туку реалниот сектор. Аналитичкиот извештај ЕК не говори за тоа, туку за способност на институциите да фатат контакт со инларцментот во сите негови сектори, но очито **тоа минатата влада тоа не го сфатила**.

се размисли за воведување на менаџерски опции и да се засили промоцијата за можностите за инвестирање во Македонија. Заради подигање на нивото на менаџерско знаење потребно е да се преземат активности за обука и тренинг (формирање на елитна институција за обука) со странски партнери”.

Идејата е свршена наопаку. Познато е дека обука и тренингот одат први. Истовремено, иаа е безидејна и полна со контирадикторности.

Не е познато како иаа влада да превземе иаактивна улога во воспоставувањето и правила на игра? Зар досега немаше иаактивна улога, која го загуши иаоансивоито? Државно воспоставениите бариери, висока иаа корупција и високиот иаолички ризик, несигурноста на иаосивеничките иаа, иаочииување на договориите... и не е јасно иаа е иаа проблем за иаа да се укинаат. Зар иаа не е редовна работа на влада? Како иаа се најде либерализацијата и регулацијата во иаа реченица? Дали ќе има регулација со дерегулација или со закон ќе се краиат иаа огромниот број закони?

10.2. Суштина на Акциониот план - за спроведување на Структурните реформи:

- **Издавање евро обврзници** - *Влада иаа иаа дека со нивно издавање го намали екстерниот долг и камаиите кои иаа да се иаа. Некои иаа дека не моравме иаа да го врииме долгот.*
- **Воспоставување гарантен фонд**
- Активности во поглед на осигурување на извозни активности
- Финансирање на производни активности со поголема додадена вредност
- Ослободување на увозниците на суровини и репроматеријали од царина
- Повластен тарифен третман за земјоделци, текстил и машини за производство
- Намалување на учество на буџетските трошоци за плати и надоместоци, а зголемување на капитални трошоци *(со иаа веиување дека нема да има иаа)*
- Јакнење на Комисијата за заштита на конкуренција *(иаа би значело иаа?)*
- Оспособување на судовите за спроведување на Законот против ограничување на конкуренцијата
- Создавање на технички услови за наметнување определени стандарди во поглед на квалитет на увезени производи *(во услови кога ги имаме европските директиви?)*

- Едношалтерски систем - рок 2014 година
- Подобрувања во непроменливост на прописите низ процесот на хармонизација на законите и прописите со ЕУ - *во штек*
- Одржување и развој на локална инфраструктура (?)
- Подигање на капацитетите на јавната администрација¹⁵⁸ (*ӣрендоӣ на ӣариӣзација ӣродолжува*)
- Закон за државни службеници – *донесен, иако нишӣто не ӣромени.*
- Групирање на побарувањата на Владата во големите капацитети и продавање на заинтересирани инвеститори¹⁵⁹
- Нов Закон за стечај - *донесен, ӣозӣӣивно оцено̄ӣ ӣо бизнис клима̄ӣа.*
- Воведување менаџерски договори и избор преку јавен конкурс на директорите на јавните претпријатија (*Смеино ӣврдење – Сӣӣе дирек̄ӣори се ӣариӣски*).
- Испитување на можностите големите фирми¹⁶⁰ да соработуваат со малите, односно овие вториве да попримат сервисна улога на поголемите фирми
- Истиснување на финансиските текови од сивата економија – *Силен акцен̄ӣ на нова̄ӣа влада.*
- Јавен регистар при Стопанската комора на Македонија за компании кои имаат нефункционални кредити (?)
- Воспоставување на регистар на недвижности во сите општини - до крај на 2005 (*смеино*)
- Уредување на евиденција за вработени и невработени (*колку небиӣно*)
- Здравствена заштита за сите граѓани - “картони за сите” (*ӣӣеӣна мерка, која за среќа не се ос̄вари*).

¹⁵⁸ И Светска банка (БЕРИС) и КАРДС програмата наменија средства за едукација на јавната администрација за која цел беа ангажирани странци, пред се од земјите на донаторите. За квалитетот на испорачаните обуки немаме коментар...

¹⁵⁹ Владата интензивно бара стратешки партнери, кои ќе го откупат државниот дел и ќе ги рестарираат фирмите. За жал, прво се продадоа најпрофитабилните - кои воглавно беа монополи.

¹⁶⁰ За жал, се работи за споени интереси на менаџерите на големите фирми со свои фирми - сателити, па соработката е потполно неможна (тоа е начин на извлекување профит и затајување данок на големите фирми).

- Модернизација и автоматизација на Агенцијата за вработување (*заради шито?*).
- Модерен план за активна политика на вработување според Европа...(*никој не знае шито ова значи*)
- Воведување на јавни работи (*Врв на стерилноста на планериите*).
- Субвенции за образование и преквалификација, со посебно стимулирање на млади невработени лица (*ипрокит на УНДП - не беше во функција на економски развој – наша оценка*)
- Мерки за најзагрозени групи невработени (?)
- Детален план за намалување на регионалните разлики во невработеноста (*смешно*)....

На сејо ова залудно е да се даваат дојолнишелни коменџари.

11. Новата влада и економијата

Нема сомнение, дека за прв пат во Македонија, економијата ќе биде “број 1” во новите приоритети на новата влада и тоа од вистинската - законска страна. За тоа говорат повеќе факти, кои се случува уште во далечното предизборие¹⁶¹, но и пост изборните најави¹⁶² и активности.

Што велат “100 - те чекори” на новата власт?

- Сузбивање на криминалот¹⁶³, зголемување на затворските казни¹⁶⁴, доследна и неселективна примена на законот, снижување на јавната потрошувачка¹⁶⁵ и промена на структурата на буџетот во корист на јавните инвестиции, образование и здравство, ефикасна и сервисно ориентирана државна администрација.

¹⁶¹ ВМРО ДПМНЕ собра голем економски експертски тим уште кон крајот на 2005 година, порача поголем број студии, анализи, приближи кон себе некои експертски организации, даде некои непопулистички изјави за приоритетите во економијата, правилно оцени дека едукацијата и информатичкото општество се основна инфраструктура на развојот, дека дерегулацијата е вистинската мерка, најави намалување на даноците, како една полупопулистичка, но дозирано потребна мерка, најави смалување на ригидноста на економските закони.

¹⁶² Сите партии партиципиенти во власта мораа прво да се согласат со економската агенда на владејачката партија, најави за непартиски Јавен обвинител, кој може да биде избран и на меѓународен тендер, избор на личности без сомнително, па дури и без партиско минато за министри, најави за намалување на даноци, нови олеснувања за СДИ, формирање министерство за информатика...

- Порелаксирана фискална политика во делот на капитални инвестиции, буџетски дефицит од 1,5% од БДП (при пораст од 6-8% од БДП¹⁶⁶), “радикална даночна¹⁶⁷ и царинска реформа”, борба против даночна евазија; јавни инвестиции на ниво од 5% од БДП¹⁶⁸; Смалување на каматни стапки¹⁶⁹, Откажување од државни записи и чување на банкарските пари во странски банки; Почитување на независноста на НБРМ; Заживување на пазарот на недвижности¹⁷⁰.
- Намалување на сивата економија (заедно со даночната евазија) – *Има силни мерки на ова поле.*
- СДИ¹⁷¹

¹⁶³ Поголем број полицајци, со прераспределба на канцеларискиот персонал - на терен; Интегрално компјутерско поврзување на граничните премини и нивно поврзување со Брисел; издавање нови пасоши според ЕУ стандардите (договорено од старата влада); Потпишување договори за реадмисија со земјите - членки на ЕУ.

¹⁶⁴ Со создавање на пристojни услови во затворите.

¹⁶⁵ Рационално користење на хумани и материјални ресурси: партнерства со приватниот сектор; потполно смалување на непродуктивните буџетски расходи и нивно **пренасочување во инвестиции.**

¹⁶⁶ Што ако немаме толкав раст? Ваквите стапки на дефицит и раст даваат мален надворешен долг, но не се реални веднаш.

¹⁶⁷ Рамен данок (flat rate tax), 12% - 2007; 10% - 2008 година; Данок на добивка од 19%; Персонален данок на 10% и 100% ослободување за реинвестирана добивка; ДДВ на 5% за земјоделски производи; Брз поврат на ДДВ; Модернизација на гранични премини со технологија за скенирање на стоката; Промена на процедури и постапки во царината со професионално менаџирање на царинска постапка.

¹⁶⁸ Средства од комбинирани извори: Буџет, концесии, кредити (инвестициска стапка од 25% до 2010 година).

¹⁶⁹ Конкуренција во банкарскиот систем, која стапките ќе ги снижат на ниво 5-6% (до 2008 година).

¹⁷⁰ Поефикасно регистрирање на недвижен имот, заради можностите од земање хипотекарни кредити.

¹⁷¹ Остварување на “Ирскиот модел” за СДИ. Двајца министри, кои ќе се занимаваат исклучиво со СДИ; Инвестиции во информатичка технологија и аутсорсинг; Големи даночни, царински и инфраструктурни погодности за фирми од ИТ секторот (Проект ТИРЗ); Ангажирање на поголем тим познати консултантски куќи за привлекување на “гринфилд” инвестиции (Проект: Инвестициски консалтинг); Агресивна промоција на инвестициски можности; Формирање мрежа од 20 канцеларии во странство, под водство на професионална Агенција (Проект: Инвест Македонија); Забрана на интерни акции; Воведување на факторинг за сите стопански субјекти; Нов Закон за банки, во склад со Базелските стандарди; Влез на најмалку две реномирани финансиски институции; Енергетски проекти со заедничко вложување: хидроцентрали,

- Забрзување на растот на МСП¹⁷²
- Проектно делување во економијата: Технолошко - индустриски развојни зони - ТИРЗ (“Вардарска силиконска долина”, Аутсорсинг, други проекти), “Инвест Македонија”¹⁷³, “Жолто и Црвено сонце”¹⁷⁴, “Мали ама големи”¹⁷⁵; Еквити фондови¹⁷⁶; “За добри идеи нема бариера”¹⁷⁷; Твининг програма “Топ менаџмент”¹⁷⁸;

гасификација на ТЕЦ Неготино, гасификација на Македонија, рудници, зајакнување на преносен електроенергетски систем (зајакнување на системите со задолжување во ЕБРД и СБ).

¹⁷² Формирање општински бизнис центри, охрабрување за здружување на истородни МСП во мини асоцијации; зајакнување на АППРМ и регионалните центри; формирање мрежа од мали консултантски фирми за изработка на инвестициони проекти, бизнис планови, маркетинг стратегии, посредување и сл; стимулација на семеен бизнис; олеснет пристап до средства за инвестирање, преку хипотекарски инструменти.

Мерки за самовработување: Обуки, преквалификации, поволни кредити за почнување бизнис (од буџет и МБПР); Вработување на 400 деца без родители во јавниот сектор, вработување на 2000 самохрани родители и инвалиди (*кај нас нема невработени инвалиди*); вработување во 20 најнеразвиени општини со буџетска поддршка (?).

¹⁷³ Развојна и инвестициска агенција, која ќе ги обедини сите напори и агенции, која ќе работи од информирање, промоција до изнаоѓање СДИ, но ќе претставува и гарантен фонд.

¹⁷⁴ Задолжителна сертификација на целиот увоз и извоз, реформа на домашните соодветни институции;

¹⁷⁵ Финансирање на трошоци за подготовка на производство и влез на странски пазари за МСП – извозници; Бесплатни совети од областа на маркетингот; Покривање на маркетиншки трошоци; Развој на дистрибутивни мрежи. Сето тоа преку домашните банки, кои ја испитуваат исправноста на апликацијата и бонитетот, со кредити со 5% камата и грејс период од 1 година, со флексибилна динамика на враќање, според проекциите за прилив на средства, продолжување на грејс периодот за фирми, кои го дуплирале бројот на вработени (средства од СБ, Банка за развој, Буџет, ИФЦ, Инвест македонија).

¹⁷⁶ Формирање на уште 2 инвестициони фондови како што е СЕАФ, заедно со ЕБРД, УСАИД, ИФЦ, со други интересенти.

¹⁷⁷ Проект наменет за извозни фирми, кои немаат изграден бонитет и пристап до средства и за кои ќе гарантира Гарантниот фонд, со претходна презентација на идејата и потпишани предоговори за извоз (средства од 5 милиони евра од ГФ, МБПР и кофинансирање од меѓународни финансиски организации).

¹⁷⁸ Обука на 500 наши менаџери во познати странски компании, прво во земјите, кои се во ЕУ од скоро, а потоа и во земјите со повисока демократска и деловна традиција. Заедно со ова ќе бидат ангажирани 5 консултантски куќи, кои ќе работат на подобрување на конкурентноста на деловни фирми во 5 сектори. Средствата ќе бидат обезбедени од СБ.

- Искористување на “златните прилики” од спогодбите за слободна трговија со сите држави на источна Европа, со Договорот за стабилизација и асоцијација и со договорот ЦЕФТА¹⁷⁹.
- Земјоделие: Развој на производството и поддршка на извозот¹⁸⁰, регулирање сопственост над земјата¹⁸¹, буџетска поддршка¹⁸², кредитирање, наводнување и контрола на попови.

Принципи:

- Дерегулација¹⁸³ до март 2007 година;
- Флексибилност на пазарот на трудот¹⁸⁴
- Заштита на сопственички права¹⁸⁵, извршување на договори¹⁸⁶, заштита на кредитори¹⁸⁷

¹⁷⁹ Да се продаде приказната дека македонија е пазар од 500 милиони потрошувачи, до кој имаме пристап со овие спогодби.

¹⁸⁰ Национален акционен план за развој на земјоделието, со стимулација на производство, кое е барано во ЕУ, воведување на не-традиционални земјоделски производи со извозен потенцијал; Стимулирање конкуренција и елиминирање на монополи; Поддршка на заедничко вложување со странски фирми; СДИ; Создавање и стимулирање на национални брендови.

¹⁸¹ Развој на функционален пазар за промет и рентирање на земјоделско земјиште; Формирање земјишен катастар; Нова распределба на државно земјоделско земјиште со транспарентни процедури и на вистинските корисници - плодоживатели.

¹⁸² Субвенции и директна поддршка на производството (до 2010 треба да биде 20 милиони евра); Намалување на ДДВ на 5% за репроматеријали и механизација; Финансиска помош за нов сточен фонд и апарати за чување на млеко; Поддршка на: Производство на тутун и строга контрола на квалитет и откуп, грозје, јаболка и др.; За нови индикативно одбрани насади и за ладилници и калибратори. ***Зайочнајќо со имплементација на одредени мерки.***

¹⁸³ “Регулаторна гилотина” (укинување на стотици непотребни дозволи и прописи. Прво се воведува дискусионен процес со институциите за потребноста на некои регулативи, се преиспитуваат 700 формални прописи за бизнис (*Веќе сега се повеќе од 3000*), па се укинуваат сите прописи, кои содржат ценовна контрола, ограничување на пазарот, рестрикции, дикриминација; Составување на единствен Национален регистар на дозволи; Одвојување на буџетските регулаторни, контролни и инспекциски институции од институциите за тестирање и проверка на квалитетот на производите; Државен совет за регулација на бизнис активностите; Градежна дозвола за само 45 дена; Етапни градежни инспекции...

¹⁸⁴ Можност за ангажирање работници на одредено време, без максимален рок на договор, скратено работно време.

- Добро владеење¹⁸⁵

Се разбира, “100 - те чекори” се кажани во предизборна атмосфера, па треба да ги земеме со резерва. Сепак, загрижува магливите и недоразработени проекции во врска со МСП, самовработувањето, просторно и урбанистичко планирање, нетрансверирањето на државното земјиште на располагање на општините... претераната желба владата да се меша во сè и сешто, како и големите проблеми, кои би настанале во врска со државната помош, која би создала нерамноправност на пазарот. Многу концепти се исти со постоечките и не гледаме како и зошто сега би дале ефект, зошто вербата во “стручни, некорумпирани, непартиски, не... кадри” е далеку од нашите умови и сме се нагледале од такви. Кој тоа принцип ќе овозможи “правична распределба” на земјиштето или зошто би се вработиле “400 луѓе без родители” и тоа во јавната администрација (тие повеќе не се

¹⁸⁵ Закон за извршна постапка (обука за судии, кредитори, намалување на такси за регистрација на кредит кај централниот регистар, забрзување на формирање и комплетирање на единствениот регистар на имот; Зголемување на извршната моќ на КХВ; Укинување на сите рестрикции на трансферабилноста на акциите...

¹⁸⁶ Воспоставување статистика за реализацијата на извршните постапки; Јавно објавување на покана до тужениот и судење без негово присуство, ако не се појави; Воведување “сумарни процедури”, кога тужениот или должникот немаат аргументи за одбрана и “автоматски пресуди” за непојавување на судски рочишта; Завршување на стечајна постапка за најдолго 1 година, со тенденција тоа уште да се намали и поефтинивање на постапката, до најмногу 5% од вредноста на претпријатието.

¹⁸⁷ Поедноставување на судска постапка за наплата на хипотека и скратување на постапката; Воведување “сумарна постапка” за наплата на колатерал по забрзана постапка, само со презентирање на доказ за кредитирање и доказ за неисполнување на обврска за уредно враќање на кредитот; Неможност повисоките судови да ги враќаат предметите на понискиот суд; Елиминирање на правни пречки за размена на кредитни информации; Формирање на приватни кредитни бироа (со кредитна историја и регистар на хипотекарни договори на зематели на кредити)...

¹⁸⁸ Системи на внатрешна контрола, кампањи, намалување на дискрециони права, законски регулирање на конфликтот на интереси, електронски конкурси и сите процедури околу јавните набавки, Агенција за борба против организираниот криминал со големи овластувања, зајакнување на независноста на Антикорупциската комисија и Државниот јавен правобранител, прецизирање на соработка на институциите, независна агенција за веродостојна проценка на конфликт на интереси и следење на имотна состојба на избрани функционери, регулаторна реформа за издавање дозволи и сертификати Судство: развој на стандарден систем на оценка на ефикасност на судски постапки, “клизни”“ плати, спрема ефикасноста, административните спорови би се решавале преку реформа на административните практики и мобилни постапки.

“деца без родители”, штом се полнолетни)? Или примерот со развојот на туризмот. Никако да ни стане јасна стратегијата во делот каде државата би инвестирала во хотели, кампови, одморалишта, туристички атракции, ресторани, музеи, изградба на пропратна патна инфраструктура, креирање понуди, организирање туристички тури... **Мислевме дека државата е слаб стопанственик.** Како тоа државата да инвестира во бизнис проекти и да ги води??? Или тврдењето дека ќе дојдат странски “brand name” банки. Зошто сега би дошле? Самото поглавие за услужните дејности е неразумно кратко, а тука Македонија има висока предност пред регионалното опкружување.

Но, сепак, се надеваме дека изборната програма е пишувана за да ја разберат луѓето и да привлече гласови, дека ВМРО - ДПМНЕ не мисли сериозно со сите планирани владини интервенции во се и сешто, па нема да имаме вкопување на државните канци уште подлабоко во економијата, земјоделието.... или не дај Боже државата да почне да стопанисува. Дури тогаш Македонија ќе стане место на промашени инвестиции и со нов бран криминал и корупција.

* * * * *

Сегашната владеачка структура нема толку силни врски со бизнис олигархијата во Македонија и (како што велат упатените) нема намера да ги воспоставува, заради тоа што е тоа еднонасочна релација и ќе мора многу бргу да започне со процес на воспоставување демонополизација и декриминализација на пазарот, заради тоа што ќе биде урната или обезсилена од спрегата на опозицијата, судството, можната вонинституционална опозиција, монополите и домашната бизнис олигархија. Тој процес ќе биде тежок, зошто Новиот премиер ќе се соочи со “уиграна” јавна администрација, која е основниот статус кво фактор, но и единствен имплементатор на структурните реформи во економијата, а ако ја анализираме можната спрега со финансискиот капитал, најавите за зголемување на цените на енергијата и силните центри на вонинституционална моќ, можни се повеќе варијанти, како што се активирање на спиралата на инфлација, дефокусирање од економските реформи за сметка на меѓуетничките односи, “креирање” на конфликтна атмосфера заради одвраќање на СДИ и сл.

Постојат потези на владата, кои не храбрат во надежта дека реформите ќе бидат успешни, но и други, кои длабоко нè згрижуваат (говориме само за најкрупните потези), па се прашуваме:

- Зошто владата не разбра дека висината на даноците не е пречка за СДИ, туку правната држава, меритокритичноста на законите и органите – кои ги спроведуваат?
- Зошто “прави приказна” наречена “Земја со најниски даноци”, кога е тоа најсилно признание дека сме пред колапс?
- Зошто толку помпа околу СДИ, а произведе само малечок “Бизнис рај” (креацијата на ниско ниво)?
- Зошто работите на економски развој ги раздели на повеќе институционални тела?
- Зошто не им ја трансферира земјата на локалните самоуправи, зошто не им трансферира и пари, па самите “да си ја чукаат главата” со развојот (нивниот дел)?
- Зошто не “ја проветри” јавната администрација со прераспределби од едни места – каде има вработени – без работа, на други места – каде има премногу работа, или со отпуштања (тие “вработени” не ги плаќа владата, туку даночните обврзници) и вработување на потребниот кадар?
- Зошто владата и Парламентот се занимаваат со тривијални нешта, наместо да го произведат фокусното законодавство?
- Зошто владата голем дел од времето го троши за пропагандни активности?
- Зошто постави неспособни директори на важни институции, кои се клучни за реформите (со чесни исклучоци)?

Можеби ова не се катастрофални грешки, но трошат време и енергија, го намалуваат нивото на очекувања, го намалуваат рејтингот на владеачката партија, а сите тие нешта се прекупотребни за да се спроведат реформите. Опозицијата, онаква – каква ни ја дал господ и народот сето тоа го користи (додуша невешто) за да го спречи реформскиот курс, како оваа држава да не смее да функционира без нив на власт, а пак владата мисли дека за евентуалниот неуспех ќе може да ја критикува опозицијата. И едните и другите се лажат, на наша жалост и џеб.

Проектна активност: ТВ емисија со наслов “Прва страна на триаголникот”
Македонска телевизија, Четврток 16.10.2006 година, во рамките на емисијата: “Магазин 120”

Гостин: Зоран Ставревски - Заменик на претседател на Влада

Снимени прилози со: Проф.др. Виолета Бошкоска Пановска; Здружение на потрошувачи и др.

Водители: Петар Салев; Љубиша Николовски

Извадоци

Земјоделие: Субвенциите во земјоделството се зголемени од 20, на 22 милиони евра за 2007 година, а има и фискални олеснувања како одложување за плаќање персонален данок за земјоделска дејност до 2009 година. Приоритет е изработката на стратегија за земјоделие (поставување на земјоделското производство од аспект на европскиот пазар – што да се произведува и од тоа и ќе зависат субвенциите во земјоделието. Средствата за оваа ставка се зголемуваат за 3 пати, но потребно е да се воспостави конкурентност во европски рамки и приспособување на земјоделието. ИПАРД програма на ЕУ, кои ќе бидат достапни во 2008 година. Нашата агробијерза не си ја работи работата, а троши пари. Тоа не е вистинска берза и замислете дека таа нема ниту ладилници за производи.

Даноци: Околу 100 милиони евра помалку ќе биде зафатено во форма на даноци (со цел во стопанството да останат повеќе средства, зошто стопанството подобро знае што да прави со тие пари). Оваа приказна (рамен данок) ќе ја пласираме во Европа. Коморите и науката се согласуваат со рамниот данок.

СДИ: Македонија мора да дигне “голема врева” со “земја со најниски даноци”, добивка – која се ослободува ако се реинвестира, ниска цена на трудот, едуцирана работна сила...

Слободните зони - наречени технолошко – индустриски зони; промоција на земјата, поедноставување на институционалната структура, скратување на законските и процедурални лавиринти за стопанисување...

Реформи: Мораме да постигнеме олеснување на работењето на претпријатијата (тоа нема да оди така бргу). Пониските нивоа во администрацијата ги кочат работите (бирократија, корупција...). Таков е катастарот.

Отпори има во судството, јавната администрација, олигархиската бизнис структура... Квалитетни стопанственици од бизнис елитата сакаат промени, но, во добар дел ја користат блискоста со властите.

Конкурентност: Либерализација со 3 мобилен оператор, ќе има конкуренција и во фиксната телефонија. Приоритет е завршување на коридорите 10 и 8. Технолошкиот парк е застарен, па заради тоа се и овие одлеснувања за инвестиции. Пазарот е најдобар регулатор.

Енергетика: Долгорочно гледано, ќе има тендер за 100 нови мали електрани (идната година). Нема пазарни вишоци на енергија, па тоа гасификацијата ја прави актуелна. Политичката димензија на рускиот гас не е проблем, зошто и Европа го прифати “Гаспром”. “Белене” е сеуште “во игра”?

Надворешно – трговско работење: Ефтина работна сила, ниски даноци и увоз на технологија – тоа е равенката. Потребна е стандардизација на квалитетот, а без тоа нема да има извоз во Европа: Квалитет на производство, семенски материја, етикета, мркетинг, стандардизација... Не е потребно да се има преширока палета на производи, туку е потребна специјализација. Немаме количина и квалитет. Веќе се намалува лон производството, но ние немаме квалитетна ткаенина, па повеќе ни е потребен ноу – хау систем. На пример, во Европа сега можете да извезете **козјо сирење**... Произведуваме малку органска храна, а имаме земја за тоа. Македонија може да биде земја на софтверот, зошто имаме работна рака и знаење.

Образование и наука: Пристапот до претпристапните фондови бара знаење и добри проекти. Фондовите на ЕУ за научно – истражувачка дејност се огромни и нам ни се потребни добри проекти, тестирање на идеите, па потоа аплицирање. Свесни за значењето на образованието владата оддели 9 милиони евра за компјутери за секое дете (180 илјади компјутери), отворање на Универзитет во Штип. Ирскиот модел тоа го докажа.

Бизнис амбиент : Претставата за Македонија како бизнис дестинација; За подобрувањето на амбиентот говори и влегувањето на странски реномирани банки на нашиот пазар.

Толкување на првични резултати на Владата во однос на економијата

Мислење на повеќето странски амбасади и експерти за економската програма, односно потезите на Владата на РМ, во однос на економијата: **Мошне тешко се добиваат!**

Тимот на АГТИС доби поддршка од нив, но тие “немаа време” да одговорат на прашалниците. Од една страна, **акредитираните амбасади во РМ** не упатија на Извештајот на Европската Комисија или на нивните веб страници, а оние, кои ни испратија одговор се придржуваат кон дипломатскиот јазик, па ни “порачуваат” да ги продолжиме и засилиме реформите, да го подобриме меѓупартискиот дијалог и системите за воспоставување на општествен консензус, транспарентноста и отвореноста на владата да биде стил на работа, соработката на владата со НВО – ите, универзитетите да биде подигнато на повисоко ниво...

Експертите се преслабо информирани за она што го работи владата, а видно е дека основните насоки на оваа и минатите влади (стратегии, планови, закони...) ги немаат ниту прочитано. Можеби е несфатливо како еден економски факултет нема систем на следење на владината политика, но тоа е така. Сепак, имаме одреден број мислења, кои можеме да ги наречеме стручни, а нивните автори “упатени” и тие можеме да ги групираме во две групи:

- Поддржувачи на владините потези во економијата;
- Критичари на таа политика.

Првите ја поддржуваат “приказната” на Владата за свртување на земјата “кон десно” со намалувањето на даноците (да останат повеќе пари во стопанството, односно да се јакне приватната иницијатива) и сметаат дека тоа, заедно со другите олеснувања за водењето бизнис, стимулација на извозот, регресите за земјоделието, силниот притисок на коруптивните пунктови во власта (на сите нивои)... ќе биде оној ресурс, кој ќе предизвика внатрешен интерес за инвестирање или зголемување на производството, технолошко осовременување, подобрување на конкурентска способност на фирмите. Тие го сметаат логичен следот дека прво треба да се намалат даноците, за да се предизвика интерес кај стопанствениците да си ги регистрираат бизнисите, да ги пријавуваат сите трансакции и зделки, односно да го легализираат бизнисот... што ќе води до подобрување на бизнис климата. Капацитетот на владата за остварување на нејзината амбициозна програма го сметаат добар,

со оглед на тоа дека постои мини – економски тим, а постои и министерство за СДИ, па се оптимисти во тој поглед. Оваа група, владините политики во економијата и земјоделието ги сметаат за компатибилни и логични, а разликите во имплементацијата на програмите со она што е напишано во “100 – те чекори” – како “прашање на време”, кое владата го губи со опозицијата, администрацијата...

Бизнис промоцијата на Македонија ја сметаат како фаза, во која за Македонија нема да се говори само како место на кризи, нестабилност и криминал (ја разбираат имиџ – брејкерски) и веруваат дека тоа воопшто не мора да донесе СДИ одма, туку има за цел да ја смени сликата за нашата држава во главите на просечниот европјанин, Арап или Американец...

Кадровската политика на владата ја сметаат како нужна во оваа фаза, а веќе од мај оваа година ќе имало посилни кадровски промени, кои би биле на база на професионализација и департизација на владата.

Работата на владата на евроинтеграцијата и хармонизирање на законодавството овие ја гледаат како пречка за развој, заради тоа што постојано тоа ја троши институционалната енергија (тоа е посебно потенцирано од владините стручни лица, како оправдување за слабите резултати) и доведува до заострување на ригидноста на политиките – елемент, кој во оваа фаза, не е компатибилен со нашите потреби за развој. Мошне слично е мислењето и околу аранжманите со СТО и Светска банка.

“Регулаторната Гилотина” ја сметаат за основен ресурс за либерализација на пазарот, како и за намалување на степенот на институционална корупција.

Вторите сметаат дека премиерот ги преценил елементите на економскиот развој, а потезите ги сметаат за погрешни. На пример (тоа е и мислење на странски експерти) воопшто не било битно колку се даноците високи, туку каква е даночната дисциплина и дали постои даночна евазија, го ценат капацитетот на даночните служби и инспекции, воспоставените контролни – институционални елементи, правната држава и степенот на еднаков третман на фирмите, брзината, со која една зделка може да се оствари (администрација), политичката стабилност, сигурноста на инвестициите, банкарската и друга логистика на бизнисот, квалитетот на услугите, хуманите ресурси – посебно високо едуцираните и менаџерскиот кадар, кој е достапен на овој пазар и најважно од сè: Корпоративните трошоци, кои настануваат од административни пречки, монополска положба на одредени фирми и јавни претпријатија, дискрециони права на властите и трошоците – кои настануваат заради

слабата инфраструктура. Овие сметаат дека ниските даноци и ефтината работна сила е сигурен сигнал за странските инвеститори дека земјата е во очај и нема капацитет за градење кохерентни и предвидливи економски политики и дека тие можат во секој момент да се променат. Исто така, неподелено е мислењето кај оваа група, дека нашиот настап заради промоција на Македонија како бизнис дестинација е потполно неефективен (така не се промовирала една бизнис дестинација), а самиот рекламен слоган потполно “демоде” и непродуховен. Тоа го сметаат повеќе како самопромоција на тимот на премиерот и дека е тоа наменето за “домашна употреба”.

Капацитетот на владата за остварување на амбициозните планови го сметаат за слаб или најмалку – неадекватен, а институционалната поставеност “лабава” – до неформална (“миниекономскиот тим”), што може да води до висок степен на некоординација на владините мерки, што би ефектуирало со дуплирање, номиналност и декларативност на мерките – без реална имплементација и до понатамошна мистификација на улогите на поедини фактори во целата “приказна”. Тие не ја гледаат врската на владините мерки со потребите на пазарот, а не гледаат ниту квалитетни кадри, кои можат владината декларација да ја спроведат во живот, односно не гледаат каде тоа владата го либерализира пазарот и дозволува пазарот да створи саморегулација¹⁸⁹.

Евроинтегративните процеси овие ги гледаат како “готови формули”, кои треба да бидат добри и компатибилни со развојот (не им е јасно зошто владата импровизира со законските решенија, кога тие им се дадени како “готови” во директивите) и дека нив не смеат да ги користат како алиби за каснење на предвидените мерки.

Регулаторната гилотина ја за добра мерка, но дека немало да биде успешна, од причина што не се направени суштински реформи во администрацијата, па нема доволно капацитети, кои би ги одредиле пунктовите на злоупотреба, криминал и корупција, неработење и дискрециони права, па и тоа го сметаат за пушта желба (само ќе доведело до нов бран злоупотреби – настанати со вакуумот од недостаток на регулатива).

И едната и другата група експерти сметаат дека воопшто не е време за прашалници – како нашите и дека тие треба да следат за неколку години, а тоа го говорат од причина што нашите прашалници се однесуваат на

¹⁸⁹ Владиниот удар на некои тајкуни, со скратување на одредени повластици, не го гледаат како сериозна и системска мерка, а некои потези им личеле и на партиски реваншизам.

оценка на проектна работа на владата, а таа нема започнато со нешто такво и сеуште е на ниво на концепти, односно, дека не започнала конкретна работа “во базата”, туку лута во “високите свери” на шпекулацијата, кампањите за поттикнување интерес, партиска самопромоција, го експлоатира нивото на “воспоставување демократска соработка” со останатите чинители во општеството, со кои – засега, нема доволно разбирање, односно, едните со другите сеуште не се сфаќаат сериозно (нема вистински партнерски однос, туку само номинален однос, иако постојано ги гледаме на некакви собири, конференции...). Стопанските комори имаат воспоставено одреден степен на соработка со владата, но не се задоволни од владините институции, кои ги вклучуваат во дискусионен процес или во процесот на собирање мислења по одреден законски проект, но не и во иницијалните фази, во кои се дефинираат потребите, проблемите и сл.

Интересно е дека **и двете категории испитаници** имаат скепса околу најважниот момент на развојот (домашни и странски инвестиции) а тоа е корупцијата, администрацијата и воспоставување на правна држава на целата територија на РМ и говорат дека тоа нема да оди ниту лесно, ниту брзо. Настаните, околу борбата за превласт (дури и во рамките на иста партија) во одредени институции, “каде се вртат парите” и инволвирањето на моќни бизнис формации во таа борба на површина и пред јавноста исфрли мошне корисни информации за тоа како самата влада ги уништува процедурите, институционалниот капацитет за борба со корупцијата, преку партиско линкување на системот на контрола на овластувања и воспоставување на дискрециони права на тие места, “местење” управни, надзорни одбори и “комисии” во тие органи (посебно во доменот на здравството), односно почна да се “одмотува клопчето” за технологиите како се врши постојаниот грабеж на буџетот на РМ. И да не ни е грижа за тие украдени пари и за мошне слабите услуги кон граѓаните, останува фактот дека “странците” ова го знаат и нема да дојдат да инвестираат во земја, во која политичката близина со властите и криминалот е единствен критериум околу државните набавки, градбата, добивањето дозволи и лиценци, царинската регулација и сл.

Овие најжестокото ја осудуваат владината медиска стратегија, која земјава ја турка во бескрајна кампања, па од “дрвјата нема да може да се види шумата”. Тоа не било транспарентност и отчетност, туку обична пропаганда од предизборен вид, која не допира до целните групи, туку само го зголемува нивото на очекувања и прави лажен привид на рејтинг, кој драматично ќе опадне со првите неуспеси, па за реформи нема да има ни говор

(“...владата некритички го троши сопствениот рејтинг..”). Сепак, последните акции на полицијата и обвинителството даваат надеж дека почна да се **воспоставува систем на владеење на правото** и тоа не од типот “ќе страда само некоја ситна боранија”.

Постои и **трета група експерти**, кои ние ги идентификувавме како либерали, кои не гледаат квалитативна промена во стилот на старите и новата влада (промените биле во доменот на “козметиката”). Тие имаат добри зборови само за ударите кон бизнис олигархијата и најавената дерегулација, но додаваат дека дерегулацијата треба да се однесува и на вработените во администрацијата, односно на укинување на голем број агенции, комисији, владините тела...и значајно намалување на административниот апарат, намалување на бројот на лицата, кои примаат било која форма на државна помош, намалување на бројот на полицајци... и насочување на владата кон сервисна – а не и регулативна функција. Исто така, оваа група смета дека долго време стопанството и владата нема да добијат адекватна помош од нашите универзитети, дека универзитетската автономија мора да се намали значително, до степен универзитетите да мораат да размислуваат и за сопствениот опстанок, па да “се разбудат од својот социјалистички сон”.

АГТИС е на стојалиште дека владата (ако сака резултати) мора да ги разгледа сите три стојалишта, но да ѝ биде најмило последното, од причини што таа “нема што да загуби”, со оглед на високите очекувања на граѓаните – кои самите ги створија.

Проектна активност: Работилница “Карта на реформите во економијата”

Скопје, декември 2006 година

Работилницата ја отвори Ректорот на Универзитет Св. Кирил и Методиј проф. д-р Виолета Бошковска Паноска (закажано беше оваа работилница да ја отвори министерот за економија Рафајловска).

Оливера Цветановска - Државен советник за економска политика

Технологијата на информирање и вклучување на јавноста во тие процеси во ЕУ, е доста софистицирана. На пример, ако се конектирате десетина пати на тие ЕУ сајтови, тие самите ви испраќаат информации, без вие да барате. Друг пример: Еврокомесарот за трговија по повод Стратегијата за пазарен пристап на ЕУ, ги повикува сите стејкхолдери да се вклучат електронски во тие процеси.

Нашите акциони планови се веќе на “дневна основа” и потребен ни е целокупен ангажман на сите, кои имаат интерес и знаење, за да бидат дел од процесот на реформи.

Како тоа “се приближуваме” кон ЕУ? Прво се прегледуваат регулативите на ЕУ, кои мораме да ги достигнеме. Тие, како и сите акти од областа на економијата се во склад со Стратегија за раст и вработување на ЕУ (Рефокусирана лисабонска стратегија). Сите тие акти се одамна објавени на веб страницата и постојано се ажурираат. **Тоа е македонскиот Пазар на закони.**

Прашањето на каснење во тој процес е прашање број 1. Ако ние се споредиме со земјите во регионот (на пр: Хрватска), нашето национално законодавство е понапред од нивното. Во врска со економијата, ние немаме место за креативност, имаме стандарди, директиви, знаеме точно каде сме и тие фази мораме да ги таргетираме во куси временски рокови, а тој процес може да се подобри во квалитет низ обезбедување инструменти на овој процес, како што е соработката со универзитетите, нво – ите, другите заинтересирани. Во таа насока, донесена е (СЕИ) нова **Стратегија за информации и комуникација со јавноста**, во која постои еден дел наречен “**Европската унија и бизнисите**”, и низ која во 2007 година треба да обезбеди континуитет на активности (дебатни пред се). Стратегијата предвидува **повеќе видови вклучување на стејкхолдерите и интеракција.** **Значи, останува да говориме како секој да даде свој допринос?**

Дискусија:**Проф.д-р Ѓорѓи Тоновски**

Претстави едно Словенечко искуство: Тие го праќаат Бајтовиот економски институт, да ја критикува владата за се што не е добро, но тие и “произведуваат” препораки за тие лоши решенија. И кај нас Владата треба да бара препораки и мислења од експертската јавност и организации.

Александра Трајковска - Стопанска комора на РМ

Владата се обидува да ја слушне деловната заедница. Дали е тоа доволно? Ние сме критични кон мерките и аргументирано даваме насоки и мислења. Колку оваа влада ќе нè чуе - ќе видиме.

Ние јавно ги прикажуваме нашите активности и преку пишани оценки на програмата на владата, иницијативи за законски предлози, стратешки и други документи, направивме **Акционен план**, со детална анализа на сите владини мерки, кои ги предлага или ги превзеде, со наши согледувања и препораки, и најважно од сè: Ние укажавме *каде и како бизнис заедницата може да ја даде потребната логистика на владата* и да ја одигра улогата на коректор на актите – кои ги носи владата и тоа конкретно, со предлог на **Протокол за соработка со владата**, целите на таа соработка, начини на јакнење на дијалогот. Дефинирани се полињата и секторите, односно пунктовите (СДИ – стојалиште за еднаков третман на домашните и странските инвестиции, борба против корупција, намалување на сивата економија, постапки за облагородување (квалитет во македонското стопанство).... даночна политика и третман на буџетот и побаравме поголема развојна компонента на буџетот, фер третман на фирмите во македонија и во странство, законска регулатива. Мора да назначам дека роковите за реагирање по одредени законски проекти (фаза на јавна расправа) се кратки. Тоа е пак прашање на партнерскиот однос и како тоа владата го сфаќа: Се носат голем број закони, владата ја консултира деловната заедница, но не во рана фаза на дебатата за тоа какво влијание одреден закон ќе има врз нивното работење (рок за изјаснување од само дваесетина денови).

Проф.д-р. Александар Николовски – Европски Универзитет - Скопје

Се прашувам дали некои универзитети систематски ја следат актуелната владина политика, дали ја анализираат? Како новинарите таа материја ја претставуваат пред јавноста, во однос на прашањето како ќе се створи една критична маса за тоа дали еден закон е добар. Кој би требало да го земе теретот на јустификација на еден законски проект – барем побитен?

Оливера Цветановска – Министерство за економија

Во практика нема закон, кој не е работен во соработка со експерти од ЕУ . Во рамките на Програмата за трансфер на знаење, КАРДС – овозможи голем трансфер на знаење, каде беа вклучени голем број наши експерти од универзитетите. Во тој дел, од потпишување на ССА, секогаш има формулар за степенот на усогласеност со аквисот, и тоа детално, од која директива – кој член зависи, каде е промената... инаку воопшто таков закон нема да оди во процедура.

Ние не можеме одма да направиме транспозиција кон тој механизам во стопанството (**стопанствениците не се спремни**) па тоа го правиме чекор по чекор. Тој процес е во континуитет, но зависи од капацитетот на актерите во тој процес (стејкхолдерите). Исто така имаме и уште еден инструмент – **Програмата ТАЕКС**. За 5 дена ни треба експерт да го оцени готовиот закон (тој доаѓа по повик од ЕУ и го “прочистува” законот). Така Европската Комисија ни трансферираат знаење, со што се припрема капацитет (наши млади кадри). Во тој дел програмите се прецизни. Треба да сме свесни дека кандидатскиот статус значи и мониторинг од ЕУ. Нормативниот суверенитет на македонија мора да биде ускладен со оној на ЕУ.

Сепак, во Брисел треба да пријавуваме поголема динамика (сега ќе биде уште побрза и поголема со предпристапните фондови). Тоа е **реинжинеринг на ресурсите** во Македонија.

Проф. д-р Виолета Б. Пановска – Ректор на Универзитетот “Св. Кирил и Методиј”

Зошто има впечаток дека универзитетите не работат комплементарно? Како и кога владата ги има ангажирано универзитетите? Дали е тоа критички пристап?

Во минатото имав прилика да ги погледнам работните тимови на владата. Тоа не е партнерски однос на владата и универзитетите. Во Франција, секој ректор се договара со владата за реализирање на програмата на

универзитетот. Кој ректор кај нас тоа го направил? Ние сме корисници на буџетски средства, а универзитетите не чувствуваат одговорност да дадат отчет (преголема автономија, па дури и во одговорноста). Во спротивно, секокогаш ќе отстапуваме од владините приоритети и ќе работиме што самите сакаме.

Успешните реформи не можат да се спроведат доколку не се даде последното внимание на конкурентноста. Проблемите се во менаџментот, нивото на знаење..., и во владата, која продуцира многу програми, закони, но за имплементација тоа не е доволно. Создавањето на социјален кластер, каде универзитет и студенти формираат претпријатие кај нас не е практика – туку само исклучок.

Марија Зарезанкова – Потевска – Советник во Министерство за економија

Прашањата за постигнувањата, понекогаш се прашање на видливоста на постигнувањата. Убавите работи не се коњуктурни за медиумите, а заситените граѓани сакаат да слушаат критики, а не пофалби. Имаме и ефикасни институции, кои не ги фалиме.

Владата го користи универзитетот (сите професори), но универзитетот е толку автономен, што не буди мотивација за учество. Приватните универзитети се покооперативни. Ние сме им предале на универзитетите одредени материјали и литература – погодни за едукација, но тие не се заинтересирани да ги применат.

Родопи Јаковлевиќ – Министерство за економија

Недостасува јавност околу реформите во економијата. Ние на вакви работилници дознаваме кој – што работи, во владата... а од друга страна велíme дека правиме реформи. До 2000 година државата нарачуваше стратегии од факултетите (одбрани експерти), носеше закони... но соработка немаше никаква. Тоа беше работа на влада (Принципот беше: *знаајќи тише – штишо треба да знаајќи*). После 2000 – та година се случува соработка и низа документи се изготвени од странски консултанти, од нас вработените во МЕ и некои други. Новата влада и *“100 – тие чекори” се резултатот на долгорочно следење на тише пошези*. Странците веќе кажаа каде да се делува. Во подготовката на сите тие акти беше инволвирана и бизнис јавноста, па започнаа тренинзи, информирање... беа инволвирани институции (да си ја развиваат свеста), НВО – и, тела, регионални центри... ***Има помесявање во сферата на вклучувањето во реформскиот процеси.***

Околу законодавство (легислацијата) може да се каже дека тоа е работа на координација на СЕИ, каде се прави програма секоја година, базирана на нашиот капацитет и на законодавството поврзано со стопанството се дава приоритет.

Подзаконските акти се поголем проблем (законот без нив не е оперативен, зошто баш тие акти го регулираат производот, влезот на ист таков производ од странство...). Во имплементацијата на еден таков закон и подзаконски акти се вклучени сите стејкхолдери од стопанството... Заради тоа потребно е да се сфати светот на политиката, зошто како ништо да не сме правеле, ако тоа не сме го афирмирале. Така можеме да слушаме за убави работи на ТВ. Навистина се потребни барем получасовни емисии на ТВ, за тоа да се претстави (пласирање на позитивниот економски тренд, успешни приказни за производители, угостители, култура..).

Проф. д-р. Виолета Б. Пановска – Ректор на УСКМ – Битола (Вовед во II сесија)

Сакам да тргнам од едно круцијално прашање: Дали дејноста на Универзитетите е во функција на економскиот развој, во функција на остварување на државните приоритети?

Осумдесеттите години постоеше силна врска на стопанството и универзитетите. Деведесеттите години прекинаа сите врски на универзитетите со стопанството. Повремени ангажмани и вклучување на универзитетите имаше, но тие беа легитимни, како на пример околу Законот за приватизација (во проценката на општествениот капитал), што на универзитетите им донесе многу негативен публицитет.

Наместо универзитетите да ја одиграат својата улога во трансформацијата на системот, од договорна кон пазарна економија и во трансфер на современо знаење, во придонес кон апликативност на проектите, универзитетите се затворија во себе, а стопанството повеќе не ги бараше нашите услуги. Така, дојдовме во ситуација никој да не бара ништо од нас.

Во универзитетите отсутуваат реформи (примена на Болоњската декларација), иако овие неколку години се реструктурираат тие студиски програми спрема потребите на стопанството. Логично е дека нема да има стипендирање на студенти од страна на претпријатијата, ако не произведеме применливи кадри за во стопанството, а со тоа е неизвесно и вработувањето на тие студенти. Тука се оперативни многу фактори како што е недостигот на селекција на студенти, кои спровеле практична работа во заинтересирано претпријатие, а тоа има и големо влијание врз политика на вработување. Во последно време вистински научни проекти нема.

Реформите во универзитетот одат тешко, зошто таа средина е самобендисана и опседнат со автономијата, иако се финансира од државен буџет.

Идентификувани се клучните точки на промените на универзитетот (создавање на бизнис центри и инкубатори за претприемачки дух, кариера и професионален развој).

Оливера Цветановска – Министерство за економија

Околу усогласувањето на законодавството имаме една специјална ситуација, а тоа е планираната **“Регулаторна гилотина”**: Тоа е дел од комплексен проект на Светска банка наречен **“БЕРИС”**, што значи подобрување на бизнис климата. Работиме на пописи на сите акти од економското законодавство, па потоа ќе видиме што се повторува, што е во колизија, различно регулирано. Рок за тоа е крајот на првата половина на 2007 година. Потоа ќе се формира регулаторно тело со Вицепремиерот Ставрески на чело (миниекономскиот тим). Тоа е прочистување на законски текстови и акти, подзаконски акти, уредби... Не можат законите да бидат добри, кога подзаконскиот provedben акт ќе го искомплицира, односно ќе пропише 20 постапки за негово операционализирање. Прашањето е што законот значи во практика, односно нашата задача – потпомогната со странските експерти, е да направиме прогностика на тие законски акти, односно да ги вткаеме нашиот капацитет за имплементација, институциите, ситуацијата на теренот.

Неволјите на Македонија, се однесуваат и на **континуитетот на реформите**. Тие се често нарушувани од екстерни и внатрешни кризи. Замислете дека ние стартувавме со минусно салдо, па потоа се случија блокадите, ембарго со Грција, кое траеше цели две години (кога се размислуваше како да сè опстане), инфлација од 1700 %... После тоа направивме стабилизациона програма и ја стабилизиравме инфлација, постигнавме раст од 4%, но сето беше прекинато. Изгубивме 2 години развој со бегалската криза. Кога малку ја консолидиравме економијата, дојде воениот конфликт.... Во 1996 поднесовме Меморандум за членство во СТО (ембаргото со Грција не спречи) и не успеавме во тоа. Многу околности од неекономски карактер имаше, како што имаше и грешки - каква што беше приватизацијата.

Мора да направиме систем со кој надпросечните ќе ги задржиме овде. Универзитетот не направи никаков притисок за да ги задржиме најталентираните. Затоа го имаме и бреиндреингот..

Професионализацијата и департизација на јавната администрација мора да биде пратена со процес на континуирана едукација и доживотно учење. Сето е тоа залудно кога нема мотивација низ професионално напредување. Замислете дека како раководител на сектор можат да Ви донесат фотограф, кој никогаш не се сретнал со оваа материја. Политички кадри во администрацијата – каде единствено се бара стручност? Тоа е погубно за напредокот и реформите.

д-р Марија Зарезанкова Потевска – Министерство за економија

МСП се фокус на државна интервенција овие неколку години. Изготвена е Национална стратегија за развој на МСП и конкурентноста (пред 4 години), а се реализира со годишни програми, кои ги усвојува владата.

Што правевме во минатата година (имало 20 милиони денари за тоа): финансирање на АППРМ; финансиран еуроинфокореспондентски центар (информации на наи стопанственици за ЕУ - не е афирмиран); создаден е Фонд за развој на човечки ресурси (КАРДСА програма – 2 проекти). Оваа година завршува и сакаме да прерасне во Академија за менаџери (консултации, обуки); Финансирање од областа на консултанството; Обуки за претприемничко учење; АППРМ отвори “Инфочочка”, Постои и Опсерваторија за МСП...

Сепак, луѓето не веруваат во институциите и не бараат помош од овие центри.

Институционална инфраструктура за МСП: АППРМ; Регионални центри; 3 агенции; 7 деловни инкубатори; Инкубатор за млади; Нов инкубатор (странки донатори); Инфо еуро кореспондентски центар; Национален совет за ПК; Форум за мало стопанство (асоцијации на стопанственици).

Значајно е да се напомене дека АППРМ и МЕ изготвуваат Извештај за конкурентност на македонската економија и тоа е јавен акт, кој може да се критикува и анализира.

Имаме монетарна стабилност без економски развој и концептуално не е решено прашањето: Дали сакаме социјално – пазарна економија или отворена пазарна економија. Луѓето имаат идеи, но ММФ вели дека само банкарскиот систем мора да го финансира малото стопанство. Имаше обид и да се воспостави Гарантен државен фонд, но пак ММФ вели дека државата ни е корумпирана и власта ќе дава кредити само на своите фирми). Таму владее правилото “сите се исти на пазарот”. На пример, вие во банката носите добар деловен проект и тој завршува во фиока, а потоа сте одбиени. На крајот проектот ќе си го имплементираат некои други, кои го добиле од банката или некој службеник го “зел”. Тука нема ниту деловност, ниту заштита на идеи и

интелектуална сопственост. Тоа се однесува и на микрофинансирањето и помош на МСП, или за финансирањето за почеток на бизнис.

Дискусија:

Александар Цветкоски – АГТИС

Дали постојат студии, трудови... за габаритност на администрација, во споредба со други држави (во однос на број на жители, развиеност на државата или спрема некои други критериуми)? Средствата за капитални инвестиции се трошат за социјални трансфери, па не остануваат за инвестирање и кредитирање. Дали имаме предимензионирана јавна администрација, која и понатаму ќе се зголемува – ако ги земеме во обзир посебните планови на министерствата, агенциите... во кои се планираат огромен број вработувања. Тука е и Секторот за евроинтеграција, во кои – при фазата на институционализација на политичките одлуки постојано читаме дека имало потреби и од идни вработувања на сите страни. Имаме ли некоја апроксимација за тоа, зошто ќе се случи Македонија да остане само со вработени на сметка на државата.

Проф. д-р Мирко Трипуноски

Чешка има 40.000 државни службеници, а има повеќе жители од нас. Додуша, ние имаме рамковен договор, каде мораме да примаме припадници од малцинствата.

Во светот ЈА се мери спрема остварениот БДП годишно и по тие критериуми администрацијата е превработена, односно некаде недостасуваат кадри, а некаде имаме вишок.

Оливера Цветановска – Министерство за економија

Веќе 20 години во ЈА се вработуваат луѓе по партиска и етничка линија. Тие земаат плата и ништо не работат. Тоа нема бргу да се промени. Потребни се професионални критериуми и да се дефинира до каде може да се оди со политички и етнички вработувања. Ние сме далеку од тоа, зошто правичната застапеност е тројански коњ за прием на нови нестручни кадри.

ДЕЛ II СУДСТВО

Вовед во проектот “Law Market” – дел за судството

АГТИС не е експертска организација од областа на правото. АГТИС е граѓанска организација, со мисија во применетата политика, па единствената наша грижа за оваа материја е групирана околу општиот граѓанските интереси, за кои се тврди дека се остваруваат со реформите во правосудството, пред сè со постигнување фактичка независност на судската – од извршната власт.

Со овој проект ние сакаме да провериме дали предложените лекови (стратегија за реформи, акциони планови, закони, владини уредби...) одговараат на “констатираните болки” во правосудството, кои се актерите во самиот процес на реформи и дали владата го “дала најдоброто” и “на најдобар начин”, дали се реформите добро координирани, дали се судиите и другите (?) актери во правосудството информирани, вклучени, обучени за примена и на крајот сето тоа да го подредиме во практични алатки за презентација, со цел да се створи “**Карта на реформите во судството**”. Се разбира, тука е и основното: Политичката волја за реформи.

Реформите во правосудството не смеат да бидат работа само на инсајдерите, односно: Министерството за правда, судовите, ССРМ, АКРМ, Нотарската комора, ЗСРМ.... Тоа може да биде јасно од неколку факти:

1. Тие самите се предмет на реформите, па не се неутрални;
2. Судството е власт, а во власта секогаш постои позиција и опозиција, колку и да не се видливи;
3. Фактичката положба на судството е изместена спрема онаа номиналната (законската), заради влијанијата од извршната власт и бизнис олигархијата, кои се (се разбира) незаконити;
4. Законодавната власт е под пресудно влијание на извршната;
5. Законската материја не е лесна за толкување, па најчесто важи правилото “какво седиште – такво гледиште”, што значи дека постои потреба од **демистификација** и објаснување на актите, стојалиштата на актерите во тој процес, од една понезависна позиција, која НВО животот ја има како предност пред стручните здруженија, правосудните институции и политиката.

Малку теорија за реформите на судскиот систем

Факт е дека земјите со повисок степен на демократија, богатство, правна традиција и култура имаат поефикасен судски систем, но самиот судски систем не може стриктно да се оддели од општата општествена суперструктура. Тој се гради заедно со другите структури, кои (покажано е) имаат високо влијание врз него. Заради тоа и не е можно некритички да се аплицира странски судски систем во друга земја и тој да има било какви шански за успех.

Сепак, потребата од ефикасен судски систем е една од основните потреби и на земјите, кои се нарекуваат “транзициони”, па до такво судство сакаат да дојдат преку реформи. Таму, реформите во судството препознават 4 комплекси потреби или методологии¹⁹⁰ – како да се реформираат:

Познер препознава 4 комплементарни методологии: Повеќе ресурси; Помалку случаи за решавање; Регулации на судска практика; Поедноставени процедури.

За **првото**, големината на ресурсите, кои се влеваат во судството не можат да се поврзат со ефикасноста. Тоа никако не може да се мери, зошто “реформите” се комбинација на мерки, па и ако има подобрување, не се знае точно од кој елемент¹⁹¹ на реформите тие настануваат. Подобреното административно работење, како што се централизираните административни служби е секако фактор, кој реформите можат да ги снабдат со статистички податоци за подобрувања, но истовремено тоа ја смалува независноста на судството, заради инволвирање на владата во тој процес. “Повеќе ресурси” може да значи нешто во реформите на судството, но само ако има волја за вистински напор тие ресурси да се искористат, инаку, тоа ќе значи само повеќе корупција, односно со нови пари да се стимулира криминалот.

¹⁹⁰ Ричард Познер, Создавање правни рамки за економски развој, World Bank Research Observer (WBRO), 1998.

¹⁹¹ На пример, зголемувањето на бројот на судии некаде покажува и забрзување во решавање на делата, намалување на бројот на акумулирани дела, но понекаде ниту тоа не дало ефекти. Така, воведувањето на информатичка технологија во судството покажала повеќе резултати, па дури и во смалувањето на корупцијата, отколку зголемувањето на бројот на судски персонал. Но тие се резултати на кратки патеки и не гарантираат идна генеза на судството кон генерално подобро судство (се смалуваат баналните “финти” како што е губење на предметите, немање време да се накуца пресуда или акт...)

Второто се објаснува со фактот дека зголемувањето на процедуралните пречки ја намалува можноста за пристап до правдата, односно води до помала акумулација на случаи за решавање, па има и помалку застој. Тоа може, но не мора да има врска со ефикасноста. Зголемувањето на можностите за пристап кон правдата¹⁹² и намалувањето на прагот на парницата, води до пораст на правниот промет и акумулација на случаи, застој и трошоци. Но акумулацијата не мора секогаш да повлече и неефикасност (ако се случуваат длабоки промени во самиот судски систем или се воведуваат повисоки плати и стимулации за судиите).

Подигањето на процедуралните пречки – само заради покажување повисока судска ефикасност е пирова победа¹⁹³. Судството мора да се посматра во целиот општествен контекст и не само низ ефикасност и тоа колку пари троши, туку и низ призмата на доверба од страна на граѓаните, нивото на сервисна ориентација кон економските и други реформи и сл.

Регулацијата на судската практика (однесување на актерите во постапката: Судии, застапници, странки, воведување рокови за завршување на спорот...) може да биде битен елемент во процесот на реформи, но практиката покажува дека не се пресудни (на пример, покажано е дека како осамени мерки - овие рокови не се почитуваат) и несистемскиот пристап бележи слаби резултати во споредбена перспектива. Имено, не постои начин да се утврди дали каснењето е резултат на несвесно работење или на реални околности, но и секогаш постојат законски исклучоци. Како ефикасни мерки утврдено е дека, поединечните календари имаат поголемо влијание врз судиите во ефикасноста и брзината на решавањето на споровите, како и подготвителните рочишта (го зголемуваат квалитетот на главното рочиште), строгите распореди, скратена истражна постапка (ја

¹⁹² Поедноставување на постапката или релаксирањето на правните предуслови за вложување жалба, е во директна врска со скратувањето на времето за решавање на случајот.

¹⁹³ Правдата може да стане прескапа за посиромашните, па самата недоверба во судскиот систем ќе генерира тешки општествени проблеми, класно раслојување и потреба од многу поскапи реформи и интервенции во општественото ткиво. Или, самиот систем на граѓанска порота, иако е најневеродостоен во поглед на утврдување на фактичка состојба во земјите, во кои граѓаните имаат хронична недоверба во властите, има своја функција во кредибилитетот на судството во општеството, но има и конкретно влијание врз неможноста судиите да бидат корумпирани.

зголемуваат совесноста на судијата, зошто сите овие фактори генерираат прецизни статистики, за кои судиите се заинтересирани).

Дерегулација на пазарот на правни услуги (воведување конкуренција на адвокатски комори) дава резултати во однос на квалитетот на правната помош, ги намалува цените (цената и квалитетот не мора да бидат во корелација), придонесува за влез на медијатори и осигурателни компании на пазарот на правни услуги (што заедно дава за резултат: Помалку судски дела).

Слично, системот на акредитација ги прави образовните институции поодговорни и го зголемува квалитетот на правната професија, намалените цени го зголемуваат правниот промет во судовите, а реформите, кои задолженијата на пониските судски службеници ги дисперзираат - го намалува нивото на корупција. Како други искуства може да се назначи дека зголемувањето на директните трошоци на странките го обесхрабрува бескрајното парничење, но пристапот до правдата се намалува, специјализирани судови ја подобруваат ефикасноста (забрзани и поедноставени постапки, како и конкуренција на регуларните судови, а посебно кај судовите за прекршоци), арбитражата е ефикасна реформска мерка, но не и задолжителната.

Поедноставени процедури. Посложените процедури повлекуваат повисоко ниво на корупција, непристапност до правдата, неконзистентност и подолги процеси. Зголемување на оралниот елемент во судскиот систем на сметка на пишаниот, помага судскиот процес да не се дефрагментира, да се оствари подобрен контакт на судијата со изворот на сведоштва. Креирањето различни процедури за различен вид случаи помага околу назначените цели, а истото важи и кога судовите решаваат за својата организациона поставеност и кога законодавниот дом некои надлежности ги делегира на судската власт.

Постапката има и немерливи вредности, кои се исто така важни (прелиминарните сослушувања во кривичната постапка го забрзува процесот, но ја намалува веродостојноста во утврдување фактичка состојба).

Како општи напомени, од практиките на судски реформи во светот, можат да се споменат уште некои важни принципиелни забелешки.

На пример, обично на почетокот, судските реформи даваат негативни резултати, а позитивните се појавуваат за неколку години после имплементацијата на реформските мерки.

Самите реформи, посебно ако се успешни, го зголемуваат правниот промет и мора да се внимава “квалитетот на правдата” да не ја зголемува нејзината побарувачка (мотивираност за започнување постапки) во оние најбанални видови.

Елиминацијата на статус кво факторите е круцијална за реформите, а на реформите значајно влијаат и фактори како моќта на граѓанското општество, медиумите, стопанските комори... И самото зајакнување на комуникацијата на судовите, познавањето на јазици на судиите и судскиот персонал, учество во невладини проекти... можат да се сметаат за реформски чекори.

Слабото институционално опкружување не мора да биде секогаш алиби за слабиот судски систем или за слабата економија. Економијата може да се развива и во услови на слабо институционално опкружување¹⁹⁴ како што е случајот со Кина, која го оспособи своето судство да и асистира на економијата во развој и на развојните цели на државата.

¹⁹⁴ Франк Уфам

Извадоци од Акциониот план за спроведување на Стратегијата за реформи

Активност	Цели	Год, Квартал
Кривичен законик	Зајакнување на казнена политика, редефинирање на систем на санкции, хармонизација со ЕУ	2006 - III
Закон за адвокатура	Правна празнина со Одлука на Уставен суд – 2003, континуирана обука на адвокати	2006 - III
Закон за управни спорови	Изземање на овие спорови од Врховен суд	2006 – I
Закон за прекршоци	Симплифицирање на прекршочна постапка; Изземање на дел од предмети од надлежност на судивите (административни прекрш)	2005 – I
Закон за кривична постапка	Редефинирање на системот на достава, Законска основа за примена на специјализирани истражни мерки; Забрзување на постапка	2004
Закон за парнична постапка	Редефинирање на систем на достава и систем на вонредни правни лекови, Ревидирање на начелото на материјална вистина, Зајакнување на начело на концентрација на постапка	2005 – I
Подзаконски акти за достава	Имплементација на процесните закони во делот на достава	2005 – II
Закон за извршување и обезбедување	Создавање законска основа за формирање вонсудски служби за извршување на судски одлуки, редефинирање на основите за користење жалба и приговор	2004 – IV
Формирање служба за извршување	Имплементација на Законот за извршување	2005 - IV
Закон за медијација	Алтернативно решавање на спорови	2006 - III
Закон за судови	Изземање на регистрација на трговски субјекти од судска надлежност	2006 – I
Закон за трговски друштва		2006 - I
Закон за Централен регистар		2006 - I

Измени на Уставот на РМ	Воведување систем на селекција и редефинирање на системот на именување и одговорност на судии	2005 - IV
Закон за судски буџет	Финансиска самостојност на судството	2005 - IV
Закон за судовите	Услогласување со уставните измени	2006 - I
Закон за републички судски совет	Услогласување со уставните измени	2006 - I
Закон за извршување на санкции и подзаконски акти	Усогласување со измените во КЗ, редефинирање на статусот на КПУ	2005 – II, III
ЗЈО и Подзаконски акти	Унапредување на статусот на ЈО, Законски основ за формирање Оддел за борба против организиран криминал,	doneseni
Основање Совет на ЈО	Имплементација на законот	osnovan
Имплементација на Закон за ЈО	Оперативна работа на Оддел за борба против организиран криминал	2005 – I
Закон за вршење нотарска дејност	Јакнење на положбата на нотарите, Пренос на неспорните предмети од судска надлежност на нотаријатот	2005 – IV
Анализа на потреби за промени во статусната поставеност на ЈП	Измена на статусот на Правобранителство	2005 – III
Измена на законот за Јавно Правобранителство	Имплементација на резултати од анализа	2006 – I
Избор на судии по завршен иницијален тренинг	Зајакнување капацитет на судството	2007 – III
Закон за вршење служба во судовите	Подобрување на статусот на судиите и администрацијата	2006 - I
Закон за плати на судии	Редефинирање на системот на плати на судии и персонал	2005 - III
Спроведување на иницијален тренинг на кандидати за судии	Операционализација на системот	2006 - III

Проект: “L a w M a r k e t”

I Драфт на реформите во судството “Мапа на реформите во судството” (Сублимат)

Целиот драфт на: www.lawmarket.org.mk

ПРИЛЕП, ОКТОМВРИ- 2006

Стручен драфт
на реализираниите делови на Националната сѐраишегија за реформи на судсѐвоиѐ

Положба на судската власт во РМ од осамостојувањето до денес

Вовед

Реформи во еден сегмент на општественото живеење, се сложен процес, сврзан со многу емпирија, компаративни проучувања, иманигитивност и креативност, проекции, кои ќе резултираат со квалитетна легислатива и нејзина имплементација, но, пред се, претпоставува политичка волја на носители на тие реформи.

За жал, релативно кусата но богата историја на развиток на правосудниот систем на РМ, од нејзиното осомостајување до денеска, сведочи за бројни реформи, кои не вродија со плод, па судската власт и нејзината општествена позиција се повеќе тонеше, бидејќи судството се повеќе стануваше зависно, неажурно и неефикасно, а неговата положба стана и пречка за евроинтеграцијата на земјата.

Вината за ваквите состојби во судството, мудро беше префрлена на самото судство и судиите, а на ваков начин извршната власт, притисната и од меѓународниот фактор, настапи наместо од позиција на виновникот, од позиција на „спасител” на судството, со нов пакет на реформи. Недостатокот од валја и правилото дека “волкот само влакното го менува...” се гледаше и од фактот што реформските зафати се превземаа нетранспарентно, со симулирани јавни дебати, а реформските проекти, полни со задскриени цели¹⁹⁵, мислењата на консултираните експерти селективно се инкорпорирани во реформските проекти, мислењето на судиите и судството, речиси да не е побарано, а и доколку е, дадено, најчесто е игнорирано.

Цивилниот сектор комплетно е исклучен од било какво влијание врз овие процеси, а и да не е, таму немаше доволно капацитет за вклучување во овие реформи, со чесни (само неколку) исклучоци, ако не се земат

¹⁹⁵ Неранливо врзани за евроинтеграцијата, односно, зад оние прокламираните.

во обзир оние експертски организации (ЗСРМ, АКРМ, Нотарската Комора...), кои и онака не го претставуваат граѓанскиот легитимитет, зошто и самите се предмет на реформите.

Овој факт ни дава за право да се посомневаме во способноста, но и во искреноста и чесноста во намерите на носителите на овие реформи.

Устав на Република Македонија и судството

Со Уставот на РМ, владеење на правото и поделбата на државната власт на законодавна, извршна и судска се издигнати на степен на темелни вредности на уставниот поредок на Република Македонија.

Во Уставот на РМ, во делот посветен на судството се определени основните постулати на кои се заснова судската власт во Република Македонија, па **во чл. 98 од Уставот**, судовите се дефинирани како носители на судската власт, предвидена е нивна самостојност и независност, дефинирани се извори на правото врз основа на кои судовите судат и тоа Уставот, законите и меѓународните договори ратификувани во согласност со Уставот, воспоставен е принципот на единствена организација на судството, а истовремено е забрането постоење на вонредни судови. Во последниот став од истиот член од Уставот е потенцирано значењето на законите, кои по својата природа се системски и се однесуваат на видовите, надлежноста, основањето, укинувањето, организација и составот на судовите, како и постапките пред нив, па за донесување на овие закони е предвидено квалификувано, двотретинско мнозинство на гласови од вкупниот број на пратеници. При дефинирање на носителите на судската власт уште при донесување на Уставот, судовите а не судиите, се определени како носители на судската власт во Република Македонија.

Како есенцијално прашање за обезбедување на самостојноста и независноста на судиската функција, секако е прашањето за избор на судии, нивниот мандат и причини за разрешување на судиите, па **Уставот на РМ во чл. 99**, воведува значајна новина во правосудниот систем, што се состои во востановување на неограничен мандат на судиите, а ист таков механизам претставува и тоа што во Уставот, во истиот член, се определени причините поради кои судија, може да биде разрешен од судиската функција. Во овој контекст значајна новина во правосудниот систем на Република Македонија, промовирана во Уставот, е конституирање на -Републичкиот судски совет, како независно тело кое на Собранието на РМ му предлага избор на судии и утврдува предлог за разрешување на судии од судската функција, во случаите утврдени со Уставот и кое одлучува за дисциплинска

одговорност на судиите и ја оценува нивната стручност и совесност во вршењето на судиската функција. Како овластени предлагачи на членовите на РСС до Собранието Уставот ги предвиде Претседателот на РМ, кој, како партиципиент од извршната власт, предлага 2 членови на РСС, додека останатите 5 члена ги предлага самата законодавна власт - Собранието на РМ, односно неговата Комисија за мандатно - имунитетски прашања. Ваквото решение беше позитивно оценето од многумна домашни и странски правни експерти, бидејќи се очекуваше дека РСС ќе обезбеди независни предлози на квалитетни кандидати за судии и независно утврдување на предлози за разрешување на судиите, додека самиот изборот и разрешување на судиите е ставен во надлежност на Собранието на РМ.

Уставот, самостјноста и независноста на судиската функција ја предвидува и преку институтот имунитет на судиите и членовите на РСС, за кој одлучува Собранието, но и со неспоивоста на судиската функција и членувањето во РСС, со друга јавна функција и професија и недозволеност на членување во политичка партија, како и со забрана на политичко организирање и дејствување во судството и во РСС.

На **Врховниот суд** на РМ, како на највисок суд, Уставот му припишува надлежност за обезбедување на единство во примена на законите од страна на судовите. Јавноста на расправите пред судовите и при изрекувањето на судските одлуки, Уставот ја предвидува како правило, а исклучувањето на јавноста, како исклучок од ова правило, може да биде само во случаи утврдени со закон. Со ова се обезбедува граѓанска контрола на судската власт.

На истата седница на Собранието на РМ од 1991 година на која е прогласен Уставот донесен и **Уставниот закон за спроведување на Уставот на РМ**, во чиј чл. 6 беше определено дека **во рок од една година од прогласувањето на Уставот на РМ, законите кои не се во согласност со одредбите на Уставот ќе се усогласат со Уставот, додека во чл. 7 беа таксативно наброени законите кои ќе се донесат во рок од 6 месеци од денот на прогласување на Уставот, а како први беа наведени Законот за републички судски совет, Законот за судовите и Законот за јавно обвинителство.**

Зацртаните рокови не беа испочитувани: **Законот за судовите е донесен со задоцнување од повеќе од 4 години, во 1995 година.** Овој факт е прв симтом на “болеста” на сите влади од тогаш па се до денес, кој остава простор за сомнеж во посветеноста за остварување на принципот на владеење на правото.

Состојби во судството во време на донесување на Уставот

Судиите во овие судови беа избирани од општинските и републичките собраниа, **мандатот им беше ограничен**, но со **право на реизбор**, а како битен позитивен критериум при изборот на судиите беше **членсџвојто на кандидатџиџе во Сојузој на комунистџиџе и нивниој џарџиски анџажман и социјалистџички морал**. Покрај овој идеолошки критериум, како објективен критериум за нивниот избор беше истите да се дипломирани правници со положен правосуден испит, додека за избор на судии во повисоките судови, покрај ова беше потребно и работно искуство во вршење на правни работи од определен број години, во зависност од тоа за кој од повисоките судови се работи. Морално – политичката подобност беше и најчеста причина поради која можеше да се разреше еден судија, односно да не помине неговиот реизбор за уште еден мандат.

Првите реформите во судството во овој временски период имаа пред себе сериозна задача, која се состоеше во **деидеологизација и департизација на судската власт**, како и во создавање на механизми за заштита на самостојноста и независноста на истата, но и креација на организација и надлежноста на судовите заради ажурноста и ефикасноста на судството воопшто, а со тоа и **обезбедување на рамноправната позиција на судската власт со законодавната и извршната**.

Законот за судовите, Законот за Републички судски совет и останатите закони, кои ја определуваат положбата на судството

Покрај Уставот на РМ, уште поголемо значење имаат законите кои треба да ја доуредат саканата позиција на судството, а тоа се Законот за судовите и Законот за Републички судски совет.

1. Организациона поставеност и надлежност на судовите и нивната ефикасност и ажурност

Законој за судовиџе од 1995 година ги укина сите специјализирани судови (прекршочни, стопански, судови на здружен труд, воените судови) и беа предвидени **Основните судови** како исклучиво стварно надлежни да одлучуваат во прв степен во сите предмети од судска надлежност, освен за оние предмети кои со закон се ставени во судска надлежност на друг суд, со тоа што Законот за судовите предвидува, според стварната надлежност, **два вида основни судови** и тоа **основни судови со основна надлежност и основни судови со проширена надлежност**. Со вака пропишаната стварна надлежност на Основните судови, укината е

првостепената стварна надлежност на Окружните судови во кривичните предмети за кривични дела за кои е пропишана казна затвор над 10 години.

Како стварно надлежни судови што одлучуваат во втор степен, односно по редовните правни лекови против одлуките на Основните судови, беа предвидени три **Апелациони суда** и тоа со седиште во Скопје, Битола и Штип, со тоа што истите сега имаа исклучиво второстепена стварна надлежност. **Врховниот суд**, како највисок суд во РМ, чија месна надлежност се протега на целата територија на РМ, беше определено да биде стварно надлежен да одлучува во втор степен против одлуките на своите совети, во трет и последен степен против одлуките на апелационите судови и одлуките на своите совети донесени во втор степен, во прв и втор степен во управните спорови и против конечни решенија донесени во прекршочна постапка. Истиот суд беше надлежен и да одлучува по вонредни правни лекови против правосилните судски одлуки и против одлуките на своите совети.

Новата организациона поставеност, стварната и месна надлежност на судовите, како концепт е **свршени на концепцијата на специјализирани судови**. На тој начин, во основните судови се концентрираа многу разновидни предмети од сите области на правото, па во помалите основни судови во кои, поради премалиот број судии, неможеше да бидат создадени посебни одделенија според области во кои определени судии би постапувале, еден судија истовремено одлучуваше по граѓански, кривични, прекршочни и извршни предмети. Во основните судови, кои беа поголеми според бројот на судиите, **беа формирани посебни оддели** според области од правото во кои определени судии постапуваа (парнични, вонпарнични, стопански, прекршочни, кривични), со тоа што судиите во овие оддели беа распоредувани според **годишниот распоред за работа** од **претседателите на судовите**, со тоа што и во самите овие оддели постапуваа по разнородни предмети¹⁹⁶.

Фактот што еден судија во својата работа, во основен суд, спроведуваше **различни видови постапки и**

¹⁹⁶ На пример судиите од граѓанскиот оддел одлучуваа едновременно и за имотни и облигациони односи, работни и семејни спорови ... од една страна, судиите од кривичниот оддел едновременно одлучуваа за багателни кривични дела, за кои можеше да се изрече судска опомена или парична казна, но и за особено тешки кривични дела за кои можеше да се изрече и казна доживотен затвор, од друга страна и за разнородни кривични дела според својата природа, односно за вулгарен криминал, организиран криминал, кривични дела сторени од небрежност, службените кривични дела...

применуваше море од закони, кои преставуваа материјално право, доведе до преоптовареноста на овие судии и истите мораа да имаат широка лепеза на површни знаења од сите области на правото, на штета на студиозниот пристап и знаења од една област од правото, како нивна специјалност. Ова секако претставува **една од повеќето причини за неефикасност и неажурност на основните судови**.

2. Законите што ги регулираат судските постапки ефикасноста и ажурноста на судовите

Голем придонес кон неажурноста и неефикасноста на судовите дадоа и законите што ги регулираат судските постапки, кои беа **наследени од СФРЈ**, а нивните измени беа само „козметички” со бришење или замена на идеолошките предзнаци, но во суштина останаа исти. Овие закони генерално предвидуваа **сложени судски постапки**, во кои можноста за злоупотреба на правата на странките беа бројни¹⁹⁷.

Уставот и Законот за прекршоците предвиде **целосна судска надлежност** за сите прекршоци, од кои голем дел предходно беа во надлежност на органите на управата, па основните судови беа затрупаани со голем број „багателни” предмети, што се одрази врз ефикасноста и ажурноста на ОС.

3. Избор и разрешување на судиите и нивната самостојност и независност

Законот за судовите од 1995 година, во општите услови што кандидатот за судија на определен суд треба да ги исполни, наведува и потполно субјективен услов: судијата **да ужива углед за вршење на судиската функција**. Овој “општ услов” претставуваше само *софистициран превод на „морално – политичката поодобност”*, бидејќи овозможува исти манипулации, како во минатото.

Законоџ за РСС („Сл.весник 80/92 од 22.12.1992. година) ја уредуваше постапката и критериумите при утврдување на предлози од страна на РСС, кои ќе бидат доставени до Собранието на РМ. Овој закон

¹⁹⁷ Така, на пример, новиот Законот за прекршоци, прекршочната постапка, која пред донесување на овој закон беше релативно едноставна, ја усложни со воведување на (согласна примената на одредбите на кривичната постапка, со предвидување на главен претрес) присуство на подносителот на Барање за поведување на прекршочна постапка, што доведе до одолговлекување на прекршочните постапки и до застарување на голем број на такви предмети.

предвидуваше дека *Советиот* за избор на судија го предлага лицето кое има највисоки стручни и работни квалитети од кандидатите, кои се јавиле на огласот и ги исполнуваат општите и посебните услови - предвидени во Законот за судовите, врз основа на податоците за постигнатите резултати во работа на лицето, кои се добиваат од прибавено Мислење за стручните и работните квалитети за секое пријавено лице од судот, а кое го дава 1. органот или друго правно лице во кое работи кандидатот, 2. судот во кој се избира, повисокиот суд и од Врховен суд на РМ.

Истиот закон предвидуваше дека Советот утврдува предлог за избор на судија на повисок суд, врз основа на објективна проценка на стручните и моралните квалитети на кандидатот, професионална компетентност и ускуство во неговата дотогашна работа. Јасна е интенцијата дека креаторот на оваа одредба, на овој начин признава дека Законот за судовите пропишува општи и посебни услови, кои не се доволно објективизирани. Фокусот на Субјективната проценка е поместена не на оние што го утврдуваат предлогот – РСС, бидејќи мислење до РСС, за стручните и работните квалитети за секое пријавено лице, доставува 1. судот во кој работи кандидатот, односно органот или друго правно лице, во кое работи кандидатот, 2. судот во кој се избира, повисокиот суд и од Врховен суд на РМ. Значи, пресудно е мислењето на 1. секој раководител на правно лице во кое кандидатот работи¹⁹⁸, 2. судот во кој се избира тој судија, повисокиот суд и Врховниот суд, кои најчесто немаат никакви реални податоци за тој кандидат и своите мислења ги градат врз основа на биографските податоци на кандидатот во пријавата, но и врз основа на мислењето на работодавецот во кое работело тоа лице. Советот предлага до Собрание на РМ еден кандидат за едно судиско место, со што Собранието може или да го прифати, или да го одбие предлогот.

После стапување во сила на Законот за судовите и Законот за РСС, во текот на 1996/7 година беше извршен **генерален избор на судии на сите судови**, кои сега (согласно Уставот) беа избрани без ограничување на траење на мандатот¹⁹⁹. Во (најмалку) 80% беа избрани веќе постоечките судии²⁰⁰. За судии беа избрани и

¹⁹⁸ Кој најчесто и не е компетентен за ваква проценка.

¹⁹⁹ Жаргонски – доживотен мандат

²⁰⁰ Остатокот од 20 – тина % беа блиску до пензија и мал број судии, за кои РСС сметаше дека предходно незадоволително стручно и компетентно ја вршеле судиската функција. Најчест термин, кој се употребува за тоа е „генерален реизбор”.

голем број стручни соработници (кои работеле во истите судови) и определен број правници од другите органи и стопанството. Мислиме дека е сосема оправдано прашањето: дали со ваков „реизбор“ на судии, кои до судиските функции дошле поради „морално – политичката подобност²⁰¹“ е извршена деидеологизацијата на судството?

За жал, натамошните избори на судии, во еден добар дел го потврди сомневањето дека не постоела деидеологизација на судии, туку практиката на прогласување “партиски војници” за судии – продолжи. Тоа беше обезбедено преку начинот на избор на членови на РСС во Парламентот - со просто мнозинство, како и од начинот на кој Собранието одлучуваше по предлозите на РСС - повторно со просто а не со квалификувано мнозинство. Мандатот на членовите на РСС од 6 години истекуваше во време на различни парламентарни состави, па беа бирани нови членови на РСС, кои беа познати приврзаници на актуелното парламентарно мнозинство.

Стравот кај судиите и членовите на РСС се должи на “постапка за разрешување на судии поради нестручно и несовесно вршење на судиска функција и поради потешка дисциплинска повреда која го прави недостоен за вршење на оваа функција”, односно, непрецизни услови за разрешување по овие основи. Поради ова, во судовите се создадоа тајни „симпатизерски“ групи на определени политички партии, а судиите се поделиа на „наши“ и “нивни” и чекаа да дојде „наше време“, во кое се напредува во повисоките судови, а во “нивно” се преживува и се глада да не бидеш разрешен поради нестручно и несовесност во вршење на судската функција²⁰².

Основната задача на Уставот – во делот на уредувањето на судството, на Законот за судовите и ЗРПС беа да го деидеологизираат судството, да го направат сервисно, поефикасно, поажурно и да го ориентираат кон едно ново повеќепартиско општествено уредување. Интенцијата на законодавецот беше сосема спротивна и судството беше свесно ориентирано кон понатамошна политизација, задржување на старите односи и дистрибуција на моќ, асистенција на судството во процесот на ограбување на општествениот капитал и други нетранспарентни и криминални цели, кои им беа потребни на транзициските тајкуни и политички партии.

²⁰¹ Тие се избрани за прв пат како судии пред 1990 година, кога “морално – политичката подобност” е клучен критериум.

²⁰² Читај: морално – политичка неподобност, во очите на актуелната власт.

4. Материјална зависност на судската власт од законодавната и извршната власт

Можноста за држење на судската власт “под контрола”, но и за влијание врз ажурноста и ефикасноста²⁰³ на судовите беше содржана и во начинот на обезбедување средствата за судската власт од буџетот на РМ. На овој начин, се вршеше директно влијание од извршната, врз ефикасноста и ажурноста во работењето на судската власт. Ако само се потсетиме на претходното поглавие на овој труд, каде ефикасноста и ажурноста во работењето на одредени судии можат да бидат оценети и како **причина за нестручно и несовесно работење**, ги имаме и дополнителните услови за “држење на судиите” во позиција на закана за нивно разрешување.

Во текот на 2003 година донесен е **Закон за судски буџет**, но со него не се обезбеди независно финансирање на судската власт, туку само распределбата на средствата од Буџетот на РМ, да ја врши новосозданиот **Судски буџетски совет**. Тоа не ја подобри материјалната состојба на судовите.

Преку фактот што владата ја одредува количината на средства за судството²⁰⁴, таа може во секое време да ги засили или блокира предвидените и реформите во фаза на имплементација, или да се закани со намалување на судскиот буџет, ако “работите не одат како што сака премиерот”.

²⁰³ По правило, од Буџетот, за судството беа издвојувани премалку материјални средства за нормалното функционирање на судовите, поради што дојде до **одлагање на рочишта и одолговлекување на судски постапки** поради неможност за достава преку пошта, поради неисполнетите обврски спрема „Македонски пошти”, поради **неплаќањето или ненавременото плаќање на изготвените вештачења; некооперативност на адвокатите ангажирани по службена должност, толкувачи, вешти лица...** Судовите западна во долгови за **неплатени комуналии**, дојде до чести **штрајкови на вработените во судовите** и судии поротници поради ниските примања, а во судовите не постоеа **просторни услови за нормално функционирање**, тие беа **недоволно кадровски екипирани** заради **непотполнети работни места** предвидени во систематизацијата, за кои **согласност дава Министерот за финансии..**

²⁰⁴ Преку пресудното и огромно влијание што го има и врз парламентот, кој претставува само гласачка машина на владите (ниту еднаш ова правило не е прекршено кај нас).

Реформи и политичка волја

Изнесената положба во/на судството одамна ја наметнува потребата за нови реформи, но владите на РМ тоа не сакаа да го увидат, бидејќи ваквата позиција на судството им одговараше. Нужноста од реформи во судството - законодавната и извршната власт ја согледаа дури кога станаа свесни дека овие реформи се нужни за влез на РМ во ЕУ и НАТО и кога Македонија беше силно критикувана во сите мониторинг акти, извештаи на странски куќи, експерти, влади на странски, но пријателски земји и амбасади во РМ. Тогашната влада “стана свесна” дека реформите мора да ги направи, дека нема да “помине” уште еден реформски илузионизам. Исто така, политичките гарнитуре не сакаа да ја понесат вината за состојбата на судството на себе, за да не се случи декомпресија на стравот кај судиите, што би довело до “гласност²⁰⁵” и “домино ефект²⁰⁶”. Тоа можеше да се стори само со анестезирање на јавноста и судиите, кои мораа да бидат натерани да не учествуваат во реформите, но истовремено да им овозможат фингирање на стручното учество во владините судски реформи и априорно “аминување” на се она, што владата ќе предложи како закон, во замена за поголеми плати, лиценци, задржување на моќта и нетранспарентната моќ, задржување на работни места.... Заради тоа, владата, со сесрдна помош на “странскиот фактор” го започна процесот на медиска сатанизација на судството. Планот им беше успешен, а истовремено судиите и судството беа “замолчени” за извршната и законодавната власт имаат „одврзани раце” при креирање на новата реформа на судството.

Како се креираше Стратегијата за реформи на судството

Согласно заклучоците на Владата на Република Македонија, донесени по Информацијата за потребата од реформа на правосудниот систем во Република Македонија од мај 2000 година, министерот за правда формираше Советодавно тело за реформа на правосудниот систем, составено од претставници од сите

²⁰⁵ Судиите ги знаат “диловите на властите, судството и бизнисот”, низ судската реализација на грабежите на општествениот имот

²⁰⁶ Би се “одмотало клопчето” на личности инволвирани во тие “бизниси”, односно улогата на скоро сите правосудни, финансиски и владини институции и бизнис олигархијата во разграбувањето на општествениот имот (посебно јавното правобранителство), незаконското работење со “званична владина и судска заштита”....

релевантни институции во правосудството. Носител на активноста е Министерството за правда, преку Советодавното тело за реформи во судството.

Стратегијата е базирана врз следниве принципи: Владеење на правото; Поделбата на власта на законодавна, извршна и судска; Гарантирање на независноста на судството; Заштита на правата на граѓаните; Гарантирање еднаков пристап до правдата; Прифаќање на сите релевантни европски стандарди во сферата на правдата. Тоа се, во суштина, некои од уставните принципи.

Дополнителни принципи, кои ја доодредуваат Стратегијата – нема, па нејзината основна насока не може да се утврди. Тоа може да се направи само преку анализа на Амандманите на Уставот на РМ, анализа и прогностика на идни ефекти на оние системски закони, кои се веќе донесени, но неимплементирани во ниту еден сегмент; преку практиките на финансирање на правосудството, избор на судии и обвинители, пертурбацијата на моќта во и околу оваа власт...

Стратегија за реформи во правосудството

Стратегијата за реформа на правосудниот систем со анекси, беше изготвена од Министерство за правда на РМ во текот на 2004 година, под будно око на странските монитори, кои се бореа со многубројните владини верзии на овој документ, нетранспарентниот процес и сл.

Во оваа Стратегија е констатирана постоечката состојба во судството без притоа да биде извршена сериозна анализа за причините што довеле до таквите негативни состојби во судството. На ваков начин на судството, според речникот на медицината, му е препишана симптоматска терапија, односно предвидено е лекување на симптомите на болеста но не и на самата болест, која не е ниту дијагностицирана, а причинителите на болеста започнаа да го лекуваат болниот.

Стратегијата предвиде редица мерки за надминување на ваквите состојби кои според рокот во кој би требало да се остваруваат беа поделени на краткорочни (една до две години) и среднорочни (до три години), содржани во **Акциониот план** за нејзино спроведување. За успешно спроведување на овој реформски процес Министерство за правда создаде советодавно тело - **Совет за реформа на правосудниот систем**, составен од претставници “од сите релевантни институции во правосудството” и правни експерти.

Во однос на **начинот на избор и разрешување на судиите и обезбедување на нивната самостојност и независност**, Стратегијата предвидуваше измени на уставните одредби што се однесуваат на начинот на избор

на судиите рedefинирање на поставеноста, надлежноста и составот на **Републичкиот судски совет**, односно предвидуваше истиот да биде составен од *мнозинството судии, кои ќе бидат избирани на непосредни избори од сите судии, а другите членови на Републичкиот судски совет ќе ги избира Собранието на Република Македонија, при што соодветно и правично ќе бидат застапени припадниците на заедниците, додека селекцијата на кандидатите за именување на судии би се вршела преку спроведување приемен испит за влез во Школа за судии, по што ќе следи период на иницијален тренинг и полагање завршен испит, а успешно завршениот иницијален тренинг би резултирал со полагање завршен испит, по што именувањето на судијата би го вршел Судски совет*; Востановување **мерит систем на кариера**, односно именувањето на судиите во повисоките судови, како и на претседателите на судовите од Судскиот совет, востановување објективни критериуми за одговорност на судиите и доработување на материјата за дисциплинска одговорност на судиите и за нивниот имунитет, востановување **надзорно тело составено исклучиво од судии** и утврдување механизми за вршење надзор врз работата на судиите, без притоа резултатите од извршениот надзор да влијаат врз донесената судска одлука; **Создавање систем на иницијален и унапредување на системот на континуиран тренинг** на судии со основање школа за едукација на судии и јавни обвинители преку прераснување на Центарот за континуирана едукација во јавна институција, чијашто основна функција би била спроведување на иницијален тренинг на кандидатите за судии и јавни обвинители и континуирана едукација на судиите, јавните обвинители, и другите работени во судовите и јавното обвинителство.

Во однос на **организационата поставеност и надлежност на судовите** Стратегијата предвидуваше востановување двоен систем на првостепена надлежност со воведување виши судови, специјализирани оддели во првостепените и второстепените судови.

Стратегијата предвиде пренесеување на **управните спорови** од првостепена надлежност на Врховниот суд на РМ во надлежност на друг суд со првостепена надлежност (еден од новоформираните виши судови).

Во однос на **прекршоците**, предвидени беа: Нов Закон за прекршоци, во кој со предвидувањето претходна постапка на мандатни санкции и посредување и порамнување меѓу органот - надлежен за покренување прекршочна постапка и сторителот на прекршокот, треба да биде намален притисокот врз судовите за водење прекршочна постапка, а како Среднорочни мерки беа предвидени **измени на уставните одредби**, со кои е предвидена исклучително судска надлежност за прекршоците како вид на казниви дела, така што со новото

уставно решение треба да се предвиди надлежност за решавање на одделни најлесни прекршоци во сообраќајот, царините, финансикото и стопанското работење од страна на органите на управата, со предвидување уставни и законски гаранции за судска заштита на граѓаните од незаконити акти на државната управа. По усвојувањето на измените на Уставот и новиот Закон за прекршоци, беше предвидена ревизија на законите што содржат одредби за прекршоци со посебна анализа на законските прописи и нивната примена.

регистрацијата на **стопански субјекти** да биде изземена од судска надлежност.

Во однос на **промената на процесната легислатива**, Стратегијата предвидуваше во *Законоиј за кривична правосудна практика* и *Законоиј за прекршоциите* да бидат вградени решенија засновани врз европските стандарди за забрзување на постапката и за остварување на правото на судење во “разумен рок, кои се однесуваат на ефикасноста на доставата, елиминирањето на злоупотребите на процесните правила од страна на учесниците во правосудната практика, скратување на роковите, преиспитување на правните лекови и начинот на одлучување по нив, измени на *Закон за парничната правосудна практика* во правец на јасно поставување на позицијата на судот и на странките во парницата, внесување повеќе ред и дисциплина во преземањето на парничните дејствија, овозможување барањата и предлозите упатени до судот да бидат јасни, прецизни и аргументирани и дадени во определен временски рок, *ревидирање на начелото на материјална висина*, односно истражното и расправното начело, и префрлање на товарот на докажување на странките, зајакнување на начелото на *концентрација на правосудната практика*, преклузија за нови факти и нови докази во постапка по жалба, ревидирање на условите и постапката за изземање, воведување парични казни за злоупотреба на процесни властувања, уредување нов начин на доставата, напуштање на институтот мирување на постапката и *редефинирање на одделни војводни правни лекови*.

Со новиот **Закон за извршување и обезбедување** би биле редуцирани основите за користење на институтите жалба и приговор, би се развил концепт со кој ќе се напушти позицијата за фаворизирање на должникот и ќе биде развиен систем на извршување надвор од судовите, од овластени лица кои дозвола за работа ќе добиваат од страна на министерот за правда. Заради надминување на проблемите со достава на судските писмена и покани, предвидени се измени во Законот за судовите во однос на должноста и одговорноста за управување со предметите и организирањето на судската доставна служба или за ангажирање специјални доставни служби, а паралелно со оваа активност би следеле и измени во процесните закони што се однесуваат на доставата.

Стратегијата најави и нов начин на алтернативно решавање на споровите со **медијација**, па најави донесување на *Закон за медијација*

Стратегијата за реформи на правосудниот систем, претставуваше само декларативен акт за изразување политичка волја, која немаше обврзувачки карактер за текот на идните реформи и легислативните решенија кои требаше допрва да следат. Целта беше латентна, а номинално постоеја други цели.

За остварување на оваа цел беа развиени бројни методи:

- Меѓународната заедница и јавноста се држеа во заблуда со вградување на т.к.н. “европски решенија” за определени прашања во домашната легислатива;
- Селективно беа ангажирани експерти, а уште поселективно беа прифаќани и во легислативата вградувани нивните експертски мислења;
- Се спроведуваа фингирани јавни дебати за реформите во судството и за законските проекти;
- Извршната власт во предлог закони нудеше екстремни решенија и на тој начин го поместувше нивото за компромис за определени решенија, а потоа демонстрираше спремност за компромис;
- Судската власт се држеже во незнаење за содржината на реформите од реформскиот процес²⁰⁷;
- Парламентарните комисии имаа само една наредба: Сето тоа “да помине” што побргу.

Уставни амандмани за правосудството – Прв реформски чекор

Уставните Амандмани, со кои требаше да се промени рамката на поставеноста на судската власт, се донесени по една фингирана јавна дебата за уставните промени и по ангажирање на експерти, чие мислење, по предходно објаснетиот принцип, е селективно прифатено. Како финален производ, Собранието на РМ, на седница одржана на 07.12.2005. година, донесе 11 Амандмани, од кои 8 директно или индиректно се однесуваат на судството и тоа Амандманите XX, XXI, XXII, XXV, XXVI, XXVII, XXVIII и XXIX, Амандманите XXIV и XXX се

²⁰⁷ Додека државата ја чекаше “конечната верзија” на Стратегијата за реформи, која достаса до 12 “званични верзии”, АГТИС реализира огромна анкета со правни експерти, судии, стручни судски соработници и друг судски персонал, претседатели на судови, експерти и вработени во Министерството за правда, ЗСРМ, ЈО, ВС, други здруженија на правници, АКРМ... и бевме фрапирани од нивото на непознавање на можната содржина на Стратегијата.

однесуваат на Јавното обвинителство, додека Амандманот XXIII го преуреди имунитетот на претседателот на владата и на министрите.

Со Амандман XX се создава можност прекршоците во определен дел да бидат изземени од исклучива судска надлежност и нивното решавање да биде доверено на орган на државната управа или организација и друг орган што врши јавни овластувања. Вакво решение ја открива намерата на извршната власт за обезбедување инстант резултати од реформскиот процес, бидејќи како што е и во Стратегијата наведено, прекршочните предмети претставуваат “најтесното грло” во работата на Основните судови.

Изземањето на прекршоците од судската надлежност, со институтот на гарантираната судска заштита против конечната одлука за прекршок, со време ќе предизвика ефект на „бумеранг” врз ефикасност и ажурност на судовите, односно, прекршочните предмети кои ќе се решаваат надвор од судовите, со примена на овој институт, повторно ќе се вратат во судовите, но сега многу поискотлицирани и со поодминато времетраење на постапката, а со тоа вештачки предизвиканата ефикасност и ажурност на судовите повторно ќе биде загрозна од прекршочните предмети. Изземањето на прекршоците од судската надлежност е сторена и поради приходноста²⁰⁸ на ваков вид на казниви дела за Буџетот од наплата на паричните казни - изречени за прекршоците..

Ажурноста и ефикасноста на судовите во решавање на прекршочните предмети можеше да се обезбеди со создавање на специјализирани судови за прекршоци и со поедноставување на прекршочната постапка, и без изземање на дел од прекршоците од судската надлежност, со што за сите казниви дела би биле во надлежност на судската власт (концептот на специјализирани судови не беше поддржан заради желбата за “централизирано влијание” врз судството).

Амандманот XXI го замени чл.15 од Уставот на РМ, кој гарантираше право на жалба против поединечните акти - донесени во постапка во прв степен пред суд, управен орган или организација или други

²⁰⁸ Овие приходи досега беа една од најголемите приходни ставки во работата на судовите. Во прилог на ова тврдење е и новиот Закон за прекршоци, кој за прекршоците повеќе не предвидува казна затвор, туку само паричната казна. На ваков начин извршната власт уште повеќе ја зацврсти материјалната зависност на судската власт од извршната.

институции што вршат јавни овластувања, па оваа уставна гаранција ја предвиде само против одлуките донесени во прв степен пред суд, додека правото на жалба или друг вид на правна заштита против поединечните акти - донесени во постапка во прв степен пред управен орган или организација или други институции што вршат јавни овластувања, остави да се уредува со закон. Со укинување на уставната гаранција на правото на жалба против поединечните акти - донесени во постапка во прв степен пред управен орган или организација или други институции што вршат јавни овластувања, се ускрати можноста за правна заштита на граѓаните од ваквите акти и самоволието на овие органи.

Амандманот XXV го замени чл. 98 од Уставот на РМ и ја рedefинира уставната положба на судската власт, во системот на поделба на власта. Единствена новина што ја воведува овој Амандман е најушииџање на ипринципои на единствена орџанизација на судовиџе. На ваков начин Уставот дозволува експериментирање во однос на организацијата на судовите, без промени на Уставот. Ваквото решение укажува на тоа дека извршната власт, во моментот на донесување на овој амандман, немала јасен концепт за организационата поставеност на судовите, што подоцна ќе се потврди и со различните верзии на Предог закон за судовите и во нив различни концепти на организација на судовите во Република Македонија.

Во Стратегијата најавените измени на уставните одредби, што се однесуваат на начинот на избор на судиите рedefинирање на поставеноста, надлежноста и составот на Републичкиот судски совет, се реализирани во Амандманите XXVIII и XXIX.

Со **Амандманот XXIX** заменет е членот 105 од Уставот на РМ, кој ја регулираше надлежносиџа на РСС да му предлага на Собранието избор и разрешување на судии и да утврдува пределог за разрешување од судиската функција - во случаи утврдени со Уставот, да одлучува за дисциплинска одговорност на судиите, да ја оценува стручноста и совесноста на судиите во вршењето на нивната функција, како и надлежноста да предлага двајца судии на Уставен суд на Република Македонија. Со Амандманот XXIX избришана е алинеата 15 од ставот 1 од чл. 68 на Уставот на РМ, која предвидуваше дека Собранието на РМ е надлежно да врши избор и разрешување на судиите.

Овие трансферирани надлежности на ССРМ, го претвара ова тело (споредба: РСС и ССРМ) од тело кое предлага избор и разрешување на судии, во тело кое врши избор и разрешување на судии и судии поротници, што предходно беше во надлежност на Собранието на РМ.

Сега, со овие огромни овластувања, особено битно прашање станува поставеноста на оваа тело во системот на власта, како и бројот, структурата и начинот на избор на членовите на овој Совет. Токму со регулирање на овие прашања се занимава **Амандманот XXVIII**.

Во ставот 1, точка 1, од овој Амандман, е определена поставеноста на оваа тело во системот на власта, па Судскиот совет е дефиниран како *самостоен и независен орган на судството*²⁰⁹, ССРМ, во овој Амандман требаше да биде дефиниран како самостоен и независен орган која ја обезбедува и гарантира самостојноста и независноста на судската власт, бидејќи само орган кој целосно не припаѓа ниту на една од властите, може да ја обезбеди самостојност и независност на судската власт, но истовремено да обезбеди механизми за контрола над судската власт и да ја превенира можноста од создавање на судска олигархија.

Сейак, Амандманот XXVIII, покрај лошото дефинирање на Советот, во наредните ставови предвидува ситуација на членови на овој Совет во насока на неговата самостојност и независност.

Така, од вкупно предвидените 15 члена на Советот, определени се двајца членови по функција - министерот за правда и претседателот на Врховниот суд на РМ, осум члена избрани од редот на судиите, од кои тројца од припадници на малцинските заедници, тројца членови на Советот кои ги предлага и избира Собранието на РМ, со мнозинство гласови од вкупниот број пратеници - квалификувано мнозинство, но и со бадинтеровото мнозинство и двајца членови на Советот, од кои 1 од припадниците на малцинските заедници, ги предлага претседателот на РМ, како претставник на извршната власт, а изборот го врши Собранието на РМ, односно законодавната власт (оваа нова надлежност на претседателот на РМ е предвидена и со Амандманот XXII).

Во ставот 1, точка 7, е објаснета професионалната структура на членовите на Советот. Таму, во поимот „истакнат правник“ единствено конкретизиран услов е предложениот кандидат да е по професија правник, додека сосема не е објективизирано што под поимот “истакнат” се подразбира и како се стекнува тој статус.

²⁰⁹ Ваквата дефинираност на Советот како орган на судството целосно е нејасна, бидејќи „судството“ како термин не се изедначува со она што се подразбира под терминот „судската власт“, кој секако би бил попрецизен.

Во ставот 1. точка 8. се предвидува времетраењето на мандатот на членовите на Советот, кој повторно е шест години, со право на уште еден избор, а во **став 1. точка 9.** се предвидува дека: „Условите и постапката за избор, како и основите и постапката за престанок на функцијата и разрешување на член на Советот се уредуваат со закон”, оставајќи со закон да биде уредено ова есенцијално прашање, што овозможува арбитерност на идните законски решенија, со што се отвара можност за загрозување на самостојноста и независноста на членовите на судскиот совет.

Овој Амандман не го предвидува имунитетот на членовите на Советот, што го предвидуваше заменетиот член 104. во ст. 4. од Уставот, со кој беше предвидено дека за имунитетот на членовите на Советот одлучува Собранието на РМ. Со *испуштање на Уставно регулирање на имунитетот на членовите на Советот*, се прави чекор назад за неговата самостојност и независност. Уште по апсурдно се чини ова решение, кога ќе се земе во предвид дека во надлежноста на Советот, согласно Амандманот XXIX, **став 1, точка 1, алинеа 6**, е да одлучува за одземање на имунитетот на судиите, а истовремено самите членови на Советот немаат имунитет.

Во **последната точка од ставот 1**, Амандманот XXVIII предвидува неспоивост на функцијата член на Советот со членување во политичка партија или со вршење на други јавни функции или професии, кои повторно остава да бидат утврдени со закон.

Бројот и структурата на членовите на советот, мора да се разгледува во корелација со начинот на кој тој ги донесува одлуките, бидејќи мнозинската структура на судии, не значи мнозинство во донесување одлуките, доколку за донесување на одлуките на советот биде пропишано, квалификувано - 2/3 мнозинство, од вкупниот број на членови. Уставните Амандмани, ова прашање не го регулираат, единствено Амандманот XXIX ја пропишува соодветната застапеност на припадниците на заедниците при изборот на судиите.

Табеларен преглед на структурата на членовите на ССРМ

ЧЛЕНОВИ НА ССРМ	според начинот на избор	малцински заедници	(судии)	законодавна и извршната власт	Унив. проф. по право, адвокати и истакнати правници
членови по функција	2	0,1,2	1	1	0
избрани од судии	8	3, 4,5,6,7, 8	8	0	0
избрани од Собрание со Бадинтерово мнозинство	3	0,1,2, 3	0	3	3
избрани од Собрание на предлог од претседател на РМ	2	1,2	0	2	2
ВКУПНО:	15	минимум 3 максимум 15	9	6	5

Доколку со некој од Амандманите беше пропишано одлуките да се носат со мнозинство гласови од вкупниот број членови на Советот (осум), ќе се создадеше можност за мнозинско одлучување, што ќе соодветствуваше и на самата структура на членовите на советот, а доколку пак се предвидеше одлуките да се носат со 2/3 мнозинство (десет), тогаш членовите на Советот кои не се од редот на судиите ќе можеа да ги опструираат одлуките на членовите од редот на судиите. Новиот Закон за судски совет на Република Македонија, кој подоцна ќе биде елабориран, одбра одлукиите за ситие сушнестивени прашања од надлежноста на Советот да се донесуваат со 2/3 мнозинство гласови од вкупниот број членови на Советот.

Амандманот XXVI, во ставот 1. точка 1. ги предвидува условите поради кои **на судија му престанува судиската функција.**

Новината во регулирање на ова прашање се состои во тоа што Амандманот, најпрвин, прави дистинкција помеѓу престанок на судиската функција и разрешување на судија, па под “престанок на судиска функција” се опфатени можностите, кои се објективни и за кои Советот утврдува дали постојат, додека разрешувањето на судија ги опфаќа причините и условите кои се однесуваат на поведението на судијата, неговиот однос спрема

функцијата и неговата совесност и стручност, а самото разрешување претставува санкција за судијата за такво поведење, така што Советот одлуката за разрешување на судија ја донесува **врз основа на субјективна проценка** за постоење на овие причини и услови. За престанок на судиската функција овој Амандман, таксативно ги набројува условите, обезбедуваќи на тој начин правна сигурност за судиите. Случајот со причините и условите за разрешување на судија не е таков, бидејќи овој Амандман само генерално и воопштено ги дефинира двете причини поради кои судија може да биде разрешен, притоа оставајќи поконкретно истите да бидат **утврдени со закон.** На ваков начин се создава можност со закон да бидат предвидувани и по потреба менувани, причините и условите за разрешување.

Амандманот XXVII, со точка 1. од ставот 1. предвидува дека: “Судија не може да биде повикан на кривична одговорност за искажано мислење и одлучување при донесување на судските одлуки”. Ваквата одредба *ги амнестира судиите од кривична одговорност, но не и од материјална одговорност за искажано мислење и одлучување при донесување на судските одлуки.* На ваков начин се ограничува имунитетот на судиите, предвиден во **ставот 1 од членот 100** на Уставот на РМ. Со **точка 2 од ставот 1 на Амандманот XXVII,** е определено дека: “Судија не може да биде притворен без одобрување на ССРМ, освен ако е затечен во вршење на кривично дело за кое е пропишана казна затвор во траење од најмалку 5 години”. Со допуштање и за ова прашање да одлучува ССРМ, чии членови не уживаат имунитет, отвара можност за манипулација како со имунитетот на судиите, така и со одлучување за нивното притварање. Намерно или небрежно избраната формулација “...освен ако е затечен во вршење на кривично дело за кое е пропишана казна затвор во траење од најмалку 5 години”, која ја регулира ситуацијата на притварање на судии без одобрение на ССРМ, отвара уште една можност за манипулација, бидејќи не е јасно и прецизно наведено што под “... затечен во вршење на кривично дело ...”, се подразбира, односно дали истата се однесува само за моментот кога судијата е затечен при вршење на кривичното дело, кое не траба да е завршено, односно кривичното дело станало во обид, или се однесува и на ситуации кога судијата би бил затечен по завршено кривично дело, но тука е спорно и колку време по завршување на тоа кривично дело го исполнува битието на оваа одредба, дали одредбата ќе се применува и на трајни кривични дела и на продолжено кривично дело. Непрецизноста на оваа одредба по овие прашања создава можност за злоупотреба на институтот притвор на судиите.

Закон за Академија за обука на судии и јавни обвинители

Законот, на Академијата и даваат многу поголеми, некомпатибилни, хибридни, ако не и круцијални овластувања од оние што ги има било која, било каде, едукативна институција во **регулацијата на пристапот до моќта**. Во чл.2 од овој закон со кој е регулирана целта на основање на Академијата²¹⁰, на Академијата и се доверени надлежности, кои се спротивно на Уставот (Амандманите XXVIII и XXIX), зошто Уставот тие овластувања ги доверил на Судскиот совет на РМ. Имено, **Амандманот XXVIII ст.1. точка 1., алинеа 2.** предвидува дека Судскиот совет ја *обезбедува и гарантира самостојноста и независноста на судската власт*, а **Амандманот XXIX ст.1. т.1. алинеа 1.** предвидува дека Судскиот совет на РМ ги избира и разрешува судиите и судиите поротници. Академијата едновременно, “се меша” во надлежноста на Советот и во обезбедување “...самостојност и независност на судската власт...”, да обезбедува *компетентно, професионално, независно, непристрасно и ефикасно вршење на судската и обвинителската функција*, што не е доволно да предизвика ниту привид на различни функции на Судскиот совет и Академијата.

Некохерентноста на Законот за ОСЈО, неговите задскриени цели²¹¹ и општата какофонија на донесените решенија се гледа и од многу други факти, кои се наоѓаат во самиот закон.

Да го проанализираме составот на Академијата и актите, кои се предвидени со законот.

Управниот одбор брои 11 члена: **4 се членови по функција** и тоа Претседателот на РСС, претседателот на ВС, Јавниот обвинител на РМ и Министерот за правда, **двајца членови** се назначени од Општата седница на ВС, од кои еден е судија од ВС, а еден од судии на пониските судови, **еден член** е назначен од Колегиумот на ЈО (од замениците на ЈО), а Советот на обвинители назначува **еден член** од пониските јавни обвинителства, ЗСРМ - **еден член**, ЗЈОРМ - **еден член**, Министерот за правда на РМ, назначува **еден член** од редот на државните

²¹⁰ ... обезбедување компетентно, професионално, независно, непристрасно и ефикасно вршење на судската и обвинителската функција, преку селекција, организирање и спроведување почетната обука на кандидатите за судии и јавни обвинители во основните судови, односно основните обвинителства и постојано стручно усовршување на судиите и обвинителите и судски и обвинителски службеници.

²¹¹ На пр: овој закон превзема уставни надлежности од Судскиот совет на РМ, без притоа самиот да предвиди доволно механизми за остварување, **најпрвин на соопствената самостојност и независност**.

службеници. Ваквиот состав создава **дуплирање на функциите** на Министерот за правда, Претседателот на ВС и Претседателот на РСС - како членови по функција, кои се членови и на Судскиот совет, а овозможува, или поточно не забранува и другите членови на Советот да бидат членови на Управниот одбор на Академијата. Со поставување на исти лица на функции во две различни, но меѓусебно поврзани тела, се создава простор за **судир на интереси** на носителите на тие функции. Ваквиот баланс на претставници на извршната и судската власт во Управниот одбор на Академијата може негативно да се одрази врз нејзината самостојноста и независноста, особено кога ќе се земе во предвид двојното членство на Министерот за правда и во Управниот одбор на Академијата и во ССРМ.

Сепак, еден факт е најопасен, од гледна точка на граѓаните, односно од процесна гледна точка: Самото **мешање на членовите од јавното обвинителство и членовите од редот на судиите**, претставува упад во независноста на судиската функција, бидејќи *јавниите обвинители не се претставници од судската*, туку од извршната власт, па нивната положба во органите на Академијата е упад во независноста на судиите, бидејќи за нивниот избор (селекција) одлучува институција, која се јавува како **стиранка во кривичната постапка**, која ќе ја судат истите тие судии – избрани и од нив.

Надлежностите на Управниот одбор: се определени во член 9. од овој Закон, според кој УО на Академијата: донесува Статут и други акти на Академијата; избира претседател на управен одбор; именува и разрешува директор и извршен директор; ги конституира сите комисии; утврдува листа на постојани и повремени едукатори; утврдува, на предлог на Програмскиот совет, Програми за приемен испит, почетна обука, завршен испит, постојано стручно усовршување, специјализирани програми за обука, Програма за едукатори, за одразување на соодветна и правична застапеност на припадниците на заедниците во сите програми на Академијата; донесува годишен финансиски план за работа на Академијата... и ја усвојува завршната сметка; усвојува годишен извештај за работа на Академијата; донесува Деловник за својата работа; донесува акти за внатрешна организација на работните места на Академијата...

Вака предвидените широки надлежности на Управниот одбор укажуваат на намерата за пресудно влијание на УО на Академијата врз судската власт воопшто.

Процедура за конкурирање, прием, едукација на судии и заменици јавни обвинители

УО на Академијата според потребите и слободните места за судии и јавни обвинители во основните судови и во основните јавни обвинителства, кои ги утврдува РСС, односно Советот на јавни обвинители, распишува јавен оглас за прием во Академијата, кој се објавува во „Службен весник на РМ” и во најмалку два дневни весници.

Во член 34., насловен како „Кандидати” предвидени се општи и посебни услови кои кандидатот – за судија на основен суд, односно јавен обвинител на основно јавно обвинителство, треба да ги исполнува. Во став 1. од истиот член се предвидени општите услови: Кандидатот да ги исполнува општите услови за засновање работен однос во суд, односно јавното обвинителство. Во следниот став се предвидени посебните услови кои кандидатот треба да ги исполнува: **Да е дипломиран правник**, да познава **еден од светските јазици**, да има **положен правосуден испит** и **најмалку една година работно искуство на правните работи** по полагање на правосудниот испит.

Кога се прави поделба на општи и посебни услови, општите услови се однесуваат на сите кандидати, додека посебните услови се однесуваат на *кандидати за ојределено место за кое конкурираат*. Заради тоа што овој закон **не пропишува посебните услови** за обука на судии на основен суд, а посебни за обука на јавни обвинители на основно јавно обвинителство, не е потребна нивна поделба на општи и посебни. Условите, наведени како “посебни” - се логични²¹², но **нелогични се условите**, кои регулираат кандидатот да познава еден од светските јазици и да има најмалку една година работно искуство на правните работи по полагање на правосудниот испит. Не е јасно поради што на иден судија на основен суд и јавен обвинител на основно јавно обвинителство му е неопходно во вршењето на функцијата да познава еден од светските јазици, кога сите постапки во судовите на РМ се водат на македонски јазик, а за тие што не го познаваат македонскиот јазик се обезбедува судски преведувач за тој јазик, кој неможе да биде судија²¹³. Втор - спорен услов е *едногодишно работно искуство во на вршење правни работи по положен правосуден испит*. **Спорноста е двојна**. Прво,

²¹² И покрај тоа што во работниот текст на Предлог ЗАОСЈО, правосудниот испит не беше предвиден како услов.

²¹³ Апсурдот е уште поголем кога ќе се земе предвид дека судии од повисоките судови не мораат да познават еден од светските јазици, ниту веќе избраните судии на основните судови. Не можеме да сфатиме како Уставниот суд досега не реагирал, кога ова е јасно нарушување на уставните одредби.

работно искуство од една година не е доволно ниту за адаптација на тоа работно место, а не за судиска/обвинителска функција. Второ, ова работно искуство воопшто не мора да биде во суд/јавно обвинителство, туку и во вршењето на правните работи во управата, стопанството.... каде стекнатото искуство нема никакви допирни точки со идната функција.

Приемот на кандидатите што се јавиле на огласот и кои ги исполнуваат наведените услови, се врши со полагање **приемен и квалификационен испит** и со тоа се остварува првична селекција на кандидатите. Овие испити ќе ги спроведува **Комисија за квалификација и прием на кандидати** - конституирана од УО, кој се состои **од 7 члена**²¹⁴, од кои **4 члена** на комисијата се **предложени од РСС**, двајца од **Советот на ЈО**, и **еден по предлог на Министерот за правда**. Ако се земе предвид дека Судскиот совет не е составен исклучиво од членови од редот на судиите, како и поради начинот на одлучување во истиот, можно е четирите членови на Комисијата - предложени од оваа тело, да не се одраз на волјата на судиите во тоа тело, со што уште повеќе **би бил нарушен балансот на сили во корисот на извршната власт**, а со тоа би се зголемила можност за влијание на извршната власт при селекцијата на кандидатите за судии за влез во Академијата, кој баланс и така е нарушен во самиот Управен одбор на Академијата.

Обуката на овие примени кандидати ќе трае 15 месеци, од кои 5 месеци обука во Академијата, следните 10 месеци обуката ќе се спроведува во судовите и јавните обвинителства, а **менторите** ќе бидат определен од Судскиот совет и Советот на обвинители. Последниот месец кандидатот ќе се подготвува за полагање и ќе го полага завршниот испит пред **Комисија за полагање на завршен испит**, која се конституира на ист начин, и според структурата е иста како и Комисијата за прием и селекција на кандидатите. Приемниот испит, обуката на кандидатите и завршниот испит се регулирани со **програми за илне намени**, кои ги утврдил Управниот одбор на Академијата, на предлог на Програмскиот совет, чиј состав, начинот на работа и назначување, законот остава да биде уредено со **Ситашутоот на Академијата**, а со Статутот се уредува и содржина на овие **програми**, како и **кришериумите за определување на постоејаниите и повремените едукатори**²¹⁵.

²¹⁴ Со мандат од 1 година.

²¹⁵ Ова е очито премногу простор за “еден Статут”, кој регулира прашања, кои се со тежина на закони, но исто така е важно што со ваквите решенија се маргинализираат функциите, надлежностите, како и самиот состав на програмскиот совет и

Вреднување на вкуйниот усѐх на кандидатите, кои го положиле завршниот испит во Академијата го врши Комисијата за завршен испит, која утврдува *ранг листата на кандидатите*, која ја доставува до Управниот одбор, а тој до РСС, односно Советот на Обвинители, што претставува **конечна селекција на кандидатите за судии на основнит судови**. И во оваа прилика Законот за Академија во *членот 40 ст. 3* предвидува дека: „Начинот за утврдување на успехот, оценките и постигнатите резултати на кандидатите поблиску се уредува со Статутот на Академијата”, оставајќи најсуштественото прашање за избор на судии на основен суд да биде регулирано со Статутот на Академијата, бидејќи самата ранг листа на кандидатите претставува во буквална смисла и избор на судии на основен суд, зошто со Законот за Судскиот совет на Република Македонија (кој подоцна ќе го анализираме) е предвидено дека ***„судиите на основните судови се бираат според ранг листата доставена од Академијата за судии и јавни обвинители”***.

Со Законот за Академија за судии..., е сокриен ***механизам за пресудна и јошолна јолиичка контрола*** врз судската власт, преку доверената надлежност на Академијата.

Последниот член 41, насловен како “Права и обврски на кандидатите”, предвидува дека кандидатот во текот на следењето на почетната обука има право на надомест во износ од 70% од плата на стручен соработник во основен суд и право на колективно осигурување. Во *истиот член, во ст. 2*, е предвидено дека по успешно завршената почетна обука, лицето се стекнува со својство на кандидат за судија, односно обвинител и за тоа му се издава уверение. Во *став 3. од истиот член* се открива **најголемиот апсурд содржан во овој закон**: *Обуката за судии и јавни обвинители е бесплатна, и дека самиот кандидат во зависност од неговото редослед на ранг листата се определува за кандидат за судија или јавен обвинител.*

ЗОСЈО е еден аматерски донесен закон, кој ќе мора да се менува уште пред да профункционира. Овој закон е

неговата улога, како и улогата на едукаторите во Академијата. Легислаторите заборавиле дека едукативната функција е основаната функција на Академијата, а истата се остварува низ овие програми. Овие програми се и причина за постоењето на Академијата.

донесен заради: остварување потполна политичка контрола врз судството и јавното обвинителство; правичната застапеност во судството од “партиски тип”; програмирање на идните законски решенија во Законот за судовите, ЗССРМ, измените²¹⁶ на Кривичниот законик, со цел обезбедување од идни законски решенија, кои би биле насочени против политичка контрола врз судството, дури и една идна влада да има искрени намери со независноста на судството и јавното обвинителство.

Новиот Закон за судовите и Закон за Судски Совет на РМ

Стратегијата за реформи во правосудниот ситем и уставните Амандмани за судството, ја поставиа логистиката за донесување нов Законот за Судовите и Закон за Судски совет.

Амандманот XXV на Уставот определи дека: „Судската власт ја вршат судовите во РМ” и дека „Судовите се самостојни и независни”. Истата одредба е содржана и во чл.1. ст.1. од Законот за судовите, со тоа што истата е дополнета, па судовите се дефинирани како “...самостојни и независни државни органи”, па произлегува дека тие се органи и на судската и на законодавната и извршната власт²¹⁷.

Ваквото непрецизно дефинирање како на носителите на судската власт, така и на судовите и ССРМ, не претставува лапсус, туку манипулација, со која се отвораат портите за влијание врз судиите и членовите на Судскиот совет, како и нивно ставање во зависна положба од законодавната и извршната власт.

²¹⁶ Кривичниот законик, за кој е сега констатирана потреба за повторно менување, е донесен 3 месеци пред званичниот почеток на реформите во судството, односно пред усвојувањето на Стратегијата за реформи во судството, со цел овој закон да не влезе во турнусот “закони за менување”. Во стилот “Академија” и таму, со тој закон, е предвидено формирање на Јавно обвинителски совет - тело кое реално нема никаква моќ. Интересно е дека најсилните “желби” на властите се остваруваа преку “НВО” на јавните обвинители (**Замислете го апсурдот: Невладинa организација на јавни обвинители**).

²¹⁷ Поради што се поставува прашање колку тогаш тие можат да бидат самостојни и независни?

Во *постпайкаџа за донесување на овие закони*, власта имаше “црвена линија”²¹⁸ на дозволена независност на судството, под која реши да не оди, иако немаше ниту кохерентен основен концепт за другите содржини на законите. Тоа придонесе во постапката за нивното донесување, од нивната првична верзија, до Предлог Законите и до нивната конечната верзија, да доживеат бројни трансформации и измени, особено во фазата на јавна дебата, трансформации, кои за определени прашања дозволија менување дури и на основни концепти²¹⁹, но за други, предлозите на владата останаа скаменети²²⁰.

Постоеше манипулирање и на законодавната власт при донесување на овие закони. Таков механизам беше **бришење, “препакување” или “криење” на одредби**, кои се “прозрени” од Предлог законите²²¹.

Самото изоставање на определено прашање и формулација, со која тоа **ќе биде регулирано со друг закон** или пропис (најчеста цел е законите, што ја определуваат судската надлежност и мораат да се донесат со 2/3 мнозинство во Парламентот, да се пренесат во законските акти, кои се носат со просто мнозинство гласови),

²¹⁸ Договорот со инволвираните странски експерти и институции беше: “Правете што сакате, но да има правична застапеност”.

²¹⁹ Како што е организацијата на судовите. Како илустрација, усвоениот Предлог Закон за судовите, до неговото доставување до Законодавно – правна комисија на Собранието, имаше најмалку 4 верзии.

²²⁰ како што се условите и постапката за избор, дисциплинска одговорност и разрешување на судии.

²²¹ Пример за ваков манипулативен механизам е Предлог Законот за АОСЈО, во кој квалификациониот и приемниот испит за влез во Академијата беше детално објаснет и од истиот очигледно произлегуваше дека Академијата го врши изборот на судии на Основните судови, па во финалната верзија овие одредби беа избришани, а содржината на другите одредби, со кои Академијата врши избор на судии, како “сокриени”, останаа, но сега не е така експлицитно и воочливо.

представува засебен манипулативен механизам²²² на извршната власт и кој би можел да се нарече механизам на создавање лавиринт од ѝройиси²²³.

За висината на манипулативниот процес, само ќе наведеме најконкретен пример: Законот за судовите, како услов за избор на судија на ОС предвидува кандидатот да е со завршена Академија за обука на судии и ЈО, Законот за Судски совет предвидува дека судија на ОС се избира од ранг листа на кандидати од АОСЈО. Самата ранг листата е предвидена со Закон за Академија за обука на судии и ЈО, која се регулира со **статутот на Академијата**: Иднината на судството е регулирана со Статут.

Новата организација и надлежност на судовите во РМ

Новата надлежност и организација на судовите требаше да ја подобри ефикасноста и ажурноста на судовите, пред се, во однос на прекршочните предмети и извршните граѓански предмети. Извршните граѓански предмети со новиот Закон за извршување беа изземени од судската надлежност и дадени во надлежност на новиот институт Извршители, додека со Законот за прекршоците и законите во кои се предвидени определени

²²² Таков е примерот со одредбата чл.1 ст.3 од една од верзиите на Предлог Закон за судовите, во која беше предвидено дека „Собранието и Владата на РМ обезбедуваат услови за независно функционирање на судската власт”. Посочената одредба во финалната верзија од Законот за судовите е избришана, но начинот на финансирање на судовите не е решен, туку избришаната одредба од овој закон ќе биде префрлена во некој друг закон, кој нема толку да биде под лупа на јавноста.

²²³ Пример: **Амандманот XX** на Уставот утврдува дека “За прекршоците определени со закон, санкција може да изрече орган на државната управа или организација и друг орган што врши јавни овластувања, па Уставот остава со закон да биде регулирано за кои прекршоци ќе биде определена надлежноста на орган на државната управа или организација. Законот за прекршоците не ја разрешува дилемата за кои прекршоци се надлежни управните органи, туку упатува оваа дилема да ја разрешат законите, во кои се предвидени тие прекршоци, односно, разгранувајќи го лавиринтот, упатува на море од закони, од кои во крајна линија зависи обемот на судска надлежност, а истите овие закони во Парламентот се донесуваат со просто мнозинство гласови.

прекршоци, деловите за прекршоците беа изземени од судската надлежност и доверени во надлежност на органи на државната управа или организации – кои врши јавни овластувања.

Законот за судовите не понуди некои големи реформски измени во однос на организација на судовите. Со него, судската власт во РМ ја вршат **Основните судови**²²⁴, **Управен суд**, **Апелационите судови** и **Врховен суд на РМ**.

²²⁴ Според **месната надлежност** ОС се месно надлежни за подрачја на една или повеќе општини, (определени со закон) за кои се основаат. Во однос на **стварната надлежност**, ОС судот во прв степен, со тоа што, повторно, постојат два вида на ОС и тоа оние кои се исклучиво стварно и месно надлежни за своето подрачје, (ткн. ОС со основна надлежност) и ОС (т.н. ОС со проширена надлежност) се надлежни и за подрачјето на определени ОС со основна надлежност. Во рамките на ОС со проширена надлежност предвидено е основање на специјализирани судски оддели и има можност ОС да имаат судски одделенија надвор од седиштето на судот и судски денови надвор од седиштето на судот.

ОС со основна надлежност одлучуваат во прв степен во кривичните и прекршочните предмети: за кривични дела, за кои со закон - како главна казна, е определена казна затвор до 5 годин, како и за кривични дела за кои со посебен закон е определена надлежност на ОС со основна надлежност, за спроведување на истраги и истражни дејствија за кривични дела од својата надлежност, за сите видови прекршоци, освен оние кои се доверени во надлежноста на управните органи и за жалби и приговори за постапките за кои се надлежни овие судови. ОС со основна надлежност одлучуваат во прв степен во граѓанските спорови, чија вредност е до 15.000 €, доколку со закон не е определена надлежност на друг суд, за патернитетно - матернитетните спорови и брачните спорови, спорови за издршка, чување и воспитување деца, смеќавање владение, доживотна издршка, надомест на штета до 15.000 €, обезбедување и извршување, работните спорови, спорови од наследно – правните односи, вонпарнични и оставински работи, водење тапии и други работи утврдени со закон.

Основните судови со проширена надлежност, покрај надлежноста на ОС од општа надлежност, за подрачје на општините за кои се основани, стварно се надлежни да судот во прв степен и за подрачја на определени други ОС со општа надлежност, во кривичните дела: за кои - со закон, како главна казна е определена казна затвор над 5 години, како и за кривични дела и прекршоци сторени од малолетници, за спроведување истраги и истражни дејствија за кривични дела од својата надлежност, за жалби и приговори за постапки за кои се надлежни, да постапуваат по предмети за екстрадиција и да решаваат за постапки за меѓународна правна помош - утврдена со закон. Тие се стварно надлежни да одлучуваат во прв степен во граѓанските спорови и тоа: за имотно - правните и други граѓанско - правни односи на физички и правни лица, чија вредност е над 15.000 €, доколку со закон не е определена надлежност на друг суд; во трговските спорови, во кои двете страни се

При **компаративна анализа на новата стварна надлежност** на двата вида основна надлежност со онаа што ја имаа пред донесување на новиот закон за судовите, може да се заклучи дека голем дел од стварната надлежност на ОС со основна надлежност, преминува во стварна надлежност на ОС со проширена надлежност.

Ваквата стварна надлежност е во спротивност со досегашните проблеми на преоптовареност (така е дијагностицирано во Стратегијата за реформи на судството) токму на основните судови со проширена надлежност, кои, наместо да бидат ослободени од дел од надлежоста, со новата стварна надлежност се уште пооптоварени. Намалувањето на бројот прекршочни и извршни предмети - изземени од судска надлежност, овие судови ќе го искомпензираат со предмети од проширувањето на нивната стварна надлежност, кои (можеби) по број ќе бидат помалку, но секако, ќе бидат многу посложени. Со тоа постои реална опасност реформите негативно да се одразат врз ажурноста на судството.

Создавањето на специјализирани одделенија за дела од областа на организираниот криминал во петте основни суда со проширена надлежност, нема да ја подобри ажурноста на останатите основни судови со проширена надлежност, бидејќи бројот на овие предмети е многу мал за да може да влијае на ажурноста, а исто така самиот Закон за судовите, ниту Кривичниот законик, не дефинираат кои кривични дела се сметаа за дела од областа на организиран криминал, со што се **создава можност за селективност при ојределувањето кои конкретни кривични дела се организирани криминал.**

Апелационите судови се месно надлежни за подрачја на основните судови кои се таксативно наброени, а кои припаѓаат во тоа апелационо подрачје, а новина во организација на судовите е создавање на нов четврти

правни лица или државни органи, како и спорови од авторските и други сродни права и права од индустриската сопственост; за водење судски регистар за политичките партии; за постапка за стечај и ликвидација; во спорови за утврдување и обезбедување присилно извршување и спорови на домашни правни лица и странски лица кои произлегуваат од нивните меѓусебни стопански, односно трговски односи.

Во **петте основни суда со проширена надлежност** (Битола, Тетово, Скопје I, Струмица и Штип) формирани се **специјализирани одделенија** за судење дела од организиран криминал, водење регистар на политички партии, а исто така двата скопски суда се конституираат како **специјализирани судови**, и тоа Основен суд Скопје I, како кривичен суд, а Основен суд Скопје II, како граѓански суд за подрачјата на општините - за кои се основани.

Апелационен суд со седиште во Гостивар, кој го покрива новосоздаденото – четврто апелационо порачје во кое спаѓаат основните судови од западниот дел од Македонија, односно за подрачја на Основните судови Гостивар, Тетово, Кичево и Дебар. Стварната надлежност на Апелационите судови со новиот Закон за судовите не е променета, па тие, како и до сега стварно се надлежни да решаваат по жалби против одлуките на основните судови од своето подрачје, да решаваат за судир на надлежност помеѓу судовите од прв степен од своето подрачје и да вршат други работи определени со закон²²⁵. Доколку се изврши анализа на работењето на апелационите судови досега, ќе се утврди дека **ӣше и досе̄га рабѡйле ажурно**. Со иземање на дел од прекршочните предмети и извршните граѓански предмети од судската надлежност, ќе се намали и бројот на обжалени одлуки на основните судови по овие предмети, па со тоа апелационите судови ќе станат “уште поажурни”.

Не постојат реални судски причини за создавањето нов Апелационен суд, па единствено логично стручно објаснување за основање на овој нов апелационен суд, надлежен за апелационо подрачје во кое претежно живее албанско население, е иницијација на регионализација²²⁶ на судската власт по етничко – политички принцип, која, заедно со новите тетовски универзитети и нивните правни факултети, неминовно ќе доведат до уразноличување, а потоа и до специфична регионализација на судската пракса. **Тоа е политички, а не судски принцип, па нема понатаму да го коментираме.**

²²⁵ Тоа повторно ги отвара вратите на “лабиринтот низ прописи”

²²⁶ Постојат голем број проекти за меѓугранична и регионална соработка, што е материја, која би била извонредно интересна за меѓународни правни експерти, но и за политички аналитичари.

Потребата за создавање **Управен суд на РМ**²²⁷, беше констатирана и во Стратегијата, а заради ослободување на Врховниот суд на РМ, кој токму поради овие предмети беше неажурен. Сепак, малиот број предмети, кои се доверени во надлежноста на Управниот суд, не ја објаснува потребата за создавање ваков посебен суд. Законодавецот, при изборот на концепт за организација на судовите во РМ, генерално го прифатил **концепцијата на судови од омишната надлежност**, а како исклучок предвидел постоење специјализирани судови, како што се Управен суд, двата скопски суда и специјализираните одделенија во петте основни суда со проширена надлежност²²⁸.

Доколку законодавецот навистина сакал да ја зголеми ажурноста и самостојноста на судовите, требало да прифати **концепт на специјализирани судови**.

Врховен суд на РМ генерално ја задржа предходната надлежност, освен надлежноста која сега е доверена во надлежност на Управниот суд, а како новина со новиот Закон за судови е воведена нова надлежност на овој суд, да одлучува по барање на странките и другите учесници во постапката за **повреда на право за судење во разумен рок**, па сега ВС ќе може да има увид и контрола над работењето на пониските судови, а и граѓаните на РМ добиваат надлежна судска институција во земјата за утврдување на повреда на ова право, кое инаку го остваруваа пред Судот за човекови права во Стразбур.

²²⁷ Ја презеде од Врховниот суд на РМ надлежноста за судска заштита на законитоста на поединечните акти - донесени во изборната постапка и на поединечните акти за избори, именувања и разрешувања носители на јавни функции, ако тоа е определено со закон, како и акти за именување, назначување и разрешување на раководни државни службеници, ако поинаку не е определено со закон, законитоста на актите на државните органи, Владата и носители на јавни овластувања, донесени во форма на пропис, ако тие ги уредуваат поединечните односи за спор, што ќе произлезе од управните договори, обезбедува судска заштита против поединечни акти на органите на државната управа, Владата и други државни органи, општините и градот Скопје и други лица во вршење на јавни овластувања, кога за решавање во втор степен против таков акт, не е обезбедена друга правна заштита, како и да одлучува за судир на надлежноста помеѓу органите на Републиката, меѓу општините и градот Скопје и по споровите настанати за судир на надлежноста меѓу општините и градот Скопје и носителите на јавни овластувања, ако тоа е определено со закон, доколку со Уставот и законите не е предвидена поинаква судска заштита.

²²⁸ Кои според надлежноста и не се чисто специјализирани одделенија

Законот за судовите не прави некои големи реформски зафати во однос на организација на судовите и нивната надлежност. Задржувањето на 90% од старите решенија околу организацијата на судовите, укажува на неинвентивност на креаторите на овие реформи во креирање на соодветни решенија со кои би се надминале констатираните слабости. Во таа еуфорија, граѓаните се заборавени, како и фактот дека сега за еден голем број прекршоци повеќе нема да решава судството, туку управните (владините) органи, па истите ќе бидат и во улога на подносител на прекршочната пријава, но и во улога на правораздавачи. За да го ублажат ова, креаторите на овие реформи ја загарантирале судската заштита за прекршоците, заборавајќи дека на ваков начин уште повеќе ја комплицираат прекршочната постапка, наместо да ја поедностават.

Избор, разрешување и дисциплинска одговорност на судиите, нивниот имунитет и икомпатибилност на судиската функција

Основните прашања за самостојноста и независноста на судската власт се прашањата на избор, разрешување и дисциплинска одговорност на судиите и тие прашања ги третираат Законот за судовите и Закон за Судски совет на Република Македонија.

1. Избор на судии и претседатели на судови

Законското регулирање на изборот на судиите во себе опфаќа регулирање на општи и посебни услови за избор на судија на определен суд, телото што го врши изборот, неговиот состав, постапката и критериумите за избор на судии и начинот на одлучување во тоа телото за изборот на судии.

Во чл.45. од Закон за судовите се предвидени општи услови за избор за судија: “...кандидатот да има стекнато универзитетска диплома за дипломиран правник во РМ, или нострифицирана диплома од правен факултет од странство; кандидатот да има положено правосуден испит во РМ.

Во следниот чл. 46. се регулирани посебни услови за избор на судија на суд од определен вид, па во ст.1. т.1. се регулирани посебни услови за избор на судија на основен суд: “*За судија на основен суд може да биде избрано лице кое ја завршило обукаа во Академија за обука на судии и јавни обвинители*”.

Во чл. 46. ст.1. точките 2, 3 и 4 и во ст.2. се регулирани посебни услови за избор во повисоките судови.

Сите верзии од Предлог Законот за судовите не предвидуваа посебни услови за избор на судија на Апелационен и Врховен суд, за кандидатите **кои се веќе судии**, односно, таквата привилегија ја имаат сите кандидати - што веќе работат во суд (и стручните соработници, судските советници и самостојни судски советници), но во финалната верзија на овој закон - изготвена непосредно пред доставување во Собранието на РМ, предвидени се привилегирани услови за избор на судија на Апелационен и Врховен суд, само за веќе избрани судии²²⁹.

При компаративно разгледување на Законот за судовите со различните негови верзии што му предходеа, воочлива е **тенденцијата кон намалување на потебниот работен стаж** и тоа како привилегираниот (за сите што работеле во суд и судиски стаж), така и на правни работи по положен правосуден испит.

При компаративна анализа на посебните услови за избор на судија на суд од определен вид предвидени во чл. 46. од Законот за судовите, најпрвин може да се забези дека постојат два вида посебни услови за избор на судии: *Еден за избор на судија на основен суд*²³⁰, *друг за избор на судија на ѱовисок суд*²³¹. Така, кандидат кој има работно искуство над 12 години во вршењето правните работи по положен правосуден испит, без оглед каде го стекнал тој работен стаж (во суд, адвокатура, орган на управа, во стопанството) може да стане судија на сите повисоки судови, но не и на основен суд, бидејќи за основен суд е потребно да ја има завршено Академијата за обука на судии. Имено, и тој закон пропишува општи и посебни услови за кандидатите за влез во ова Академија, а тоа се кандидатот да ги исполнува *ошиишиише услови за засновање работен однос во суд, односно*

²²⁹ На ваков начин сторена е неправда спрема стручните соработници, судските советници и самостојни судски советници, особено кон оние кои веќе работат во тие повисоки судови, во кои се врши избор на судија. Сепак ваков привилегирани услов за сите што работеле во суд е предвиден за Управен суд (случајно или намерно е испуштено да се наведе дека се работи за стаж по положен правосуден испит, па од тоа како што е напишано произлегува дека на овие лица во определен стаж им се засметува и работниот стаж пред полагањето на правосудниот испит). Очигледно е дека се работи за политички договор за можност за избор на судии на Управниот суд од редот на стручните соработници, судските советници и самостојни судски советници од Врховен суд на РМ.

²³⁰ Завршената Академија за судии и јави обвинители.

²³¹ Определен број години судиски стаж, стаж на работа во суд, односно работен стаж во вршење на правните работи по положен правосуден испит.

јавнојто обвинителство, како и посебните услови односно кандидатот: Да е *дипломиран правник*, да познава *еден од светскиите јазици*, да има *положен правосуден испит* и да има *најмалку една година работно искуство на правните работи по полагање на правосудниот испит*. Вториот услов е однапред дерогиран, заради тоа што таквото стекнато искуство нема никакви допирни точки со судиската и обвинителската функција, а ниту со 15 месечната обука во Академијата. *Зошто е тогаш овој услов ипак иосиствен?* Заради тоа што условите за избор на судија и ЈО се предмет на Уставот и закон, кои се донесуваат со 2/3 мнозинство во Парламентот, а ЗАОСЈО исто така ги регулира тие исти услови, но за прием во Академијата, па на овој начин се изигрува Уставот со индиректно регулирање на услови за избор на судија на основен суд и обвинител на основно јавно обвинителство, а знаеме дека тој се носи во Парламентот со просто мнозинство. Ако се знае дека Законот за судовите прогласува единствен услов за избор на судија на основен суд: Да има завршено Академија за судии...тогаш приемот во Академија е автоматски вработување (РСС бира само врз основа на листата од Академијата).

Во однос на *протишаниите нееднакви посебни услови за избор на судии во повисоките судии*, во зависност од тоа дали се работи за кандидат - кој веќе е судија, кандидат кој е со работен стаж во суд (за кој се предвидени помал број години стаж) и кандидати кои не се со стаж стекнат во судството, се отвара простор за дискусија за уставноста на овие посебни услови. Со предвидување можност судија на повисок суд да може да биде и кандидат кој не е судија, *се најушиа системот на кариера*, односно именување на веќе избраните судии за судии на повисоките судови, а не нивен повторен избор за судии на повисоките судови, паралелно во конкуренција со кандидати кои не се судии, како сега е предвидено, што секако е подобро решение, бидејќи во таков сличај Советот само ќе ги распоредуваше по повисоките судови судиите, што првично ги избрала Академијата, а таквата затвореност на судството на исклучиво судиски кадар би создала поволни услови за создавање на судска олигархија.

Самиот избор на судии, односно телото и начинот на кој тоа тело го врши изборот, го предвидува новиот Закон за Судски совет на РМ во чл. 40. насловен како “*Избор на судии на основен суд*”, во чиј став.1 е предвидено: „Советот избира судија на основен суд од листа на кандидати – доставена од Академијата за судии и јавни обвинители, кои се јавиле на огласот”. Така, Советот е обврзан да го избере првиот кандидат на ранг листата. Ранг листата (по еден кандидат за едно работно место) завршува со реден број “1.” Комичната

ситуација ја потврдува следниот став 2. од истиот член, кој предвидува дека: „Доколку кандидатот не се јави на три последователни огласи за судија, го губи приоритетот од листата на кандидати на Академијата за избор на судија”. Фактот дека изборот на судии на основните судови нема да го врши Судскиот совет на РМ, туку Академијата, ја доведува во прашање функцијата на самиот ССРМ²³².

Во судовите истовремено ќе постојат стручни соработници, судски советници и самостојни судски советници, со повеќе децениско работно искуство во тие судови, по положен правосуден испит, кои нема да можат да конкурираат за судии на тие судови, а за судии ќе се избираат кандидати со едногодишно работно искуство, без оглед каде тоа работно искуство е стекнато и со завршена 15 месечна обука во Академијата²³³.

Во преодните и завршни одредби на Закон за судовите е предвидено дека за кандидатите за судии на основните судови можат да бидат стручни соработници, судски советници и самостојни судски советници, како и останатите дипломирани правници со положен правосуден испит и со работно искуство во вршење на правни работи со положен правосуден испит од 5 години - за определен период и по донесување на овие Закони. Така во во чл. 126. ст.1, е предвидено дека: „До првото стекнување на својство на кандидати за судии - согласно ЗАОСЈО, судиите во основните судови ќе се избираат согласно условите предвидени во чл. 43. ст. 1. и 2. од Законой за судови („Сл.весник на РМ”, број 36/95, 45/95 и 64/03). Во ставот 2. од истиот закон е предвидено дека: „Во **период од 3 години**, од денот на првото стекнување на својство кандидати за судии, согласно ЗАОСЈО, Судскиот совет 50% од утврдените слободни судиски места за основните судови ќе ги пополнува со лица, кои ги исполнуваат условите за судија на основен суд, согласно условите предвидени во чл.43 ст. 1. и 2. од Законот за судови и кои не ја посегувале почегната обука во Академијата²³⁴.

²³² Закон за Судскиот совет на РМ повеќе наликува на изборен закон за членови на ССРМ, отколку на она што во насловот му пишува?

²³³ Апсурдно е да тие стручни соработници, судски советници и самостојни судисоветници, после повеќегодишно работно искуство во судовите, сега во Академијата учат, под менторски систем на определен судија, повторно во истите тие судови, како се пишува судска одлука, како се води записник или врши достава !!!

²³⁴ Не постои прецизна статистика колку слободни судиски места се упразнуваат во еден просечен основен суд во РМ, за временски период од 5 години, но таа бројка сигурно не го поминува бројот 4. Бројот на стручните соработници, судските советници и самостојните судски советници само во основните судови во РМ, кои во овој момент ги исполнуваат условите за

Член 41. од *Законой* за Судски совети на РМ, регулира ***избор на судија на повисок суд***. Така во ставот 1. од овој член е предвидено: „Советот избира судија на Апелационен суд, Управен суд на РМ и ВС на РМ од пријавените кандидати на огласот, што ги исполнуваат условите и критериумите предвидени со Законот..”. Во став 2. од истиот член е предвидено дека: „Советот за судија ќе избере лице, кое има највисоки стручни и професионални квалитети, кое ужива углед ... Во став 3. од чл. 41. е предвидено дека: „Доколку кандидатот не е од редот на судиите, Советот прибавува мислење од правното лице, каде што кандидатот работел, како и од други институции за неговиот стручен и професионален развој во областа на правото и неговата примена.” Веднаш е забележливо дека се прави јасна дистинкција помеѓу кандидатите кои се од редот на судиите и кандидатите кои не се. За кандидатите од редот на судиите се предвидени уште два ***субјективни услови*** и тоа кандидатот да има највисоки стручни и професионални квалитети и да ужива углед за вршење на судиската функција, а критериумите врз основа на кои се утврдуваат овие два услови се набројани во деветте точки, во кои *не е јасно разграничено кој од критериумите е за утврдување на стручните квалитети, а кој за угледот за вршење на судиската функција*. За голем број од овие критериуми се определени и подкритериуми врз основа на кои се утврдува постоење на определен критериум, а во намерата за објективизација на овие субјективни услови, законодавецот често запаѓа и во апсурдна минуциозност, па пропишува уште посубјективни подкритериуми, кои треба да го објективизираат самиот критериум. Очигледно е дека ***во изборот останува само волјата на оној што избира и ништо повеќе***.

За разлика од условите и критериумите определени за кандидатите за судии на повисоките судови од редот на судиите, за кандидати за судии на овие судови, кои не се судии, законодавецот не пропишал исти услови и критериуми врз основа на кои ќе се врши нивниот избор. Компетентноста на правното лице - кое дава мислење за стручните квалитети на иден судија е комплетно спорна, а како енигма останува кои се тоа други

избор на судија на основен суд, најмалку 5 пати е поголем од бројот на судиски места што ќе бидат упразнети во определениот период (освен ако нема пополнување на сите предвидени судиски места – со систематизацијата во судовите, што е малку веројатно). Да не забораваме дека и овие 50% од упразнетите судиски места во основните судови не се „резервирани” за нив, бидејќи во овој процент, за судии на основните судови ќе можат да бидат избирани и сите останати дипломирани правници со положен правосуден испит и со работно искуство во вршење на правни работи со положен правосуден испит од 5 години, а да не ја забораваме пропорционалната застапеност, “бадинтеровото мнозинство” итн.

институции, од кои ќе се прибавуваа мислење за кандидатот кој не е судија и дали тие институции ќе ги определи некој друг закон. Очигледно е дека овој член бил изготвуван кога била актуелна идејата за воведување **сисџем на кариера за избор на судии на повисокиџе судови**, што значеше - именување на судии на повисоките судови исклучиво од редот на судии на пониските судови, но при напуштањето на овој концепт и со давање можност судија на повисок суд биде избран кандидат, кој не е од редот на судии, додаден е ставот 3, со веќе познатото решение од предходниот Закон за Републички судски совет, кој во овој поглед, беше многу попрецизен, бидејќи барем ги дефинираше институциите од кои се прибавуваа мислење за кандидатот за судија²³⁵.

Да е збрката уште покомплетна, ниту Законот за судовите ниту Законот за Судски совет на РМ, не прави разлика и **не џројшшува џосебни услови за избор на судии во основниџе судови со ојшиџа надлежностџ и основниџе судови со џроширена надлежностџ** и покрај тоа што надлежноста, а со тоа и одговорноста на судиската функција во овие два вида основни судови не е еднаква. На ваков начин е можно за судија на основните судови со проширена надлежност да бидат распоредени новоизбрани судии.

Веќе споменатиот член 42 од *Законоџ за Судски советџ на РМ*, насловен како “Одлука за избор на судија”, предвидува: “За избор на судија, Советот расправа и одлучува на седница на кој присуствуваат најмалку 2/3 од членовите на Советот. За судија е избран кандидатот кој добил **2/3 гласови од вкупниот број членови на Советот**”. Имајќи го во предвид составот на Советот, можеме да заклучиме дека Судскиот совет на РМ и покрај судиското просто мнозинство, нема мнозинство во одлучување за избор на судија, бидејќи членовите на Советот - партиципенти од законодавната и извршната власт, можат во секое време за еден глас да го оневозможат изборот на судија. Ова можност е фактички **џправо на вејџо** на извршната власт за избор на судија. Дали е тоа лошо или добро, тоа е политичко прашање, но важно беше да се каже и покаже колку и каде другите власти имаат контрола врз судската власт.

Член 43 од *Законоџ за Судски советџ на РМ*, насловен како „Правична и соодветна застапеност во изборот на судии и претседатели на судови”, предвидува: „Кога Советот избира судија и претседател на основен

²³⁵ Интенцијата на законодавецот со овој член била да овозможи избор на судии на повисоките судови од редот на кандидати, кои не се од редот на судиите, без дополнителни услови и критериуми (партиски кандидати)

и апелационен суд, кој се наоѓа на подрачје на единицата на локална самоуправа, каде што 20% од граѓаните зборуваат службен јазик различен од македонскиот, одлучува согласно на чл. 42 од овој закон, при што мора да има и мнозинство гласови од присутните членови, кои не припаѓаат на заедниците кои не се мнозинство во Република Македонија. Цитираниот член го предвидува бадинтеровото мнозинство при одлучување на Советот за избор на судија на основен суд, апелационен и Врховен суд. Очигледно **бадинтеровото мнозинство, при одлучување за избор на судија на Управен суд не е предвидено**. Причините за ова не се јасни.

Во став 1 од овој член е предвидено, кога бадинтеровото мнозинство ќе биде употребено при одлучување за избор на судија на основен и апелационен суд, сврзувајќи ја неговата употреба со седиштето на судот, а не со процентот граѓани на територија на негова надлежност. **На ваков начин се овозможува во Советот да се употребува бадинтеровото мнозинство при избор на судии и претседатели на основен или апелационен суд**, доколку седиштето на определен суд е на подрачје на локална самоуправа во која 20% од граѓаните зборуваат службен јазик различен од македонскиот, без оглед дали територијата на надлежност на одреден суд се протега на подрачје на кое живеат или не живеат 20% граѓани, кои зборуваат службен јазик различен од македонскиот. Возможна е и обратна ситуација. Со оваа одредба Заколот за судски совети се врзува за Законот за територијална поделба на единиците на локална самоуправа, а не за Законот за судовите, во кој е определена сиварна и месна надлежност на основните и апелационите судови. Ова може да предизвика **намерна промена на Законот за територијална поделба на единиците на локална самоуправа, за при одлучување за избор на судии на определен суд да се употребува бадинтеровото мнозинство**. Предвидување на бадинтеровото мнозинство при одлучување за избор на судија на основен суд е излишно бидејќи принципот на правична и соодветна застапеност е вграден веќе во самиот Закон за Академија за судии и јавни обвинители. **Сметаме дека бадинтеровото мнозинство не е потребно за избор на судии на Врховен суд, каде единствен услов би требало да биде нивната стручност и компетенцијата за оваа функција.**

Доколку го разгледаме составот Советот според структура на застапеност на членови - припадници на малцинските заедници во РМ, принципот на правичната застапеност може да се оствари и без бадинтеровото мнозинство, доколку кандидатите за судии, припадниците на заедниците, елементарно ги исполнуваат и останатите услови и критериуми за членување во Советот.

Последно, Законот за Судски совет на РМ, за избор на претседатели на судовите *предвидува 2/3 мнозинство од вкупниот број на членови на ССРМ*, како и за избор на судии, па актуелниот проблем со непрогласената, но фактичка, **можност за вето** на политичкиот дел на Советот – останува и овде.

2. Престанок на судиска функција, разрешување и дисциплинска одговорност на судии

Амандманот XXVI во став 1, точка 1, ги предвидува условите поради кои на судија му престанува судиската функција: Ако тоа сам го побара; Ако трајно ја загуби способноста за вршење на судиската функција, што го утврдува Судскиот совет на РМ; Ако ги исполнува условите за старосната пензија; Ако е осуден со правосилна судска пресуда за кривично дело на безусловна казна затвор од најмалку шест месеци; Ако е избран или именуван на друга јавна функција, освен кога судиската функција мирува под услови утврдени со закон. Став 1, точка 2, од овој Амандман, ги предвидува причините поради кои судија може да биде разрешен: поради потешка дисциплинска повреда што го прави недостоен за вршење на судиската функција - пропишана со закон и поради нестручно и несовесно вршење на судиската функција - под услови утврдени со закон.

Стариот Закон за судовите не ги разработуваше прецизно причините за разрешување на судиите, со што оставаше простор за субјективна оценка, како на РСС така и на Собранието на РМ, за постоење на овие причини, со што се создаваше можност за манипулација со разрешување на судиите. Таквата ситуација за судиите значеше правна несигурност и извор на притисок, при водењето на судските постапки.

Новиот Закон за судовите ги повторува уставно определените услови за престанок на судиска функција, а притоа определува дека Судскиот совет го утврдува престанокот на судиската функција, и ја уредува постапката на Советот, во која се утврдува престанокот на судиската функција и тоа за секој од предвидените услови. Овде, значи, се прави обид да се даде одговор на прашањето, што се подразбира под потешка дисциплинска повреда, што го прави судијата недостоен за вршење судиската функција и под нестручно и несовесно вршење на судиска функција, па при дефинирање на овие поими таксативно набројува што се се подразбира под нив. Така, во член 75, предвидува дека: „Под нестручно и несовесно вршење на судиска функција” се подразбира незадоволителна стручност или несовесност на судијата што влијае на квалитетот и ажурноста во работењето. Од цитираната одредба поизлегува дека законодавецот се обидел да ги наброи сите услови за утврдување нестручно и несовесно вршење на судиска функција, но очигледно заборавил дека нивното

предвидување е заради правната сигурност на судиите, а не заради нивно застрашување и држење во покорност. ***Забележливо е дека проценката за нивното постојно повторно останавање субјективна.***

Законот за судовите околу **дисциплинска повреда** прави разлика помеѓу два вида дисциплинска повреда: **Потешка дисциплинска повреда**, за која се поведува постапка за дисциплинска одговорност на судија за разрешување и **дисциплинска повреда**, за која се поведува дисциплинска постапка за утврдување дисциплинска одговорност на судија за која може да се изрече дисциплинска мерка. Во член 76. дефинира: „Потешка дисциплинска повреда, за која се поведува постапка за дисциплинска одговорност на судија за разрешување, се смета:

- 1) потешка повреда на јавниот ред и мир, со која се нарушува неговиот углед и угледот на судот;
- 2) потешка повреда на правата на странките и на другите учесници во постапката, со што се нарушува угледот на судот и судиската функција и
- 3) повреда на начелото на недискриминација по било кој основ.

Во член 77., законот ја дефинира дисциплинска повреда: „Како дисциплинска повреда за која се поведува дисциплинска постапка за утврдување на дисциплинска одговорност на судија, за која може да се изрече дисциплинска мерка се смета:

- 1) кршење на определениот редослед за постапување по предметите;
- 2) оневозможување вршење на надзор над судиската работа од страна на повисокиот суд;
- 3) непристојно и недостојно однесување на јавни места;
- 4) неносење судска тога;
- 5) примање подароци и дуги користи во врска со судиската работа;
- 6) партиски или политички активности (член 52 ст.6);
- 7) вршење друга јавна функција, работа или дејност-неспоива со вршењето судиската функција (чл.52);
- 8) предизвикување потешко нарушување на односите во судот...;
- 9) неисполнување на менторски задолженија и стучно оспособување на соработниците;
- 10) потешка повреда на правата за одсуство од работа;
- 11) неисполнување на должноста за стручно образование и
- 12) непостигнување очекувани резултати во работата повеќе од 8 месеци едно по друго...

Забележливо е дека, при градација на тежината на дисциплинските повреди, законодавецот упаѓа во **апсурд**. На пример, како потешка дисциплинска повреда, која може да доведе до поведување на постапка за дисциплинска одговорност и разрешување на судија, предвидува “потешка повреда на јавниот ред и мир, со која се нарушува неговиот углед и угледот на судот”, што, според природата на делото има обележје на прекршок, Од друга страна, како “потешка повреда на правата на странките и на другите учесници во постапката, со која се нарушува угледот на судот и судиската функција” – што може да доведе до постапка за дисциплинска одговорност на судија и изрекување дисциплинска мерка²³⁶, законодавецот (на пример) предвидува: примање подароци и други коиристи во врска со судската функција, (што, според својата природа, се кривични дела), или партиска или политичка активност на судија. Значи, корупцијата и зависноста на судиите е понебитна од нарушување на јавниот ред и мир???

Во член 78. од Законот за судовите, за прв пат се воведуваат дисциплински мерки. Ваквите дисциплински санкции не соодветствуваат со судската функција и угледот на истата, па со нивно предвидување, се угледот на судијата и судската власт воопшто. Сепак, кога законот предвидел дисциплински санкции, *ӣребало да ӣредвиди и услови и ӣосйайка за бришење на овие санкции*.

Членот 78. предвидува услови за **разрешување и дисциплинско казнување на претседатели на судови**. Забележливо е дека при определување на услови за разрешување на претседатели на судовите, не е направена дистинкција помеѓу Потешка дисциплинска повреда и дисциплинска повреда, туку истите повреди само се степенуваат на „потешки” и „полесни”, па во зависност од тоа, претседателот ќе биде разрешен односно дисциплински казнет.

Законоӣ за Судски советӣ, во член 55. исто така ја предвидува дисциплинската постапка и постапката за разрешување на судии²³⁷. Овој закон, за разлика од Законот за судовите, предвидува единствена

²³⁶ Писмена опомена, јавен укор, парична казна од 15 до 30% од месечна плата во траење од 1 до 6 месеци,

²³⁷ Дисциплинската постапка се поведува на барање на член на Советот, претседателот на судот, претседателот на повисокиот суд или општата седница на ВС на РМ, во рок од 3 месеци од денот на дознавање за сторената повреда, но не подолго од една година од сторената повреда. Советот од своите редови формира Дисциплинска комисија во состав од 5

дисциплинска постапка за двата вида дисциплински повреди. На овој заклучок упатува и член 55. од *Законой̄ за Судски советӣ* кој предвидува дека: “Врз основа на извештајот од чл. 55. ст. 6., Советот може: да ја запре дисциплинската постапка, да изрече дисциплинска мерка - соодветно на сторената повреда и да го разреши судијата поради сторената потешка дисциплинска повреда.” Од ова останува нејасно дали и за потешка дисциплинска повреда, за која се поведува постапка за дисциплинска одговорност на судија за разрешување, може да се изрече дисциплинска мерка, доколку Советот оцени дека сторената повреда е од полесен вид, каква што можност постои за претседателите на судовите.

Од цитираната одредба произлегува дека судија се разрешува поради потешка дисциплинска повреда - пропишана со закон, во дисциплинска постапка а не во постапка за разрешување на судија.

Оваа констатација се потврдува и со чл. 54. од *Законой̄ за Судовиите̄*. Причина дека судијата се разрешува поради потешка дисциплинска повреда во дисциплинска постапка, е што Законот за Судски совет на РМ познава само дисциплинска постапка и постапка за утврдување на нестручно и несовесно вршење на судиска функција - регулирани во чл. 58. од *Законой̄ за Судски советӣ*, со тоа што оваа одредба аналогно ја регулира оваа постапка, со дисциплинската постапка, повикувајќи се на одредбите од чл. 55. од истиот закон, со тоа што наместо дисциплинска комисија, во оваа постапка се создава Комисија за утврдување нестручно и несовесно вршење на судиска функција, која исто така брои 5 члена од редот на членовите на Советот, кои не смеат да бидат и членови на дисциплинската комисија. Како можни одлуки во оваа постапка се одлуката со која судијата се разрешува поради нестручно и несовесно вршење на судиска функција, односно одлука со која оваа постапка се разрешува.

Со вака направената поделба на постапките е направена грешка бидејќи е недопустиво во иста дисциплинска постапка да се утврдува дисциплинска одговорност за најбанална повреда за која може да се изреше

члена. Дисциплинска комисија, кога ќе го добие барањето, прибавува податоци и поднесува извештај со предлог за основаноста на барањето до Советот, кој одлучува за поведување постапката или за запирање на постапката. Кога Советот ќе донесе одлука за поведување дисциплинска постапка, одлуката ја доставува до подносителот и до судијата, а предметот со сите списи го доставува на Дисциплинската комисија од ст. 3. од овој член. Советот ќе донесе Правилник, со кој ќе се уреди текот на постапката и водењето на постапката.”

дисциплинска санкција и во иста таква постапка да се разрешува судија поради дисциплинска повреда, која го прави недостоен за вршење на судиска функција.

Член 59. од *Законои за Судски совети* го регулира **временото одстранување на судијата од вршење на судиската функција**. За жал, ниту во дисциплинска постапка, ниту во постапка за утврдување нестручно и несовесно вршење на судиска функција, ниту во постапката отстранување на судијата од вршење на судиската функција, не е предвидено со какво мнозинство гласови Советот одлучува. Законот за Судски совет, остава ова прашање да биде регулирано со Правилник на Судскиот совет, што е недопустиво, бидејќи на ваков начин, во зависност од составот на Советот, можно е Правилниците да се менуваат и на тој начин на различни начини да се одлучува за овие, суштествени прашања за самостојноста и независноста на судиите, која на ваков начин е сериозно е загрозувана.

Законот за Судски совет, во својата финална верзија, без било каква претходна најава во Предлог Законот, во **член 60.**, спротивно на Уставот предвидува право на жалба против одлуките на Советот за разрешување на судија или изречена дисциплинска мерка и повторно, спротивно на Уставот предвидува тело, кое ќе одлучува во втор степен против овие одлуки на Судскиот совет, а такво тело не е предвидено во Уставот на РМ. Таквото тело е наречено “Совет за одлучување по жалби на Судскиот совет”, кое се формира при Врховениот суд на РМ. При определувањето на составот на ова тело законот не е прецизен кој ги избира членовите на овој Совет и во каква постапка, не ја уредува ниту постапката пред ова тело, ниту одлуките што истото може да ги донесе, како и правните последици кои тие одлуки ќе ги предизвикаат. Ови прашања Законот морал да ги разреши инаку можностите за произволности и манипулации се бесконечни.

Доколку законодавецот на ваков начин, во последен момент, се одлучил на **двосийеност при одлучување за прашањата за дисциплинска одговорност и разрешување судиите**, тогаш останува нејасно зошто истата Уставот не ја предвидел, а останува нејасно и зошто тоа го сторил само во однос на дисциплинската одговорност и разрешување на судиите, а не и за изборот на судиите и за одлучување за нивниот имунитет?

Прашањето за **инкопатибилност на судиската функција**, која со уставните амандмани за судството беше препуштено законски да биде уредено, го реши Законот за судовите. Така во чл. 52. ст. 1. по принцип на негативна енумерација, како функции несповиви на судиската, се предвидени: функцијата пратеник, член на совет на општина и градот Скопје, функции во државните органи, општината и градот Скопје. Во став 2. од истиот член, по принцип на каучук параф е определено дека: „Судија не може да да врши каква и да е друга јавна функција или професија, освен определена со закон, а која не е во спротивност со нивната независност и самостојност во вршењето на судиската функција”. На ваков, сосема спротивен начин, од оној, со кој ова прашање го регулираа уставните амандмаи, предвидена е генерална несповивост на судиската функција, но повторно е овозможено со друг закон да биде регулирана споивостна на друга јавна функција или професија. Поради ова, ст. 3. од истиот член повторно определува дека: „Судија не може да биде член на управен или надзорен одбор на трговско друштво или друго правно лице, кое е основано заради стекнување добивка”. Во став 4. од чл. 52. од Законот за судовите, сега по принцип на позитивна енумерација, се утврдува дека: „Судија може да биде едукатор или да држи предавања во Академија за обука на судии и јавни обвинители и на високо образовна институција и да учествува во научни проекти”. Со ова се овозможува на судии од редот на универзитетски професори во Управниот и Врховниот суд, паралелно да работат како судии и како универзитетски професори и паралелно за тоа да примаат плата, а се овозможува и на сите други судии хонорано да заработуваат во Академијата и на научни проекти. За цитираните активности на судија, од став 4., согласно на став 5. е потребна согласност од Судски совет на РМ. Во став 6. од истиот чл. 52. од Законот за судовите е предвидена **забраната за партиска активност на судијата.**

Прашањето на **имунитет на судиите** е решено на штета на самостојнаста и независноста на судиите, бидејќи предходно, имунитетот во вршењето на судиската функција подразбираше потполн имунитет, неможност ниту за кривична, ниту за материјална одговорност, за штета предизвикана во вршењето на судиската функција, додека со Уставните амандмани и Законот за судовите, ова се однесува само на имунитет од кривична одговорност на судиите во вршење судиска функција.

Во однос на штетата што судија или судија поротник ќе ја предизвика на граѓаните или правните лица која ќе ја предизвика судија или судија поротник во вршењето на функцијата, во ст. 1. од чл. 70. од Законот за Судовите предвидено е дека одговара Република Македонија, но веднаш во наредниот став од истиот член е предвидено дека: „Доколку штетата од ст. 1. на овој член е сторена со груба и непростлива повреда на законот, поради која се поведува постапка за разрешување, Република Македонија по пат на тужба може да бара од судијата враќање на износот на исплатената штета од ст. 1. На ваков начин не се зајакнува одговорноста на судиите при вршењето на нивната функција, туку се нарушува нивната самостојност и независност, бидејќи оценка што е „груба и непростлива повреда на законот”, поради самата непрецизност на формулацијата, е оставена на субјективна проценка на извршната власт, а не на Судскиот совет, која може да поднесе тужба против судијата. Со вака оскрнавен имунитет на судиите, можни се притисоци од извршната власт врз судиите со поднесување оправдани или неоправдани тужби против судиите, за регрес на исплатената штета од државата, што представува уште еден механизам врз основа на кој се врши влијанието на извршната власт врз одлучувањето на судиите.

Во однос на одземање на имунитетот на судиите, новина, воведена со Амандманите за судството, е што за одземање на имунитетот на судиите повеќе не одлучува Собранието на РМ, туку Судскиот совет на РМ со 2/3 мнозинство гласови од вкупниот број членови, кој исто така одлучува и за барањето за одобрување притвор за судија, но самите членови на Судскиот совет истовремено не уживаат имунитет во вршењето на нивната функција.

Останати реформски закони и нивното влијание врз самостојноста, независноста, ефикасноста и ажурноста на судската власт

Реформскиот процес во судството опфаќа и промена на легислатива и на други закони и прописи, како процесни така и материјалини, кои меѓусебо се поврзани и се надополнуваат и појаснуваат. Дел од овие закони и прописи се донесени, а дел се во различни фази на донесување, така што целосната легислатива слика за реформи во судството сеуште не е комплетирана.

Во ова прилика ќе бидат споменати дел од донесените законите кои имаат влијание врз самостојноста, независноста, ефикасноста и ажурноста на судската власт.

Новиот Закон за прекршоци, по својата природа е и материјален и процесен закон, бидејќи во себе содржи и материјални одредби, со кои се уредува прекршок и прекршочната одговорност, санкции кои можат да се изречат и сл., но ја уредува и прекршочната постапка. Со овој закон требаше да се разграничат прекршоците, кои се во судската надлежност и оние за чие решавање и водење прекршочната постапка ќе бидат во надлежноста на органите на управа.

За жал, овој закон не даде прецизен одговор на ова прашање, па како што е веќе погоре објаснето, остави простор со посебен закон, со кој се регулираат определени прекршоци, да се регулира и судската надлежност, односно надлежноста на органите на управа за истите. Позитивно е што овој закон *како санкција повеќе не предвидува казна затвор*, но истиот закон со ова создава нов проблем, проблемот на извршување на паричните казни, односно, сега “глоби²³⁸”. Овој закон не *направи драстични и очекувани промени нишу во однос на поедноставување на самата прекршочна постапка*. Истата постапка повторно се води аналогно на кривичната, а *единствено на главен прејлес* како правило сеуште е задржано, со што можноста за одолговлекување на овие постапки не е исклучена, а со тоа не е одстранета можност и за голем број предмети, во кои ќе настапи апсолутна застареност на водење на постапката. Позитивно е што е дадена можност во определени случаи да може да биде изготвена пресуда без образложение, со што се создава можност за забрзување на самата постапка. Самото доверување на дел од прекршоците на управни органи, без нивна темелна реформа е мошне ризикантен потез. Ова граѓаните ќе го почувствуваат бидејќи за овие прекршоци подносителот на барањето ќе биде и правораздавач. Самата судска заштита против одлуките на управните органи - во прекршочната постапка, значи и нејзино одолговлекување и комплицирање.

²³⁸ Кои предходно можеа да се заменат со затвор, а сега ваква можност не постои, па нивното присилно извршување е оставено во извршната постапка, која сега ја спроведуваат извршители а не судови, а во самиот Закон за извршување не е предвиден приоритет на извршување на истите, па, имајќи ги во предвид кусите рокови на застарување на извршување на прекршочните санкции, зголемена е можноста за нивно застанување во голем број.

Новиот Закон за извршување исто така предвиде извршните граѓански предмети, кои претставуваа најголем проблем за основните судови, да бидат изземени од судска надлежност и дадени во надлежноста на извршители, како лица со јавни овластувања. Овој концепт е во зародиш, па имплементацијата на истиот ќе покаже колку на ваков начин ќе се забрза самото извршување и колкав ќе биде бенефитот за граѓаните. Самите извршители, предходно мораа да полагаат посебен испит за извршители, а за нивниот избор одлучува министерот за правда. На ваков начин извршната власт обезбедува сопствено влијание врз извршителите и извршните предмети, за кои досега беа надлежни судите како носители на судската власт²³⁹. Доколку се сакаше реформскиот процес навистина да зајакнување, тогаш и извршителите ќе ги бираше независно тело.

Сличен пример на предходниот е и Закон за медијација, во кој се предвидува алтернативно - вонсудско решавање на граѓанските предмети преку медијатори, кои можат да се сметаат за “трета страна” во процесот. И овој пат, тие се избрани од министерот за правда. Искуството на другите земји покажува дека професијата медијатор е слободна професија, а самите медијатори дејствуваат слободно на пазарот, според нивната способност за медијација.

Овој – за прв пат донесен посебен закон, треба да доведе до избегнување или прекинување на судските постапки преку медијација и тоа во постапките каде што е дозволена како дејствие (прекин на постапката - како дадена законска можност во ЗПП) и за тоа се предвидени доста кратки рокови. Медијација ќе се спроведува во граѓанските, стопанските и семејните спорови, споровите од трговска област, во делот каде не постои пречка или забрана со друг закон. Во стартот тоа би било решавање на старите предмети, затоа што тоа го зборуваат искуствата во соседните земји во Србија и Словенија, каде првата практична примена на медијацијата дава резултати од околу 30% решавање на стари предмети за краток временски период. Странките директно ќе се обраќаат на медијатори, а кои ќе можат да ги избираат од листа на медијатори која ќе ја изготвува Комора на медијатори, а прелиминарно, пред да се формира комората, ќе ги назначува Министерството за правда. Со

²³⁹ Тоа веќе се покажа и во самата постапка за избор на извршители.

предлог закон предвидено е тие кај нас да бидат лица со различен вид високо образование и 5 годишно работно искуство од својата област за да почнат со работа.

Земјите во кои медијацијата функционира можат да се пофалат со ефекти во решавање на споровите и тоа во Канада до 78%, во Холандија околу 70%, во Словенија веќе функционира вонсудска медијација иако закон сеуште не е донесен, а тригодишниот експериментален период покажува ефекти и во судската медијација, но има и негативни примери, како во Албанија каде медијацијата воопшто не заживеа, иако постои и закон, како и добро опремен центар за медијација, финансиран од Светска банка. Допрва треба да се направат поголеми напори за афирмација на поимот на медијацијата, што таа ќе донесе како придобивка, а резултатите да ги очекуваме трпеливо.

Менталитетот исто така има влијание, меѓутоа законот се очекува да ги донесе првите резултати. Веќе се определени и пилот судовите во РМ и тоа Скопје 1, во кој ќе се спроведе тест периодот на медијацијата и доколку покаже добри резултати, ќе се спроведе истиот начин на имплементација.

Измените во законите за судските постапки, донесоа нови решенија²⁴⁰. **Законоџ за џарничнаџа џосџаџка**, може да го заслужи прерогативот „реформски”.

Носечки закон во парничната постапка е ЗПП, кој што ги дефинира правилата на сите процесни постапки. Овој закон, во фазата на донесување беше придружен и со јавни расправи, прелиминарна подготовка на судиите и адвокатите преку едукации, за примена на законот,

Од гледна точка на судиите постапката е олеснета, а обврската да се процедира во скратени рокови, ги прави странките да бидат поактивни, а и граѓаните се позадоволни. Сега, во постапката се апострофира улогата на странките, адвокатите како нивни застапници, а можноста за застапување од страна на неквалификувани и неовластени лица за застапување е минимизирано (додуша, застапувањето може да се довери и на блиски лица,

²⁴⁰ Самите процесни закони не задираат во интересите на извршната и законодавната власт и преку истите или не може или во мала мера може да се влијае врз судската власт, па поради тоа постои политичка волја за нивна квалитетна измена.

роднини, при што и за нив се овозможи поголема сигурност во постапката и намалување на можностите за злоупотреби). Тоа ќе доведе до продлабочувањена навиката кај граѓанството да се свртат кон адвокатите, како кон професионалци.

Основно е дека истражното начело е сведено на минимум, односно теретот на докажување е оставен на странките, што ќе води до пократко траење на постапките и поголема ефикасност на судството – комбинирано со определените рокови за завршување на предмети од оваа природа, но и до поголема опасност за странките во спорот- сврзано со концентрацијата на постапката, односно приложувањето на сите докази со самата тужба, преклузија за нови докази на идните рочишта и во жалбена постапка, задолжителниот одговор на тужба и “пасивноста” на судијата во изведувањето на доказите.

Промените во овој закон се однесуваат и на задолжителното подготвително рочиште, воведеното правило “еднаш уредно поканет – поканет до крајот на постапката”, исфрлање на одредбите за мирување на постапката, укинување на разликите на главната постапка и постапката за спорови од мала вредност, задолжително објавувањето на пресудата.

Околу медијацијата, во ЗПП постои само една одредба, и тоа во делот на одредбите за прекин на постапката, и се предвидува како еден од основите за прекин на постапката, за спорот да се реши по пат на медијација

Законом̃ за измениѝе и дојолнувањѝа на Законом̃ за кривична ѝосѝѝајка, не може да биде наречен реформски, бидејќи измените не се суштествени туку повеќе тековни, а често и “козметички”.

Законот за измена и дополнување на **Закон за адвокатира** (од верзијата на предлог на законот)²⁴¹ од 2006 година донесе битни новини, со кои – за жал, не се задоволни голем број адвокати²⁴².

²⁴¹ Промените се во врска со задолжителна обврската на адвокатите за едукација, воведување адвокатски испит, поголема заштита на странките преку институтот обештетување на странките за штети од несовесно работење на адвокатите (Осигурување од одговорност). Во врска со измените на законот за парнична постапка (теретот на докажување да биде на странките во спорот), односно во врска со статусот на адвокатурата да врши јавни овластувања, органите на државата се должни на адвокатите да им ги дадат податоците и документите – валидни за на суд. Комуникацијата помеѓу странките и адвокатот не подлежи на проверка и не може да се користи како доказен материјал на суд и други државни органи.

Материјалното законодавство е во фаза на ускладување со европското, но е во зависност и со степенот на политичката волја на извршната и законодавната власт, а ефектите не можат да се прејудираат, туку ќе се почувстуваат низ имплементација на овие закони.

Резиме

За вистински реформи во судството, е неопходно да се остави простор за контрола над извршната и законодавната власт, од цивилиниот сектор – граѓаните, нивните граѓански здруженија, како и самата судска власт, низ транспарентност и учество на истите во креирањето на законските решенија низ сите фази, бидејќи во спротивно, во самата законодавна власт може да се создаде коалиција помеѓу пратеници од парламентарно мнозинство и пратеници од опозициониот блок, за единствен интерес – контрола над судската власт.

Потребен е адвокатски испит и нова законска рамка за полагање адвокатски испит.

Околу воведување на адвокатска маркичка (Закон за парнична постапка), се утврдува во кои случаи ќе се употребува адвокатската и коморската маркичка.

Адвокатите од други држави можат да даваат правни совети, по принцип на реципроцитет (го утврдува Адвокатската комора).

Адвокатот не може да биде притворен за кривично дело, во вршење на својата адвокатска работа, без согласност од Адвокатската комора, ниту смее да му се врши претрес на канцеларија без негово и присуство на претставник од Адвокатска комора и тоа без пристап на службените лица во документацијата. Не е дозволено лишување од слобода во просториите на адвокатот, на странка која се обратила за правна помош.

²⁴² Адвокатската комора на РМ, со свои одлуки, ги зголеми знатно давачките за добивање адвокатска лиценца (ВСПМ ги укина истите, но не ги поништи).

Основни прописи со кои се уредува правосудниот систем во Република Македонија

Устав на Република Македонија	Законот за парнична постапка
Законот за судовите	Закон за вонпроцесна постапка
Законот за судскиот буџет	Законот за извршна постапка
Законот за Судски совет на РМ	Закон за вршење на нотарски работи
Законот за јавното обвинителство	Судски деловник
Кривичен законик	Деловник за работа на Врховниот суд на РМ
Законот за адвокатурата	Законот за облигационите односи
Законот за кривична постапка	Законот за општата управна постапка

Сите овие прописи ја уредуваат организацијата и надлежноста на правосудните органи, како и статусот на носителите на правосудната функција. Заради тоа, за повеќето од нив е потребно 2/3 мнозинство во Парламентот.

Акти, кои можеме да ги сметаме за реформски

Закон за изменување и дополнување на Кривичен законик	Закон за прекршоци
Закон за јавно обвинителство	Закон за заштита на сведоци
Закон за кривична постапка	Закон за извршување санкции
Закон за судски буџет (Прогласено со указ - 2003 год)	Закон за адвокатура
Закон за Судски совет на РМ	Закон за извршување
Закон за извршување	Закон за судовите
Закон за академија на судии и јавни обвинители	Закон за медијација
Акционен план на Стратегијата за реформи на судството	Закон за парнична постапка
Предлог национална програма за усвојување на правото на ЕУ	Закон за управни спорови
Национална стратегија за интеграција на РМ во ЕУ	Закон за општа управна постапка
Стратегија за реформи на судскиот систем со Анекси – 2004	

Преглед на Амандмани на Устав на РМ и Уставен закон за спроведување на уставот

Амандман	Се дополнува член	Содржина
<i>XX</i>	13	За определени прекршоци – одредени со закон, санкција може да изврши орган на државната управа или организација со јавни овластувања
<i>XXI</i>	15	Се гарантира право на жалба во постапка пред првостепен суд и во постапка пред орган на управа.
<i>XXII</i>	84/ алинеа 5	Предлог на два члена на Судскиот совет
<i>XXIII</i>	89/став 3	Претседателот ужива имунитет, за кој одлучува Собранието на РМ.
<i>XXIV</i>	91/алинеа12	Предлага Јавен обвинител по претходно мислење на Совет на ЈО
<i>XXV</i>	98	Организацијата, видовите судови, составот... се утврдува со закон, кој во Собранието се изгласува со 2/3 мнозинство.
<i>XXVI</i>	99/став 3	Престанок на судиска функција, разрешување на судии
<i>XXVII</i>	100/став 2 100/став 3	Притворање на судии Нespoивост на судиска функција со партиско членство
<i>XXVIII</i>	104	Судски совет на РМ: состав, избор, мандат,
<i>XXIX</i>	105 68, став 1	Надлежности на судскиот совет, правична застапеност Известување на Собранието на РМ
<i>XXX</i>	106, ставови 2 и 3; 107	Јавно обвинителство, регулирање на оваа област со закон, кој се носи со 2/3 мнозинство, назначување на ЈО, Се брише потполно

Преглед на учеството на малцинствата во правната професија во РМ²⁴³

	Вкупно	Македонци	Албанци	Останати
Вработени во основни судови	530	472	29	29
Вработени во апелациони судови	83	71	8	4
Вработени во Врховен суд на РМ	24	18	5	1
Здружение на судии на РМ	15	13	1	1
Вработени Јавни обвинители	24	19	3	2
Заменици Јавни обвинители	164	147	10	7
Стручни соработници во Јавните обвинителства	43	41	1	1
Здружение на Јавни обвинители	13	12	1	/
Адвокатска комора	1320	1169	64	87
Управен одбор на Адвокатска комора	15	13	1	1

Некои од причините за барањата за правична застапеност на малцинствата во правната професија²⁴⁴, како и инсистирање на “рамковно” решавање на изборот на функционери и судии во судството може да се види и од горната табела²⁴⁵.

²⁴³ Според пописот од 2002 година, во Македонија живеат 2.022.547 жители, од кои 1.297.981, или 64,18% се Македонци, 25,17% се Албанци, и 215.483 или 10,75% граѓани се од останатите малцинства.

²⁴⁴ До 2001 година постоеше еден правен факултет во Македонија – “Justinianus Primus” при универзитетот “Свети Кирил и Методиј” – Скопје. Во 2001 година беше основан вториот правен факултет при универзитетот на Југоисточна Европа во Тетово (УЈИЕ) спонзориран од ЕУ.

²⁴⁵ American Bar Association, Central European and Eurasian Law Initiative: Извештај за учеството на малцинствата во правната професија во РМ.

**ТВ Емсија на МТВ “Прва страна на триаголникот” - Судство
Во рамките на емисијата “Магазин 120” – 16.11.2006 година**

Гости:

Министер за правда - Михајло Маневски
Претседател на Врховен суд - Дане Илиев

Водители:

Мирјана Димовска; Љубиша Николовски

Михајло Маневски: 2005 година беше време на утврдување на стратегијата за реформи во судството, а првата половина на 2006, беше година во која се донесоа голем број закони од областа на судството: ЗССРМ, ЗС, Закон за медијација, Закон за извршување, ЗПП, ЗКП, Закон за управни спорови, Законот за кривична постапка, една дузина закони, кои се од исклучително значење за спроведувањето на реформите во судскиот систем и со тоа се заокружува таа правна рамка за реформи во судството. Сега, со донесување на уште два важни закони Законот за ЈО и Законот за советот на ЈО (предвидени до крајот на годината) потполно се заокружува фазата на носење закони за устројството на судскиот систем.

Сепак, кога ќе дојдеме на стартот на имплементацијата, како да ни недостасува сила, упорност, иницијативи. Со сите инстанци и институции е договорено да нема никакви одлагања и губење чекор (пр: први ноември е законскиот рок за започнување со имплементацијата на Законот за медијација и имаме договор за формирање Комора на медијатори и нема да се касни со имплементацијата...).

Мирјана Димовска: Изборите на судии за ССРМ се први такви избори кај нас, па интересен е начинот како ќе се избираат, а потребно е и бадинтерово мнозинство. Собранието мора во рок од 1 месец да ги избере другите 5 судии.

Михајло Маневски: Се бираат 8 члена, на 15 – ти ноември со судиски избори, 5 членови – од страна на Собранието, (2 – предлага претседателот на Државата и 3 ги предлага Собранието – Комисијата за прашања на Избори и именување, со бадинтерово мнозинство). Тоа се 13 члена на СС и двајца се членови по функција: Министерот и Претседателот на ВС. За прв пат судиите ќе гласаат тајно и мој апел до судиите е да бидат

избрани најдобрите, најспособните.. чесни, стручни, да уживаат углед во средината и во судот, кои се одликуваат со работливост.

Дане Илиев: Роковите не се случајни. СС мора да се конституира најдоцна до 1 – ви јануари, еден ден пред примената на ЗС, зошто тие закони се во функција и не е можна делимична примена на едниот и другиот закон. Законот за судовите е материјалниот закон, кој го регулира организација, положба на судовите, но и дел на судискиот статус (услови на избори за престанок на функција...) сето тоа е во надлежност на СС и затоа е и поделена фазата на конституирање на СС, како прв од чекорите. ЗС донесе нова организација на судството и најважната новина, која е најважна за јавноста и правата и слободата на граѓаните во поединечните акти и односи кон органите на управата, тоа е новиот Управен суд, кој треба да профункционира на 26 мај 2007 година. Неговата позиција и надлежност во новиот закон е со таква природа што треба да повлече револуционерна промена во однос на поставеноста на администрацијата (огромни надлежности) за остварување на правата на граѓаните.

Законот за судови има повеќе рокови – за различни области. Во делот на внатрешната организација на судовите има рокови во врска со деловникот, кој го носи Министерство за правда. Почетокот на работа на новите судови и оддели во судовите, едукацијата на судиите, формирање суд за казниви дела, составувањето на упатства за префрлање на случаите од едни во други судови - таа обемна постапка, која е веќе во тек... сето заедно е сврзано со прецизни рокови. Поинаку, овие постапки ќе се одразат на тековната работа на судовите и институциите.

Новите судови, кои ЗС ги предвидува ќе се формираат од редот на судиите и во суштина, тие ќе ја продолжат работата, која сега ја работат. Тие ќе преминат од еден во друг суд заедно со предметите, кои ги работат.

Преоѓањето на прекршочните предмети во надлежност на органи на управата ќе бара подолг период и владата треба да ги оспособи органите на управата во рок од 18 месеци за превземање на таа надлежност, за тие да бидат способни за одлучување по прекршоците – кои по закон им се доделени во надлежност.

Мирјана Димовска: Прашањето на судискиот кадар е горливо. Нашите судии имаат траен мандат. Јавноста во голема мерка ги доживува судиите како партизирани, подложност на влијанија. Што ќе се прави со партизацијата на судството?

Михајло Маневски: Сега сме пред испит. Целта е самостојно и независно судство. Денес можеме да констатираме дека има многу судии кои го немаат вистинскиот авторитет. До 6 - ти месец 2006 имавме околу 900 илјади нерешени предмети и “странците” тоа го користат за да ни го наречат судството неефикасно и неефективно.

Едно од предвидените законски решенија беа и специјализираните судови кои треба да обезбедат ефикасност. Специјализираните одделенија во судовите треба да се справат со корупцијата во судството. Ние како влада се определивме за специјализација на судовите и за формирање на трговски судови, па ќе мора да има измени на законите за судови.

Дане Илиев: Ние учествувавме во изаботката на Стратегија за судството и ја констатиравме потребата од трговски судови, но во ЗС тоа беше отфрлено – не знам од кои причини. И борбата против корупцијата треба да се надополни со нов Закон за кривична постапка. Треба да се дефинираат и законите за платите на судиите и за судски буџет.

Мирјана Димовска: Што е со академијата за обука на судии? Тука се роковите пробиени.

Михајло Маневски : Таа е регистрирана, конституирана, има управен одбор, и штотуку се дооформат органите и кога ќе се оформат помошните тела - ќе профункционира.

Мирјана Димовска: Што ќе направите околу поделбата на предметите по судии? Зошто се зборува дека има многу “местенки”?

Дане Илиев: При крај сме со изработка на софтверски систем за поврзување на сите судови и решенијата во новиот закон, кој го определува претседателот на судот како прв судија, што значи дека тој ќе мора да суди, а распределбата на предметите ќе биде по автоматски пат. Не е проблемот во распоредот, туку во судиите. Судството не е отворено и не е транспарентно и ние следните вложувања ќе ги правиме во транспарентноста, со активности како што се на пр. поставувањето на видео бимови и сл.

Мирјана Димовска: Судиите се тотално настрана од сите текови. Како ќе го решите ова?

Дане Илиев: Ние имаме проблеми од процесно-правна природа, и проблеми со внатрешната организација. Очигледно е дека и на ниво на апелација има проблеми. Не може судија да стаса до ниво на апелација, а да прави такви грешки – какви што ги има. Еден од начините за таквите подобрувања ќе се бараат во едукацијата.

Нема релевантни информации во многу ситуации. Ние сме власт која нема, на пр. институт за научно испитување и изработка на законски проекти. Сега имаме нов Закон за парнична постапка и ние со години треба да следиме што тој закон ќе донесе. Имаме показатели дека некои решенија не се добри.

Или случаите во кривичната постапка, организираниот криминал... Ние правиме напори некои случаи да се решат, но екстерните притисоци се поголеми и случаите не мрднуваат од место долго време. Врховниот суд во иднина ќе го решаваме на друг начин со нов закон во врска со организираниот криминал. Се поставува и прашањето на трет степен во постапките. Не можеме да коригираме некои случаи, кои ќе завршат различно во три апелациони подрачја. Тоа не е добро за правниот предок. Прашањето е во луѓето, стручноста, чесноста. Тоа е прашањето на реформите. Ако ги реформирате правилата, судиите ќе се придржуваат кон нив. Не можеме да го задржиме истиот судија кој го имавме пред 50 години. Тоа е минато.

Мирјана Димовска: Кога ќе имаме нов обвинител и нов Закон за обвинителство?

Михајло Маневски: Најслабите точки се баш таму. Законот обезбедува континуитет и Заменикот јавен обвинител ја врши работата на ЈО додека не го избереме. На новиот закон работат експерти. Разговараме и со министерот за правда на Романија за да се користат нивните искуства. Јавниот обвинител треба да биде одговорен за целокупното функционирање на кривично-правниот систем. Така стои во препораките од Европа. Со новиот ЗЈО, на обвинителот ќе му се рedefинира позицијата. Тој ќе добие посилни овластувања. Него ќе го именува Собранието, но со претходно мислење на Советот на јавни обвинители, а останатите ЈО ќе ги именува Советот на јавни обвинители.

Дане Илиев: Проблемот на обвинителската функција е во системот. Треба да се реши надлежноста на новиот ЈО и полицијата. Во Европа, Јавниот обвинител ги врши сите истраги, а полицијата мора за сè што прави на тоа поле да го извести. Првото прашање за него е преткривичната постапка, а после неговиот однос кон и со полицијата. Ова не е поместено со години, од оние познати “плени од бившата Југославија”. Сето ова се рефлектира во легалноста на постапките. Судовите не можат повеќе да акумулираат функции на истражители, односно инквизитори на делот, кој по закон им припаѓа на странките (мислам на теретот на докажување, кој со законските измени паѓа на странките).

Мирјана Димовска: Одлуките на ВС не се спроведуваат. Во пониските судови се вели: “па што ако има пресуда од Врховен суд”?

Дане Илиев: Имаме проблеми со извршување на овие одлуки. Со формирањето на Управен суд и со новиот Закон за управна постапка, каде судовите ќе морат мериторно да решаваат во делот на управната постапка, ќе отпочне една поинаква фаза за директното извршување на одлуките на ВС. Вака, враќањето на предметите на повторно разгледување на органите на управата, кои веќе два пати се изјасниле по истите предмети, води до неефикасност. Тоа е како играње на пинг-понг. Сега судиите се внатрешно организирани. Во делот на управата останува да се имплементира новиот закон, кој ќе мора да го предизвика мерит системот на овластувања на државните службеници и полека да се напушти актуелниот споил систем. И државата треба да поведе сметка во делот на административното работење. Имаме голем број предмети кои настанале заради непочитување на Законот за денационализација, каде има јасна тенденција - на граѓаните да не им се врати имотот. Постои голема штета, која им е предизвикана на граѓаните за неосновани постапки против нив, но стриктни правила за одштета - нема. Владата најави посебен закон за тоа - како некоја материјална рамка, па судовите би се ориентирале во однос на досудената висината на штетата. Материјална одговорност за судија не постои, а потребно е да ја има и таа мора да паѓа на судскиот буџет, а потоа како можност постои државата да бара рефундација на штетата од судијата. Не само во делот на судската одговорност. Таа мора да се протежира на сите актери во процесот на настанување штета од неосновани постапки и штетни одлуки.

Работилница: “Карта на реформи во судството” 09.01..2007 – Скопје, Хотел “Континентал”

Обраќање од Министерот Маневски

Поздрав и благодарност до организаторот за поканата на работилницата, која е прва работна средба што се организира во 2007 година и тоа тема, што претставува пресек на судските реформи. Тоа е сосема добро и асоцира дека 2007 година ќе биде година на реформи, со надеж дека тоа ќе биде и година на добивање на очекуваните резултати од тие реформи. Реформите во РМ мора да значат побрз излез од еден бескрајно долг и мачен транзиционен период, исполнет со сиромаштија, безработица, кражба на општествен капитал, кражба и корупција, со што се нанесени огромни последици на граѓаните и на развојот на демократијата во РМ.

Реформите се излез од сето тоа, но истовремено и услов за влез на РМ во Европските интеграции. Sprema тоа, освен доследно спроведување на реформите друго решение нема.

Во тој контекст, од посебно значење се судските реформи. До каде сме и како понатаму.

Владата на РМ, со потпишувањето на ССА, се насочи кон изградување на правен систем кој ќе јакне независност на судството, подобрување на неговата ефикасност, обука на кадрите од правните професии, градење на еден конзистентен правен систем компатибилен со европското законодавство, што значи посебно водење сметка за вградување на сите препораки и директиви на ЕУ, кои се однесуваат на ефикасен правен систем, владеене на правото преку кое ќе се гарантираат слободите и правата на граѓаните.

Донесувањето на **Стратегијата за реформи на правосудниот систем и Уставните амандмани**, се основа за донесување на закони и превземање мерки, кои ќе го реформираат судството. Во мај 2006 г. се донесоа еден цел пакет закони – во таа насока: Законот за судовите, Законот за ССРМ, Законот за извршување, Законот за медијација и беа превземени одредени интервенции и во процесните закони. Сега сме во фаза на имплементација на законите, но и во фаза на заокружување на правната рамка, преку донесувањето на потребните – досега недонесени закони и подзаконски акти. Тоа се законите од областа на казненото законодавство: **Законот за Јавен обвинител** (каде е предвидена нова положба на јавниот обвинител - согласно **Амандман 30** на уставот на РМ, што ќе доведе до негова самостојност во вршењето на функцијата и во начинот на именување во изборот на кадрите во ЈО, јакнењето на кадровската екипираност и функционалност на овај орган) и **Законот за Совет на јавни обвинители**. Нацртите на овие закони се веќе подготвени, на нив работиме 2- 3 месеци и во текот на денешниот ден се доставуваат за да влезат во владина и јавна процедура и се надевам дека тие системски закони (кои се донесува со 2/3 мнозинство во Парламентот) ќе бидат бргу донесени. Денес, на седница на Владата на РМ се на дневен ред три многу значајни реформски закони: **Законот за изменување и дополнување на Законот за адвокатура** (со цел да се усогласи со определени директиви на ЕУ), новиот **Закон за малолетничката правда** (кој што значи единство на процесно – правните, материјално - правните одредби, и на институциите - што се надлежни за остварување функции во спречувањето на малолетничката деликвенција и во грижата за младите генерации), и **Законот за меѓународното приватно право**.

Подготвен е првиот **Извештај за првичните резултати од Законот за извршување**, кој ќе биде доставен до Владата и Собранието на РМ. Покрај Законот за извршување, **Законот за медијација** е мошне битен закон

за спроведување на реформската рамка. Тоа значи оспособување на Комора на медијатори, но, за жал, овој закон мораше да претрпи определени измени, поради направениот пропуст, кој се состои во фактот што во законот не е кажано дека Комората на медијатори има својство на правно лице и дека нејзиното седиштето е во Скопје.

Примената на **Законот за ССРМ** е една од најбитните работи во овој момент. Уште на самиот старт на примената на законот, формирана е Комисија од членови на министерство за правда и Врховниот суд на РМ, која успешно ги спроведе првите избори за 8 членови на Судскиот совет на 15.11.2005 г. Сега, согласно законот, следи уште изборот на пете члена предложени од Комисијата за прашања на избори и именувањето на Собранието на РМ и два члена што ги предлага претседателот на РМ. За жал, со загриженост може да се констатира дека уште на самиот старт од одредени субјекти од помали политички партии - под закрила на најголемата опозициона партија, се ставаат определени препреки на овој избор, со тоа што се испоставуваат определени политички барања, иако тие немаат никаква врска со судските реформи. Сепак, се надевам дека во најскоро време ќе биде избран комплетниот состав на ССРМ, Последиците од неостварување на реформската агенда можат да бидат многу поголеми одколку што може да се претпостави.

Еден дел од реформите сеуште не се започнати, како што е тоа со казнената сфера: Законот за кривична постапка (треба да претрпи значителни промени), Законот за Јавен обвинител, и законските акти, кои ќе ја преместат истрагата од истражниот судија на Јавниот обвинител. Тоа подразбира соодветни интервенции во казненото материјално законодавство, односно соодветни измени и дополнувања на Законот за кривичната постапка, на Кривичниот законик (особено она што значи спречување и санкционирање на софистицираните облици на организираните казни дела и корупција). Констатиравме дека недостасуваат конкретни мерки и резултати од тие активности и понатаму нема така да се продолжи.

Во иднина МП, своите активности и предлози на законски проекти секако дека ќе ги проверува преку слични вакви работилници, што ќе претставува консултирање на стручната јавност на експертите од одредени области, особено на оние што сакаат да имаат закони што ќе бидат квалитетни.

Љубомир Данаилов Фрчоски

Секогаш со задоволство реагирам на темата реформи во судството, бидејќи сметам дека е важна за целината на политичкиот систем во РМ и клучна за стабилизирање на нашата демократија. Но, иако има многу

содржини околу ажурноста и ефикасноста на судството, во ниеден текст до сега не се расправало за квалитет на судските одлуки, кој е поврзан со стандардите на заштита на човековите права - согласно Европската конвенција. Компаративната анализа на пресудите околу неколку клучни “жешки” теми, како што е клеветата, конфискација на имот, организиран криминал, говорот на омраза, заштита на толеранцијата како вредност, приватност, заштита на тој тип човекови права од “прва генерација”... говорат за дискрепанца меѓу судските одлуки во РМ, со одлуките во судот во Стразбур. Тука сме посочени како држава и тука сакам да ви ја посочам мојата **прва критичка поента** кон начинот на кој реформата се одвива. Инструменталните вредности на ефикасност и ажурност, кои се исклучително важни, но, се сепак само инструментални, не многу можат да го подобрат и квалитетот на одлуките, кои треба да бидат во согласност со европските стандарди, или барем во склад со - за нас задолжителната - Европска конвенција за човековите права и согласно уставните одредби, кои неа ја прават дел од внатршниот правен поредок. Од една страна, префрлувањето на акцентот кон инструменталните вредности кои се поопипливи, појасни, понаметливи, поатрактивни, содржат елементи кои ги поместуваат реформите кон оној што треба да ги води, а со тоа во биномот независно судство извршна власт, кај нас, полека, целата ситуација се поместува во корист на извршната власт. Проблемот на акцентирање на инструменталните вредности на ажурност и ефикасност, истовремено има за цел поместување на моќта кон извршната власт, како мотор на реформите, па независното судството е практично ставено во позиција на дете на кое ќе му се врзе машиничката, ќе му се направи реформата, а потоа, тоа треба да ужива во неговата независност. Тоа така не функционира. Ако судството не ја докаже и не се избори за својата независност, никој нема да му ја подари дури ни во форма на негова уставна конституција. Тоа не се случило во историја на либерално - демократски земји, во ниту еден случај, уставната констукција и владини реформите да му ја подариле независноста на судството.

Наместо судот, во таа смисла, да го акцептира делото, тие сознанија од земјите со повисока демократска традиција да ги “преведе”, што е можно дури и неменувајќи ги актуелните наши закони, само со толкување на постојната одредба за клеветата, ние имаме ажурност и ефикасност на - во основа - супстанционално сомнителна пресуда. Сето тоа е суштинска дебата за нас, но останува во сенка на инструменталните расправи на оваа голема забраваност на реформата.

Интервенцијата може да биде и процедурална и суштинска. Суштински, тоа е стандардизацијата - не “едукација”, зошто се работи за пренесување или стандардизирање на една пракса. Ние мораме сами, од внатре, да имаме еден однос на самодоверба, за да не се доведуваме во ситуација на објект, кој ќе биде предмет на некој експеримент. Елемент на самодоверба се и локални експерти или, таканаречени локални тим лидери, кои ги водат овие проекти и кои секогаш внимаваат да бидат со луѓе кои можат да го пренесат тоа знаење и стандарди, а не потполни анунимуси, спрема кои судиите, сосема оправдано, создаваат дистанца (велат, чекајте! Па нема овие да не учат, и што ако зборуваат подобро од нас англиски или прочитале нешто повеќе странска литература околу судските работи). Тој тип на потценување на судската фела започнува во структурата на проектите. Тоа е страшно искуство и пад на нивото на правно - експертски елити, кои ги водат проектите и тоа – нормално, создава сид кон судиите. Второ, резултатот од проектите не треба да биде серија на едукацији, предавања од надвор и од внатре без резултати, а од друга страна, ние немаме преводи на македонски јазик на судското законодавство на Стразбур. Нашите судии таа практика одма и целосно би ја сфатиле и со еден поглед. Трето, потребно е на судиите да им се даде мрежата на контакти од многубројните активности за едукација, кои тие – понатаму, можат да ги користат од своите канцеларии, а не да бидат врзани за процесот и да чекаат следен проект и да чекаат да дознаат нешто ново. Четврто, судот мора да има можност од користење на знаења од експерти, брифинзи со меѓународни експерти околу некое прашање, кое е детектирано како проблематично.

Околу практиката, треба да е мошне важна улогата која ја има општата седница на Врховениот суд, но таа кај нас е катастрофална. Општата седница на ВС мора да го направи клучниот мост помеѓу меѓународните стандарди и пресудените случаи во внатрешното законодавство. Сепак, судиите не се толку храбри и најверојатно не се осудуваат во своите пресуди директно да се повикуваат на образложение на одредена пресудена ствар од Стразбур или на меѓународните инструменти. Тоа тие нема да го направат. Општата седница на ВС мора да ги воспостави стандардите, мора да ги земе работите во свои раце и да направи одредени разговори со судиите на другите судови, околу одредени проблеми во носењето одлуки, како што ги имаше околу конфискација на имот, кај пресуди за дрога, организиран криминал или - ако се работи за друго прашање, од агендата на акутни случаи во дадениот момент. Тоа би било суштинско прелевање на квалитетот во пресудите на заштитата на оние вредности кои треба да се заштитат преку инструменталните вредности на ажурност, ефикасност.

Агим Мифатари – Врховен суд на РМ

Што е тоа што се случи за да денеска зборуваме за нашето судство како неажурно неефикасно па и нестручно, што е тоа што Македонските судови ги направи преоптеретени со предмети, неефикасни и бавни во постапувањето со предметите? Реформите, очигледно не ги дадоа посакуваните резултати тоа и не може да се очекува, кога тие беа превземени без посериозни анализи за утврдување на проблемите што генерираат вакви состојби и без сериозни предлози за решенија, кои ќе ги дадат очекуваните резултати.

Организационата поставеност и надлежноста на судовите со законот за судовите од 1995 г. претставуваше извор за денешната неажурност и неефикасност како и неквалитет и долготрајност на постапките, пренатрупаност со предмети, од кои најголем број - не се вистински судски предмети. Сето ова водеше и до создавањето на негативно мислење кон судството и судиите и конечно, до губењето на вербата на граѓаните кон целото македонско судство и правосудниот систем.

Со измените што се направени во процесните закони: Законот за кривична постапка и Законот за парнична постапка, требаше да се создадат поголеми претпоставки за поедноставно одржување на судските рочишта. Но, на ваквите објективни оклоности мораме да ги додадеме и нашите субјективни слабости, кои се огледаат во недоследната примена на таквите процесни закони, рутинско постапување по предметите...

Со сигурност може да се каже дека досегашните реформи, околу организационата поставеност и надлежноста на судовите и околу процесните закони, се само мали козметички дотерувања и некритичко прифаќање на туѓи решенија, со нереални предвидувања дека овие мерки сериозно ќе ги променат негативните состојби во судството. Во брзината на реформите се изгуби одреден логичен редослед на донесување на тие закони. Така, Законот за судски совет е донесен после законите, кои практично потекнуваат од него, а во брзината донесени се реформски законите, кои веќе подлежат на измена – без да профункционираат, а во други веќе се предлагаат измени. Кога почнуваме со имплементацијата на скоро донесените закони ни се покажуваат сите недоследности или брзи решенија. Не сакам погрешно да бидам сфатен, но сметам дека, на пример: Проблемот на доставата - поврзан со обезбедување на условите за судење и финасиските негативности во судскиот буџет од ваквата нерегулирана и неуредна достава не е решен со измените, и сигурен сум дека сегашната регулација на доставата во Законот за парнична постапка и понатаму ќе продуцира долго траење на постапките и предметна оптеретеност на судовите и судиите со работа. Сега веќе се работи на одредени измени во законот за кривичната

постапка и на самата достава, иако тоа можеше да се направи поефикасно со правовремено следење на работите. Така, ВС уште во 1999 г. направи една посериозна анализа за проблемите што се однесуваат на доставата, со посочување на сите оние проблеми кои што доведуваат до долготрајност на постапката, но во измените на процесните закони ова не беше земено во предвид. Така, во последните измени на процесните закони, легислаторите на ум ги имале укажаните недоследности во примената на процесните закони - посебно кај доставата, во голем дел тоа е сторено и кај ЗПП, и ЗКП, меѓутоа еве во кривичната постапка, иако има одредба која регулира дека, покрај другиот начин на достава - доставата се врши и преку правно лице со посебни овластувања утврдени со закон, сеуште немаме операционализација на оваа одредба преку формирање на предвидената организација или установа - преку кој а ќе може да се врши доставата (тоа беше и едно до барањата и на судството и беше предмет и на анализата на ВС).

Не знам ниту сам како голем дел од Препораките на Комитетот на министри на Советот на Европа не се имплементираа во процесните закони (препораки за средствата и за олеснувањето на пристапот кон правда, препорака за правила на граѓанска постапка, препорака за мерки за превенција и намлаување на преоптеретеноста на судовите, препорака за поедноставување на кривичната правда, препорака за независност, ефикасност на судовите и препорака за управување со кривичното судство), па сега тоа мора наново да се прави. Македонското судство веќе изгуби неколку случаи пред Европскиот суд за човекови права заради долгото траење на постапките и тоа е веројатно само претходница на огромен број предмети, кои ќе нагнат во Европскиот суд за човекови права и кои ќе се базираат на истата причина и кои најверојатно ќе имаат таков епилог. И тоа треба да биде една од причините идните закони и имплементацијата на донесените да ги подобри состојбите со ажурноста и ефикасноста на македонското судство, заедно со едукацијата на судиите и нивната чесност и работливост.

Анета Арнаудовска – Директор на АОСЈО : Ќе се осврнам на наводите од I Драфт на АГТИС, каде стои дека на Академијата и се даваат круцијални овластувања и тоа единствени од таков вид во околината, забелешки во поглед на регулацијата на пристапот до моќта, каде стои дека на АОСЈО и се доверени надлежности спротивни на уставот и се меша во надлежностите на советот.

Според мене и според компаративното право, целта на академиите - признати во светот, е стручноста, независноста и непристрасноста да се гарантира на судиите и на обвинителите... Тоа значи дека интенцијата е

да се создаде структурирано институционално образование а не парцијално. Тоа треба да биде независна институција која ќе обезбеди креирање и спроеведубање на програмите. Основна цел на академијата е да се изврши селекција на кандидатите за судии и обвинители врз основа на резултатите во знаењето. По прв пат се зема еден објективен и мерлив критериум, при изборот на идните судии и обвинители, затоа што Академијата има комплетно осмислена и структурирана стратегија на организирање на дејноста, од самото формирање и дизањирање на програмите за обука, нивното реализирање, постојано надградување - преку критики, оценки. Се согласувам дека треба да има попрецизни критериуми за избор на членовите на комисиите, меѓутоа овие недостатоци на законот и на статутот на Академијата не се од таков карактер што ќе оневозможат Академијата да функционира и нормално да отпочне со работа.

Исто така, во извештајот на АГТИС се става акцент на составувањето на крајната ранг листа на кандидати, која се поднесува на ССРМ и вели: “ССРМ ќе ја аминува листата која ќе ја достави Академијата”. Со тоа, Академијата, според АГТИС значи остварување на доминантното влијание на Управниот одбор и на извршната власт врз самостојноста и независноста на судската. Јас како долгогодишен кривичен судија не би се нафатила на оваа функција ако знам дека Академијата ќе доведе до рушење на независноста и самостојноста на судиите и обвинителите во РМ. Целта е да се создадат практичари но и вистински интелектуалци, кои преку обуката - не само во правните области туки и во социјалните науки, психологијата, психијатрија, етика, однесување во судница, ораторство, комуникациски вештини, однесување пред медиумите, ќе добијат чувство за социјалната средина во кој ги носат одлуките. Сметам дека треба да се вршат проби на стрес ситуации, корупција, а завршниот испит ќе биде само формален чин на оценка на целокупно постигнатиот успех на кандидатите. Кандидатите ќе поминуваат повеќе филтри: Приемниот тест (усмен, писмен и интервју), а завршниот е повеќе разговор за да се оценат способностите на аспирантот и неговите склоности и мотивација да биде судија или обвинител. Ние ќе настојваме да изградиме објективни критериуми за оценка преку правилник за оценување. Не знам од каде таа скепса дека тоа ќе значи аминување на листата на кандидати. Финалниот тест ќе биде само сумирање на оценките од сите делови на обуката и на оценките, а не еднократен чин на оценување.

Преку членовите на Програмскиот совет, исто така се настојува да се изберат најдобрите професионалци со висок кредибилитет, кои ќе бидат независни во креирањето и дизањирањето на програмите а Управниот одбор

само ќе ги потврдува. Објективноста на Академијата ќе се гради преку отвореност на постапката за прием и на тестовите, на критериумите за оценување и на сите тренинг наставни материјали. Досега седниците на Управниот одбор биле отворени за јавноста и ќе бидат и понатаму.

Во поглед на мешањето на судии и обвинители во управниот одбор и во другите тела на Академијата (кај АГТИС: “претставува опасност за независноста на судиите”), можам да кажам дека тоа е пракса и во другите школи (во Романската академија магистратите се и за судии и за обвинители). Исто така, за мене е многу интересно, дека постои критика зошто е заедничка почетната обука на судиите и обвинителите, дека обвинителите се само странка во постапката а судиите треба да имаат и поголеми познавања, за мене и судиите и обвинителите треба да добијат основно пошироко предзнаење за да станат интелектуалци. Во последно време, следејќи ги свежите примери на организиран криминал, се покажа дека обвинителот не треба да знае само кривично право, туку се среќава и со криминал со измешани елементи од граѓанско и трговско право. Последните случаи на криминализација во катастарот, јавните набавки, приватизацијата, денационализацијата, криминални нотарски договори, се од областа на граѓанско - финансиско право, кривичните дела од областа на даночната пирамида бараат од обвинителите големи знаења, информации од бизнис правото, конкурентно право и она право, кое се учи во сите економски системи на транзиција. Ако ги погледнете програмите во сите школи во регионот, во кои учат обвинителите во почетната обука, сите се тие поврзани со економскиот криминал. Во таа смисла сметам дека е најважно да направиме една база на податоци, на судска пракса, на пракса на ВС и на европското право.

Саша Ѓорѓевиќ – Стручен координатор на АГТИС: Големата улога на Академијата во изборот на судиите, АГТИС го акцентира не само поради Законот за Академија за обука на судии и јавни обвинители и нејзиниот статут, туку ја разгледувавме во рамки на целокупниот систем за избор на судии и тоа за избор на судии на основен суд, бидејќи, како посебен услов за избор на судија на основен суд во Законот за судовите, предвиден е единствен услов, а тоа кандидатот да е од листата - доставена од АОСЈО... и затоа велиме дека во тој однос се миноризира функцијата на ССРМ. Да се потсетиме, селективната функција е само дел од процесот на избор. Ако некој врши избор, најпрво треба да врши селекција на некаков кандидат, па потоа, врз основа на таа селекција да го врши изборот. И членот 40, од Законот за судски совет на РМ наведува дека “судија се избира од листата на Академијата” и никој друг, ниеден друг критериум не постои, ниту углед, ниту претходна работа,

односно постигнатите резултати. Исто така, селективната функција на Академијата, гледана низ ЗАОСЈО и Статутот на Академијата, можеме да ја увидеме јасно низ фактот што Академијата не школува повеќе кандидати за едно слободно судиско место, кое во перспектива ќе се отвори, туку школува само еден кандидат за тоа место. Тука е исто така нејасно од законот и од статутот, зошто воопшто ја составувате таа ранг листа, кога еден кандидат се школува за едно слободно судиско место. Да не заборавиме дека ССРМ - онака како што е конституиран, содржи вградени механизми, што ќе обезбедат и ќе ја гарантираат самостојноста на тоа тело и на самото судство – со тоа, а такви механизми академијата и нејзините тела - немаат.

Генерално, АГТИС го поддржува воведување на Академија, но се прашуваме дали треба таа почетна едукација на судии и обвинители Академијата да ја врши пред изборот или после изборот на кандидатот за тоа конкретно судиско место. Ако тоа се случува пред изборот, изборот автоматски се прејудицира, а ако тоа се случи после изборот - што ќе го изврши ССРМ, доаѓаме до апсурд: Кога ги разгледуваме посебните услови за избор на судија на ОС, работното искуство - како критериум за избор на судија на ОС, воопшто не е определено, а ќе имаме кандидати за судии на повисоките судови, кои мораат да имаат работно искуство од повеќе години, но не можат да конкурираат за судии во ОС, односно во судот од каде што потекнуваат. Во однос на оние посебни услови како што е англиски јазик тоа е во ред, но тоа треба да биде инкорпорирано и во Законот за судовите. Вака излегува дека судии на ОС, што сега ќе се избираат, имаат уште еден посебен услов, за разлика од судии на апелационите и врховниот суд, на кои тоа не им е потребно. Ако воведуваме такви стандарди дајте да ги воведете во сите инстанци.

Љубица Рубен - Менс Легис: Материјалот (I Драфт на судските реформи) навистина е квалитетно направен и јас сум навистина изненадена од длабочината на испитувањата и од она до што сте дошле. Би рекла дека дури и до 99% сте ја насликале реалната состојба што е многу важно, бидејќи бегането од фактите, нас не доведе до оваа состојба.

Правната професија во РМ, не си ја исполнува најблагодарната функција: Воспоставување правна држава и владеење на правото. Моето укажување ќе биди во делот на едукацијата. Тоа што сега се воспостави систем на континуирана едукација на судии е одлично, но сметајте дека е многу касно (условно) за да дојдеме до брзи резултати од реформите. Ќе треба да поминат најмалку уште 7 години за да дојдеме до високо квалификувани судии, што ќе се надоврзе на овој минат период, заради тоа што не бевме спремни да прифатиме ново знаење,

односно да се трансформираме. Модерна пазарна економија без ново право не може да има. Ние сме соучесници во пропаѓањето на економијата. Нема ништо да направиме ако сега, во овај период, се едуцираат судии и обвинители, не направиме трансформација на адвокатската професија па дури и на професорската професија. Она за што ми е жал е фактот дека судството иако последно го скршија во целиот овој систем на владеење на неправото над правото, за да се направи организиран грабеж во текот на приватизација, сепак го скршија. Тврдам дека судиите последни влегоа во синџирот на корупција и криминал, а на крајот излегува дека го најдовме кривецот а тоа е судството. При еден престој во Америка дознав дека таму сите полагаат и сите се членови во една иста комора и судии и адвокати и правници и претставува расадник - каде се учи, па немаат проблем со тоа. Тоа го мислам и за нашата континуирана едукација.

Мирјана Димовска²⁴⁶ – Директор на МРТВ и Уредник на ТВ емисија “Јустисија”

Многу е за поддршка тоа што го работи АГТИС во оваа област, заради тоа што дојдовме во ситуација многу важни прашања да минуваат низ институционалните коридори и процедури, но јавната дебата да ни е саката и ризикуваме да добиеме само формална, а не квалитетна реформа и вистинските ефекти.

Одамна постои едно мислење за судиите, кои ги сметам за достоинствена интелектуална сила во општеството, дека не си ја користат шансата посилено да партиципира во ваквата јавна дебата. Ако се земе во обзир пасивноста на судиите и принципот дека ако самиот не го покриеш потребниот простор, ќе го искористи тоа друг и ќе го сврти против тебе, не чуди фактот што на нашето судство му се случи токму тоа.

Што се однесува на отпорите на судиите, би рекла дека се што ни се случува на план на реформите, има еден кампањски карактер, па определени мислења на судиите, се третираат без нужно внимание. Недостига во сето ова нешто што мора да биде воспоставување на повисок степен на логистика, поголемо внимание кон готовите модели - кои функционираат во други правни политички системи и заштита на тие модели – кога се имплементираат. За жал, кога ќе се примени некој од тие модели, тие во практиката си ја добива својата карикатура, зошто не се пропуштени низ практиката на судиите.

Во проектот на АГТИС има активности – кои посочуваат на еден, празен, непокриен простор, кој е многу значаен, а тоа е новинарското известување и нивното учество во реформскиот процес на специфичен начин.

²⁴⁶ Претседател на “Антикорупциската” комисија

Имено, судиите прифатиа да бидат пасивната страна во јавната дебата и кој што сака од новинарите врз нив ќе го истури својот бес, не прашувајќи се за причините зошто тоа се случува, а чесно да речеме - се случуваат работи “да се ежи човек”. Кога ќе прочитаме за определени судски процеси, кои течат во нашето судство и како сето тоа се симплицифира, не се сфаќа во суштина, тоа ни се чини оправдано. Страмно е за нас кога ќе доживееме да имаме судски спор во кој правните дилеми новинарите сами се обидуваат да ги екстрахираат, посрамно е кога одмолчуваат зошто одмолчуваат и правните институции. И новинарите треба да завлезат посериозно во оваа област и да посветат повеќе внимание и да створат мрежа на информатори и консултанти и да пренесат судски спор или фаза на донесување закон најсериозно што можат, искрено и без обид нешто да премолчат во име на ова или на она. Без тоа добиваме една негативна назнака за цела наша земја.

Беќир Исени - Член на ССРМ: Разговараме овде за едукација на судиите и обвинителите. Околу тој закон, јас го дадов своето мислење на Општата седница на ВС, па и сега мислам дека треба да има измени во него. Има низа од закони, кои, уште на самиот почеток не можат да се спроведуваат, но поради страв дека не може да се донесе во Собранието подобрена верзија, дека требало квалификувано или дво – третинско или бадинтерово мнозинство... се стопираат тие измени и предлози. Само за илустрација, Законот за судовите, уште не почнал да се применува а треба да има измени. Со првите распореди за утврдување на бројот на судиите во ОС 1 и ОС 2 во Скопје, ќе ги разрешиме судиите и судиите - поротници над 60 години, без одговор зошто баш 60 години, зошто не постапуваме поинаку... Свесни дека тешко би одело поинакво решение, со позитивна селекција на постоечки и нови судии поротници, сега ќе пристапиме кон разрешување на тие судии и поротници и избор на нови. Многу малку зборуваме за стручност на судиите. Судиите, што до сега се разрешени, се разрешени за нестручност и несовесност. Законите треба да се изменат за чинителите да бидат посовесни. Прво треба да се занимаваме со сручноста на судиите и не мислам дека кај нас е толку лошо.

ВС може да даде иницијатива за измена на тие закони, а тие предлози мораат да бидат земени во обзир, заедно со препораките за насоките на еден закон. Јас не сум убеден дека судиите не ја сакаат реформата, но таа мора да постави и поинакви принципи, да се воспостави систем на мониторинг на работата на судиите и тие да знаат дека за нивната добра работа постои сатисфакција. Тука сакам да кажам дека повисоките судови заборавиле кога последен пат вршеле контрола на пониските судови, или вршат посета на судот, без да се напише извештај, записник и без да се превземат мерки. Заради тоа се одредени судии малку покомотни.

Зденка Сибиноска – Судија во ОС Скопје 2: Во новиот закон за прекршоци се направи радикална промена во поглед на оваа материја а тоа помина молчешкум, иако пркршоците се оној дел од правото каде секој граѓанин може да се сретне со нив. Дваесеттиот Амандман на Уставот создаде можност ова судско постапување да се пренесе на постапување на органите на управата и тоа е радикална промена, која треба на јавноста посилно да ѝ се пренесе, бидејќи органите на управата ќе решаваат голем дел од оваа материја и граѓаните ќе дојдат во ситуација, само по исклучок, за ови своите проблеми да дојдат пред суд. Околу Законот за прекршоци, одма се појавиа проблеми околу подготвеноста на органите на управата. Законот има една упатна одредба до органите на управата - во рок од 12 месеци, сите закони во кои се предвидени прекршоци, да ги усогласат во поглед на санкциите со овој закон. Еве, има 7 месеци како е во сила овој закон, но само 4 закони се усогласени со него, а постојат плеада од закони, односно, скоро да нема закон во кој нема прекршок. Овде треба навистина да се вложат напори, управата да покаже поголемо разбирање и спремност да ја прифати оваа своја надлежност.

Рахилка Стојковска – Министерство за правда: Би почнала со дискусиите дека сите реформи во РМ спроведуваат без некој посодржајни анализи. Со години наназад се спроведувани анкети меѓу граѓаните за довербата во институциите и поразително е тоа дека граѓаните повеќе им веруваат на политичарите отколку на судството, иако тоа е дефинирано како основен заштитник на правата и интересите на граѓаните. Од 1995 година, кога е донесен Законот за судови и кога со една одлука на Уставен суд се укина одредбата дека за прекршоците требаше да постапуваат органите на управата, автоматски сите тие предмети се прелеаја во судството, па експресно добивме неажурни судови (со тој закон ги укинавме судовите за прекршоците). Во однос на независноста на судството, треба да тргнеме од Уставот од 1991 година, кој ни воспостави Републички судски совет. На што ни укажа праксата? Ни укажа дека составот на РСС, и покрај тоа што често имаше еминентни 7-во правото истакнати правници, Собранието могу често ги отфрлаше предлозите на овај РСС без аргументи. Исто така, ни се случуваше овај РСС да поднесува предлози за разрешување на судии без аргументи, само со една констатација за нестручно и несовесно работење на судија, без претходно да се утврди, или дека одредени судии сториле кривични дела, злоупотреба на службената положба, или пак, РСС немаше доблест да им го одземе прво имунитетот на дусиите, па потоа да се одлучува за нивна кривична одговорност.

Во склад со Стратегијата од 2004 година направивме измени на Уставот и со тоа ги изградивме меѓународните стандарди. ССРМ е осмислен на тој начин да одговара на нашите состојби, па сметавме дека е сеуште потребен баланс помеѓу трите власти. Ова тело на некој начин моравме да го извлечеме од судството, зошто мислевме дека не може членовите на судскиот совет да бидат непрофесионални (да судат или да бидат адвокати истовремено), затоа што ќе имавме многу голем субјективизам, кој потекнува од колегијалност и дневната блискост со колегите. Судскиот совет е на почеток и се надевам дека ќе собере храброст да ги разреши сите прашања и дилеми кој што ги имаме во однос на позицијата на нашите судии. Ќе биде потребно да се вложи голем напор за да се расчисти еднаш за секогаш во РМ, кој може и заслужува да биде судија и да дели правда. Не залудно си дозволија некои претставници на одредени држави членки на ЕУ па и на Америка, дури и нивните амбасадори да се мешаат во внатрешна работа на оваа држава и да даваат оценки за нашето судство. Можам тоа слободно да го кажам бидејќи сум раководител на секторот за правосудство каде што се разгледуваат и претставките за работата на судиите. Навистина не е пријатно да се чита се она што доаѓа и како се оквалификувани судиите и нивната работа.

На прашањето дали бргу се одвиваат реформите во државата, можам потврдно да одговорам. За вакви процеси во другите земји потребни се 5-10 години, заради фактот што имате и директиви на ЕУ, кои морате да ги преземете.

Се согласувам со судијата Исени дека судиите сакаат реформа но сакаат друг да им ги спроведе, дека не се заложил доволно и со тоа голем терет оставил на извршната власт. Кога ќе одите во Брисел и кога ќе ве испрашуваат околу одредени реформски процеси, вие не можете да кажете “тоа обвинителството не го сработи”. Таму ве гледаат како РМ и како една целина воопшто.

Саша Ѓорѓевиќ – Стручен координатор на АГТИС

При реализацијата на проектот на АГТИС, ги разгледувавме законските проекти кои ја сочинуваат реформската легистлатива низ сите фази и тоа со особен интерес, низ инструментите и механизмите инкорпорирани во оваа легистлатива кои се однесуваат на самостојноста и независноста на судството. Бидејќи таа реформска легистлатива за овие прашања речиси е заокружена, а треба да бидат донесени уште некои закони како што е Законот за кривична постапка, Законот за Јавно обвинителство итн. Низ анализа на оваа легистлатива можеме да судиме за тоа колку вакви механизми за заштита на самостојноста и независноста на

судската власт, односно за зголемување на ажурноста и ефикасноста на судството, се инкорпорирани во таа легислатива. Од тоа ќе можеме да ги антиципираме и ефектите пред да уследи фазата на имплементација, со можност да влијаеме да некои пропусти бидат отстранети и пред имплементацијата. На тој начин можеме да го цениме и степенот на политичката воља на извршната власт во однос на тоа колку судската власт ќе стiene навистина самостојна и независна.

Од суштествено значење за самостојноста и независноста на судската власт е како во новата легислатива се регулирани парашањата на изборот, разрешување и дисциплинска одговорност, како и имунитетот на судиите. Заеднички именител на сето ова е промената на легислативата во однос на Судскиот совет како ново тело кое одлучува за сите овие битни прашања во однос на судиите, со која се поместува надлежноста за решавањето за овие прашања од Собранието на РМ, како законодавна власт, во независно тело. Ова е голема позитивна промена во однос на старата поставеност на РСС, кој за овие прашања не одлучуваше, туку само утврдуваше предлози, а последниот збор го имаше Собранието.

Ако загребеме подлабоко, згаснува првичното воодушевување од новата поставеност на Судскиот совет, бидејќи мнозинството на членовите на Советот од редот на судиите не значи мнозинство во нивното одлучување, со оглед што Советот за речиси сите суштествени прашања од неговата надлежност, како што е изборот на судиите, одлучува со 2/3 мнозинство на гласови од вкупниот број на членови.

Од друга страна, Законот за Судски совет и не даде одговор на кој начин и со какво мнозинство на гласови Советот ќе одлучува за суштествени прашања како што се разрешување и дисциплинска одговорност на судии, туку остави тоа прашање да биде регулирано со Деловникот на Советот, кој повторно се донесува со 2/3 мнозинство на гласови од вкупниот број на членови.

Вака предвиденото мнозинство во одлучувањето на Советот, можноста за контрола на законодавната и извршната власт во самото ова тело не е сосема исклучена и за тоа праксата ќе покаже.

Доколку ги разгледаме новите посебните услови за избор на судии, ќе видиме дека Законот за судовите пропишува различни посебни услови избор на судии на основните судови, за кои единствен посебен услов е завршената обука во Академијата за судии и ЈО, додека и за изборот на судии за повисоките судови предвидува работно искуство, односно судиски стаж определен број на години. Очигледно тој што ги предвидел ваквите посебни услови за кандидати за судии на основните судии сметал дека работното искуство може да се

искомпензира со обуката во Академијата, со што не се согласувам. Во однос на посебните услови за избор на судии на оввисоките судови за прв се третирали кандидатите за судии кои се од редот на судиите и оние кои не се од редот на судиите, бидејќи за вторите како посебен услов е предвидено работно искуство поголем број на години, од кандидатите со судиски стаж. Ваков нееднаков третман на кандидатите е дискутабилен од аспект на уставноста. На ваков начин се напушта и системот на кариера што беше планиран во Стратегијата за реформи во правосудниот систем, во која се предвидуваше именување на судии во повисоките судови исклучиво од редот на судиите од пониските судови.

Во стратегијата почетната обука во Академијата за обука на судии и ЈО, како посебен услов за избор на судии на ОС и мерит системот на кариера за избор на судии на повисоките судови беше смислен како една целина, така што со напуштањето на овој систем може да дојде да апсурдни ситуации еден правник со работно искуство по положен правосуден испит да може да биде избран во повисок суд, а истиот тој да не може ниту да конкурира за судија на основен суд. На тој начин се затвора кариерата на голем број стручни соработници во основните судови, така што и од тој аспект целиот систем не е баш најдобро искреиран.

Кога зборуваме пак за постапката за изборот на судии во повисоките судови Законот за судски совет пропишува посебни критериуми врз основа на кои ќе се врши изборот од кандидатите од редот на судиите, а а вакви критериуми не постаојат за кандидатите кои не се судии. Сметам дека многу повеќе и пообјективни критериуми врз основа на кои ќе се врши изборот од кандидатите треба да бидат пропишани токму за оние кандидати за судии на повисоките судови кои не се од редот на судиите.

Доколку го менуваме системот на избор на судии поради тоа што стариот овозможувал избор на париски судии, потребно е да дојде до некаква ревизија на постоечкиот судски кадар за да се постигнат ефектите од реформите во однос на деидеологизација и департизација на судството. Имајќи во предвид дека судиите се избереани без ограничување на мандатот, доколку таква ревизија не биде направена, ефектите во однос на департизација на судството ќе се почувстуваат по протек на децении.

Прашањето за разрешување на судии: Законот за судовите прави обиди да ги разработи условите поради кои еден судија може да биде разрешен поради нестручно и несовесно вршење на судиска функција и поради потешка дисциплинска повреда што го прави недостоен за вршењето на судиската функција. Како причини за разрешување на судии поради нестручно и несовесно вршење на судиска функција наредени се некои 10 точки

каде се прави напор за конкретизација, но за жал постојат многу воопштени норми со кои се можни злоупотреби. Од друга страна како нестручно и несовесно вршење на судиска функција се предвидени причини кои според својата природа се чисти дисциплински повреди, а не се ретки и обратни слу чаи.

Покрај ова при разграничувањето на „потешки“ и „полесни“ дисциплински повреди, направени се големи превиди бидејќи како „потешки“ дисциплински повреди поради кои се разрешува судија се предвидени на пр. „Повреда на јавниот ред и мир“, а како дисциплински повреди од полесен вид за кои може да се изрече дисциплинска санкција: Писмена опомена, Јавен укор и Намалување на плата на судијата, предвидени се на пр. „примање на подароци или други користи во врска со вршењето на судиската работа“ или „партиски или политичка активност“. Зарем во екот на борбара со корупцијата, примање на подароци може да биде „полесна“ дисциплинска повреда и зарем во екот на борбата за департизација на судството, партиската активност на судија може да биде предвидена како „полесна“ дисциплинска повреда!? Исто така како „полесна“ дисциплинска повреда е предвидено вршење од судија на друга јавна функција, работа или дејност, која е неспојлива со судиската функција, а истата причина е предвидена и како причина за престанок на судиската функција.

При предвидувањето на дисциплински мерки за дисциплински повреди кои на судијата му се изрекуваат бидејќи го нарушил сопствениот углед и угледот на судот, а истовремено не се водело сметка дека самите тие мерки на некој начин го нарушуваат угледот на судијата и судството воопшто. Како ќе се чувствува странка, кога предметот и го води судијата кој е дисциплински казнуван? На природата на самата функција не одговараат вакви дисциплински мерки. Според мене единствена дисциплинска санкција за дисциплински повреди на судија е неговото разрешување. Можно решение би било судијата да биде разрешен за една или повеќе дисциплински повреди кои предходно се утврдени од страна на Советот, во зависност нивната тежина. Дисциплинските мерки какви сега се предвидени ќе значат само етикетање на судии.

Би кажал неколку збора и за имунитетот на судиите, кој сега се сведува само на неможност за повикување на судија на кривична одговорност за искажано мислење и одлување. За првпат се воведува можност за материјална одговорност на судиите, и тоа за регрес на исплатената штета која РМ ја исплатила на странка која ја предизвикал судијата поради „груба и непровиста повреда на законот“ која повлекува разрешување на тој судија. За мене е тоа нонсенс, а законската формулација небулоза. Како да повредите можат да се поделат на

„простиви“ и „непростиви“. Исто така, во причини за разрешување на судии таква повреда не е предвидена. Дали на тој начин се додава нова причина за разрешување на судиите?

Материјаната независност на судството е цондитио сине љуа нон за реформи во судството, бидејќи судовите во екот на реформите се во крајно мизерна состојба. Неажурноста на судовите во голем дел зависи од тоа колку материјални средства ќе бидат оддвоени од буџетот на РМ за судството. Може да дојде до манипулација на извршната и законодавната власт, бидејќи за дневни потреби може да се одвојат помалку пари за судството кое ќе стане автоматски неажурно, а самата неажурност на судија истовремено е и основ за негово разрешување, па на тој начин ќе се направи терен за злоупотреби со разрешување на судии.

Без повеќе пари за судството и без промени на судискиот кадар, ефектите од реформите нема да се почувствуваат.

Николчо Лазаров – Министерство за правда: Кога се чита Стратегијата од 2004, се доаѓа до една општа констатација за реформите, кои се фокусираат на два дела: Судство и Јавно обвинителство, што значи дека основата се сведува на два сегменти во целокупниот систем. Тоа е кровот, а не за темелот на куќата. Кога ќе го разгледате Акциониот план, доаѓате до заклучок за еден несинхронизиран процес. Имате измешани редоследи, носење на системски - организациони закони пред материјални, носење на материјани пред системски. Направена е една состојба во која не може да се фати хронологија. Не можете да градите организациона надлежност, а пред тоа да не ги менувате процесните, односно материјалните закони. Процесот на реформа опфаќа повеќе сегменти во општеството. Процесот на реформи не започнува сега и не завршува сега. Тој ќе трае.

Јас би тргнал од проблемот на доставата. Светот познава и друг систем на известување, како што е „еднаш известен – секогаш известен“. Вие сте тој што треба да се грижи дека се води процес против вас, а не државата. Тоа се трошоци за даночните обврзници. Од друга страна, имаме случаи каде судијата констатира дека нема извршено уредна достава и го затвара за тој ден предметот. Примената на институтите кај нас е субјективна работа.

Обуката на судиите и јавните обвинители е, или треба да биде обука на правната сфера, на сите актери во правниот промет и како таква, таа е комплексна обука. Законот за Академијата е донесен така – како што е донесен од причина што за негово донесување било потребно најобично мнозинство во Парламентот и го донеле како всадено ткиво, како „рак“ во еден систем. Позицијата на Академијата треба да се зајакне, преку

прочистување на законскиот текст, преобмислување на надлежности, улога.... Треба да имаме граница до каде ќе одиме со програмите и со селекцијата во Академијата, за да не се руинира нејзината улога и самата идеја.

Законот за прекршоци се донесе - таков како што се донесе. Сега има барања за негова измена и барањата за пролонгорање на времетраењето за носење на законите и тоа не доаѓа во предвид. Европа не чека и бара да одиме спрема Акциониот план, бил добар или не. Примената на Законот за прекршоци во старт покажа недоследности. Тој Закон нужно зависи од започнувањето со работа на Управниот суд, а овој трба да се формира во законскиот рок - мај 2007, па иако очигледно има несинхронизирана постапка и нема нормален од, ние мораме да одиме спрема зацртаното. Сепак, можеме да се запрашаме: Која е судската заштита кога нема управен суд. Тука се влегува и во една поопасна сфера: Повреда на правата на граѓаните. Сето тоа, кое го нафрлив за да ги илустрирам активностите од Стратегијата и Акциониот план треба, во иднина да се насочиме кон една синхронизирана работа и систем на постапување, а со тоа и ние ќе имаме помалку проблеми во имплементацијата на законите.

Љубица Рубен – „Менс Легис“: Основниот проблем е немање на долгорочен концепт во реформите. Веќе 15 години донесуваме закони кои не се применливи, затоа што недостасуваат други закони, кои ние ги планираме за донесување после 7-8 години. Јас долго време мислев дека тоа се прави од незнаење. Се прашував дали ние во институциите имаме сручњаци кои знаат да изготват кохерентни закони. Сфатив дека имаме, меѓутоа, политичката волја пак е проблемот, па тие редовно оставаат простор за конфузија, за да може одреден закон селективно да се применува во интерес на одредена лоби група. Исто и во процесот на приватизација, законите се донесувани на овој начин. На пример, се носи Закон за приватизација, а не се носи Закон за трговски друштва. Така, односите меѓу акционерите и менаџерите останаа нерегулирани, не се формира комисија за хартији од вредност, недостасуваат инструментите и механизмите како тој процес да се одвива во вистинска насока, па не чуди катастрофалната состојба. Исто е во сите сфери, па и во сферата на правосудството.

Валентина Стојановска - ЈО Куманово: За постигнување вистинска улога на Јавниот обвинител треба да се направат измени во уставниот концепт, каде меѓу другото, потребно е да се измени улогата на Јавниот обвинител во улога на „чекач“, каде другите органи му обезбедуваат докази, за да го продолжи гонењето. Со

новите предлози направен е чекор тоа да се надмине и на ЈО да му се даде поактивна улога во прекривичната постапка која е многу важна, бидејќи таму се обезбедуваат сите докази..

Беќир Исени - Член на ССРМ: Голем проблем на судството и извршната власт е тоа што не се консултира стручната јавност, па и ако некој од нив реагира и даде насоки, тоа не се зема во обзир. Заради тоа и имаме недоследни законски решенија, па дури и такви, кои се во колизија едни – со други. Еве, видете некои решенија во Законот за судски совет. Жалбената постапка за одлуките на Судскиот совет, каде има учество од 5 судии од Врховен суд се насочува на Врховниот суд. Сега, тој се јавува и како предлагач и учесник во судскиот совет, па може да дојде до наметнување на волја.

Понатаму, Законот за судски буџет е неупотреблив и сеуште владата може да ни каже: „Еве, толку пари има за судството, па поделете ги Вие сами по судовите“. Треба да се најде сила за измена на овој Закон, заради тоа што извршната власт влијае на судството на многу делотворен начин. Ако сакаме реформа, треба да најдеме начин за меѓусебна контрола помеѓу властите, но не на ваков небалансиран начин.

Николчо Лазаров – Министерство за правда: Пренагласено е учеството на Министерот за правда во одредени ситуации, учество – кое носи и многу обврски и многу работа. Но, дали тоа ќе биде тој или некој друг од извршната власт не е најбитен момент. Од многубројните дискусии и препораки, високо е убедувањето дека Македонија мора да воспостави ефикасна меѓусебна контрола на сета власт. Одлепување на судската власт како потполно независна, односно сама – за себе, во овој момент и во овие услови не е добро решение. Друго е прашањето кои актери од трите власти ќе биде направена таа контрола.

Прашањето за именување на медијатори, нотари и извршители од страна на МП е едноставно – пренесување на јавни овластувања. Овластувањето, како суи генерис категорија, го има државата, таа го препушта на друг сегмент и потребно е да има некој вид контрола над работата на тие – на кои им предала овластувања – кои произлегуваат од легитимитетот. Друго е прашањето на начинот на изборот и пристапот до тие позиции. Правото на практикување власта се сублимира точно во овие три сегменти. Независни сегменти се недозволиви во едно општество, барем во една ваква транзициска фаза. Контролата е многу битен елемент за секое институционално организирање, а тоа е и директна препорака на ЕУ. Соодносот и контролата на властите е

кршлива категорија, која мора многу внимателно да се регулира, а работата на сите мора да биде под политичка, стручна и јавна контрола.

Уште нешто околу јавните овластувања: Медијаторите ни предложија огромни тарифи, па ние му предложивме да си бараат работа сами - преку медијацијата, која е почесна позиција. Ние немаме контрола над нив и неможеме да ги спречеме и сега ќе мора Уставен суд да ги спречува. Нотарите си прават своја тарифа, а извршителите по 3 тарифи наплаќаат. Тука нема свест и критериуми. Мора да има синхронизирано, постепеност во преминот од еден – на друг систем.

Рахилка Стојковска – Министерство за правда: На судиите мора да им се гарантира и судска заштита во однос на правата. Советот на Европа препорачува судска заштита поготово во однос на разрешувањето.

Во анализата на составот на СС околу учеството на извршната и законодавната власт, можеме да заклучиме дека постои механизам од 2/3 мнозинство, за тие да се договорат. Ако се дадеше можност членовите на СС да одлучуваат со обично мнозинство, извршната и законодавната власт ќе беше само алиби и потврда на одлуките - донесени само од страна на членовите на СС, кои доаѓаат од судството. Надзорот на јавните овласувања го испуштивме од контрола, како што му дадовме права на одредени физички лица, кои ги наполнија цевите а државта немаше никаков надзор. Најголем проблем се нарушените права на граѓаните – со тоа и злоупотребите.

Беќир Исени - Член на ССРМ: Бадинтерово мнозинство во процесот на гласање во рамките на судството (Тегово, Гостивар) ССРМ, Врховниот суд. ќе создаде различна примена на законите, односно, како да имаме различен закон за различни региони. Уште во фаза на носење на тие закони требаше сериозно да се размисли дали е тоа потребно и за судовите, ако веќе се залагаме за квалитет. Во праксата веќе правиме разлика и меѓу примената на законот во општините, зошто таму важи едно правило а овде и друго додатно правило.

Љубица Рубен – „Менс Легис“: Мислам дека медијацијата требаше да биде преку здружение, а не под раката на комора. При изборот треба да се води сметка за подобноста од аспект на стручноста, знаењето, да се има етички стандарди на личностите. Ние цело време носиме закони, а и понатаму си продолжуваме да поставуваме партиски војници за извршителите или медијаторите. Медијаторството треба да бидат брзо, ефикасно и ефтино за завршување на постапките за да нема судски постапки. Инаку, која е смислата, зошто да зема медијатор?

Ние нетреба заради ЕУ да правиме реформи туку заради самите нас. Последниве 3-4 години немавме нормална пресуда. Арбитражата е имавме како вон судско решавање а отидовме со медијацијата.

Николчо Лазаров – Министерство за правда: Основата на медијацијата е поставено вон судски, и тоа е концепциското решение. Се бара од судијата стручна одлука а судијата 90% од времето го троши на технички работи. Каде се тука стручните асистенти?

Саша Ѓорѓевиќ: Како мерки за зголемување на ажурноста и ефикасноста на судството предвидено е издвојувањето на прекршоците во органите на државната управа односно во извршната власт. Се воведува медијацијата, а медијаторите ги избира министерот за правда. Нотарите ги именува пак министерот. Исто и извршителите. Во Академијата како член на Управниот одбор пак министерот, државен службеник од Министерство за правда. Во Судскиот совет пак министерот за правда. Дали зборуваме за јакнењето на положбата на судската власт или за јакнењето на улогата на извршаната власт во она што значи или до вчера значеше материја во надлежност на судската власт.

Реформската легистлатива во многу решенија ја допира уставноста. Едното веќе го посочив во првиот дел од дискусијата за селективната функција на Академијата. Следното дискутабилно решение се однесува на второстепеното тело – „Советот за одлучување по жалби на судскиот совет за разрешување и дисциплинска одговорност на судиите“, бидејќи такво второстепено тело воопшто не е предвидено во Уставот, а се формира тело кое ќе има повисока моќ од Судскиот совет и ќе може да ги контролира одлуките во однос на разрешување и дисциплинска одговорност на судиите. Можеби двостепеноста требаше да биде запазена, но во рамките на Судскиот совет, бидејќи разрешување и дисциплинска одговорност на судиите согласно Уставот исклучиво се доверени во негова надлежност. Двостепеноста во однос на изборот на судии не е предвидена, како да е помалку важно прашањето за изборот на судија од разрешувањето и дисциплинската одговорност.

Спорно прашање во однос на уставноста се и нееднаквите услови во однос на избор на судии и тоа на повисоките судови. Не може за пристапност до една функција да пропишуваме различност на услови.

ОД ОДГОВОРИТЕ НА ЕУ ПРАШАЛНИКОТ – ПРАВДА И ДОМАШНИ РАБОТИ, СУДСКА СОРАБОТКА КАЈ ГРАЃАНСКИ И КРИВИЧНИ ПРАШАЊА

Европската Комисија во октомври 2004 година, на Македонија и го предаде “прашалникот”, а во февруари 2005 година ги доби одговорите. На основа на експертските анализи на одговорите на прашалникот, Советот на Европа изготви и испрати до нас Аналитички извештај, кој претставува генерална агенда за тоа како и во кои правци Македонија мора да се движи, ако сака зачленување во ЕУ. Така, во јануари 2006 година влезе во сила Одлуката на Советот за принципите, приоритетите и условите – содржани во Европското Партнерство. Македонија го превзеде Аналитичкиот Извештај и го претвори во Национална програма за усвојување на правото на ЕУ (aquis – от).

Како Македонија одговори на овој прашалник²⁴⁷ (најфокусиран сублимат)?

Измама и организиран криминал:

Во 2003 год. е изгласан Амандманот XIX на Уставот на РМ (“Сл. весник на РМ”, бр.84/2003), со кој прислушкувањето е легализирано (под одредени околности) и се создадени основи за воведување и употреба на посебни истражни мерки.

Законот за изменување и дополнување на Кривичниот законик (“Сл. весник на РМ”, бр.19/2004) како новина предвиде одговорност за правни лица, воведен е институт за конфискација на имот и имотна корист и враќање на сопственост на друга држава; предвидени се нови кривични дела и санкционирани се новите форми на перење пари, финансирање на тероризам, компјутерски криминал и криумчарење на мигранти и редефиниран е системот на санкции со воведување на алтернативни мерки.

Со **измените на Законот за кривична постапка** (“Сл. весник на РМ”, бр.74/2004) воведени се одредби за заштита на сведоци, соработници на правдата и жртвите на криминалот; постапка против правните субјекти; воведување нови правни решенија во однос на постапката за конфискација на имот, замрзнување и конфискација на имот,

²⁴⁷ Имаше и дополнителни прашања

заради подобра имплементација на Виенската конвенција за борба против трговијата со наркотички дроги и психотропни супстанции и Стразбуршката конвенција за перење пари, откривање, заплена и конфискација на приноси од кривично дело; постапкаа за трансфер на осудени лица е зајакната. Воведени се промени и со **Измените на Законот за спречување на перење пари и други приноси од кривично дело** (“Сл. весник на РМ”, бр.46/2004),

Законот за спречување на корупцијата (“Сл. весник на РМ”, бр.46/2004): зајакната е автономноста и независноста на Државната Комисија за спречување на корупцијата, преку нејзино прогласување за правен субјект; зајакната е нејзината улога и заштитата на нејзините членови и на лицата кои се занимаваат со спречување на корупцијата. Со овој закон ограничена е употребата на буџетските фондови.

Законот за јавно обвинителство (“Сл. весник на РМ”, бр.38/2004) и донесените подзаконски акти за спроведување на Законот за јавно обвинителство (Правилникот за внатрешно работење на јавните обвинители, Правилникот за организација и работа на Одделението за гонење на сторители на кривични дела од областа на организираниот криминал и корупцијата) овозможува да биде формирано Одделение за гонење на сторители на кривични дела од областа на организираниот криминал и корупцијата во рамките на Канцеларијата на ЈО на РМ, а подобрена е позицијата на Јавниот обвинител и неговата автономија со воспоставен е совет на обвинители, како советодавно дело и создадена е можност за назначување експерти од Мвр и другите институции во канцеларијата на јавниот обвинител и вклучување на истите во кривичната постапка.

Донесен е **Закон за заштита на сведоци**;

Предлог на Закон за следење на комуникации,

Формирана Дирекција за спречување на перење пари - во состав на Министерство за финансии

Прашање: Кои се можните пречки кои на судиите им оневозможуваат да ја уживаат неопходната слобода при одлучувањето по даден предмет?

Судијата не е врзан за правното мислење на повисокиот суд. Начелно, судската практика во РМ не се смета за извор на правото. Традиционално, улогата на судовите се гледа во толкувањето, а не во креирањето на законите. Сепак, судската практика има влијание врз работата на судовите кои во поголема или во помала мера се раководат од неа. Позначајните или карактеристични одлуки редовно се објавуваат во Збирки на судски одлуки, со што судската практика придонесува за правилна и еднообразна примена на законите. Единството во

примената на законите го обезбедува и Врховниот суд како највисок суд во РМ. На општа седница Врховниот суд утврдува начелни ставови и начелни правни мислења, коишто се од битно значење во примена на законите од страна на судовите.

И покрај тоа што во РМ силно е изразен правниот позитивизам, што судовите ги врзува за правните норми, разбирливо е дека позитивизмот не може конзистентно да ги реши компликуваните случаи кои за решение упатуваат кон правните теории и општите правни принципи. Оттука, сосема е јасно што судиите користат морални начела како дополние на правните правила. Правото во целина, од судиите бара да прифатат, колку што е можно, дека тоа е структурирано од кохерентен збир на принципи за правдата, правичноста и процесната коректност и бара тие да се применат во случаите што ќе дојдат до нив. Во компликуваните случаи судиите се упатени да применуваат принципи, како барања на правдата или правичноста, бидејќи тие имаат димензија на тежина и важност што ја немаат правилата. Судиите нив ги користат како дополние на правилата. Оперативна може да биде и определена политика, исто така своевиден стандард, што ги поставува целите на заедницата од економска, политичка или социјална природа.

Во основните начела од Законой за судовиите е утврдено дека е забранет секаков облик на влијание врз судија во врска со судење по одредени предмети, а посебно јавното истапување заради влијание врз текот и исходот на судската постапка. Судската одлука може да ја менува или укинува само надлежен суд и во постапка пропишана со закон. Судија не може да биде повикан на одговорност за мислење и одлучување при донесување на судските одлуки, а врз судија при одлучувањето не може да се вршат ограничувања, влијанија, поттикнувања, притисок, закана, како и директно или индиректно мешање во постапката. Судската функција е неспоива со каква и да е друга јавна функција или професија. Судија не може да членува и да врши политичка функција во политичка партија или да остварува партиски и политички активности. Судијата не смее да прима подароци од странки или лица кои директно или индиректно имаат интерес во судењето. Независноста на судиите е обезбедена и со трајниот мандат (судијата се избира без ограничување на траење на мандатот), но и со имунитетот кој го уживаат, согласно член 100 од Уставот на РМ).

Процесните закони содржат одредби кои укажуваат на неповредливост на дискреционите права на судиите при одлучувањето. Имено, со членот 8 од Законой за јарничнаија јосијајка (“Службен весник на РМ”, бр.33/98 и 44/02), е утврдено дека судот одлучува кои факти ќе ги земе како докажани по свое убедување врз основа на

совесна и грижлива оценка на секој доказ посебно и сите докази заедно, како и врз основа на резултатите од целокупната постапка. Со членот 339 од Законом за кривичната ѱос ѱајка (“Службен весник на РМ”, бр.15/97, 44/02 и 74/04) е утврдено дека судот ја заснова пресудата само врз фактите и доказите што се изнесени на главниот претрес. Судот е должен совесно да го оцени секој доказ поединечно и во врска со другите докази и врз основа на таква оцена да изведе заклучок дали некој факт е докажан.

Судиите донесуваат одлуки врз основа на слободна оцена на доказите и примена на законите.

Тоа значи дека судот не е врзан со формални доказни правила туку доказите ги цени слободно и според свое уверување. Сепак Законом за кривична ѱос ѱајка предвидува строги доказни забрани во однос на доказите прибавени на незаконит начин или со кршење на слободите и правата утврдени со Уставот, законот и ратификуваните меѓународни договори, како и доказите произлезени од нив. Ваквите докази не може да се користат и врз нив не може да се заснова судската одлука. Во Република Македонија обезбедени се сите уставни и законски претпоставки за непристрасно одлучување и оневозможување на било каков вид на притисок во донесувањето на судските одлуки. Сепак, во услови на транзиционен процес, спроведување на приватизација, процес на редистрибуција на моќта, како и појавата на организираниот криминал се зголеми потенцијалот за притисок врз судиите. Од друга страна, платите на судиите се непропорционални на статусот, достоинството и одговорноста на нивната функција. Извесна индиректна пречка за остварување на потполна дискреција може да биде постојниот начин на избор и унапредување на судиите, со можно политичко влијание.

Користени кратенки

Кратенка	Значење
Acquis communautaire	Целокупно заедничко законодавство на ЕУ ²⁴⁸
АОСЈО	Академија за обука на судии и јавни обвинители
АБА ЦЕЕЛИ	Американска асоцијација на правници, Правна иницијатива за Централна и Источна Европа
АС	Апелационен суд
АРИ	Агенција за развој на инвестиции
АСИ	Агенција за странски инвестиции
АПРМ	Агенција за приватизација во Република Македонија
АППРМ	Агенција за поддршка на претприемништвото на Република Македонија
АКРМ	Адвокатска комора на Република Македонија
АСИ	Агенција за странски инвестиции на Република Македонија
АРИ	Агенција за развој и инвестиции
АЕК	Агенција за електронски комуникации
БДП	Бруто домашен производ
БЕРИС	Проект за реформи во деловното опкружување и зајакнување на институциите
БН	Биро за јавни набавки (МФ)
ВСРМ (ВС)	Врховен суд на Република Македонија
ГТЗ	Германско друштво за техничка соработка
ГС	Генерален секретаријат на Влада на РМ

²⁴⁸ Тоа не се само закони, туку и се она што излегува во Службениот весник на Европската Унија (тука не спаѓаат законите и актите на националните законодавства) ; 1. Примарно законодавство (договорите за основање на Европските заедници и Европската Унија, и Инструментите за пристапување - поврзани со изминатите проширувања) ; 2. Секундарно законодавство :регулативи (директно применливи во земјите членки на ЕУ),директиви (акти кои што треба да се транспортираат во националното законодавство), одлуки, препораки, мислења... Европски закони (кои одговараат на тековните регулативи) и Европските закони (кои одговараат на тековните директиви)

ДДВ	Данок на додадена вредност
ДЗИС	Државен завод за индустриска сопственост
ДАРМ	Државен архив на Република Македонија
ДКП	Дипломатско – конзуларни претставништва
ДЗГР	Државен завод за геодетски работи
ДСПП	Дирекција за спречување на перење на пари (МФ)
ДЗС	Државен завод за статистика
ДПИ	Државен пазарен инспекторат (при МЕ)
ДУИ	Државен управен инспекторат (МП)
ДДИ	Државен девизен инспекторат (МФ)
ДКСК	Државна комисија за спречување на корупција
ДСИ	Директни странски инвестиции
ДФИД	Оддел за меѓународна соработка
ЕЛС	Единици на локалната самоуправа
ЕИБ	Европска Инвестициона Банка
ЕЦБ	Европска централна банка
ЕУ	Европска унија
ЕАР	Европска агенција за реконструкција
ЕК	Европска Комисија
ЕИ	Економски институт - Скопје
ЕБРД	Европска Банка за обнова и развој
ЕСМ	АД “Електро стопанско на Македонија”
ЕЗ	Европска заедница
ЗДДВ	Закон за додадена вредност
ЗЗК	Закон за заштита на конкуренција
ЗПСМ	Здружение на правници од стопанството на Македонија
ЗЈОРМ	Здружение на Јавни обвинители на РМ
ЗАОСЈО	Закон за Академија за обука на судии и јавни обвинители

ЗПП	Закон за парнична постапка
ЗСРМ	Здружение на судии на РМ
ЗТД	Закон за трговски друштва
ИДА	Меѓународна асоцијација за развој
ИСО	Меѓународната организација за стандардизација
ИТ	Информатичка технологија
ИПА	Инструмент за претпристапна помош
ИПАРД	Инструмент за претпристапна помош за рурален развој
ИЕ	Југоисточна Европа
ЈА	Јавна администрација
ЈО	Јавен обвинител
ЈПРМ	Јавно правобранителство на РМ
КИБС	Клириншки интербанкарски системи
КАРДС	Помош на заедницата за реконструкција, развој и стабилизација
КХВ	Комисија за хартии од вредност
КЗК	Комисија за заштита на конкуренција
КИТ	Комисија за Информатичка Технологија
КДП	Комисија за државна помош
ЛЕР	Локален економски развој
МБОР	Меѓународна банка за обнова и развој
ММФ	Меѓународен монетарен фонд
МП	Министерство за правда
МЕ	Министерство за економија
МФ	Министерство за финансии
МАПАС	Агенција за супервизија на капитално финансирано пензиско осигурување
МУ	Монополска управа (при МЕ)
МБХВ	Македонска берза за хартии од вредност
МСП	Мали и средни претпријатија
МБПР	Македонска банка за поддршка на развојот

НБРМ	Народна Банка на Р. Македонија
НСПК	Национален совет за претприемништво и конкурентност
НЕПА	Национална агенција за развој на мали и средни претпријатија
НВО	Невладина организација
ОС	Основен суд
ОЕИД	Организација за економска соработка и развој
ОБСЕ	Организација за безбедност и соработка на Европа
ОПМ	Организација на потрошувачите на Македонија
ПСА	Процес на стабилизација и асоцијација
РЕБИС	Студии за регионална Балканска инфраструктура
РКЕ	Регулаторна комисија за енергетика
РСС	Републички судски совет
ССРМ	Судски Совет на Република Македонија
СЕП	Секретаријат за европски прашања
СЕЕД	Систем за размена на податоци
СИДА	Шведска агенција за меѓународен развој
САР	Заедничката Земјоделска Политика
ССА	Спогодба за стабилизација и асоцијација
СКРМ	Стопанска комора на РМ
СА	Стабилизација и асоцијација
СТО	Светска трговска организација
СРС	Стратегија за реформи на судството
СРМ	Собрание на РМ
ТРИПС	Договор за трговските аспекти на правата од интелектуална сопственост
УЈП	Управа за јавни приходи (МФ)
УСАИД	Агенција на Соединетите држави за меѓународен развој
УНДП	Програма за развој на Обединетите нации
ФТА	Договор за слободна трговија

ФАРЕ	Програма за помош за Централна Европа
ЦЕИ	Централноевропска иницијатива
ЦЕА	Центар за економски анализи
ЦУ	Царинска управа на Република Македонија (МФ)
ЦДХВ	Централен Депозитар за хартии од вредност
ЦРРМ	Централен регистар на Република Македонија
ЦЕФТА	Централноевропски договор за слободна трговија

Користена литература (List of consulted literature)

1. Пакт за стабилност за Југоисточна Европа, CEE Bankwatch Network, 2001
2. Stability Pact: FYR Macedonia Enterprise Policy Performance Assessment, OECD and EBRD, September, 2003
3. The Stabilisation & Association process (SAP): Annual Reports, Commission - Brussels, 2002, 2003, 2004
4. Спогодба за стабилизација и асоцијација со Европската унија, 2001
5. Извештај на Комисијата, ПСА во Југоисточна Европа, Трет годишен извештај, Брисел, 2004
6. Извештај за напредокот на Македонија во 2006 година, Работен документ на Комисијата на ЕЗ, Брисел 2006
7. CARDS Assistance Programme FIROM 2002 – 2006, European Commission,
8. Извештај за навремено предупредување, УНДП (Brima Gallup), 2006
9. Administrative procedures for Doing Business in Macedonia, Report, FIAZ, Скопје, 2003
10. Sources of Financing in the Republic of Macedonia, Macedonian Business Resource Center, 2000
11. Country Report Macedonia May 2001, London
12. FIROM recent Economic Developments, Staff Country Report No. 00/72, Washington., IMF
13. Macedonia, Country Profile 2000, London, The Economist Intelligence Unit (EIU), 2000
14. Предлог национална програма за усвојување на правото на Европската унија, Влада на РМ ; СЕП, 2006
15. Национална програма за приближување на националното законодавство кон законодавството на ЕУ,
16. Аналитички извештај за Мислењето за барањето на РМ за членство во ЕУ; КОМ (2005), СЕК, Брисел, 2005
17. Национална стратегија за интеграција на РМ во ЕУ, Влада на РМ, 2004
18. Акционен план за европско партнерство, Влада на РМ, 2004
19. Акционен план за европско партнерство, 2005, Влада на РМ, 2006
20. Планирани финансиски потреби за реализација на Акциониот план за европско партнерство, 2006 - 2010
21. Список на правни прописи за хармонизација со европското законодавство, СЕП, 2004
22. Deklaracija za parlamentarna dimenzija na procesot na integracija vo EU, СРМ, 2003
23. Стратегија за реформи на јавната администрација, Влада на РМ, 1999
24. Стратегија за управување со јавниот долг за периодот од 2006 до 2008 година, МФ, Скопје, 2005
25. Информација за човечки ресурси во државната управа на РМ и Акциски план за спроведување на заклучоците и препораките содржани во Информацијата, СЕП, 2005
26. Програма на РМ за стимулација на инвестиции, со акцент на привлекување СДИ, Влада на РМ, 1999
27. Програма за поттикнување инвестиции во РМ, МЕ, Скопје, 2003
28. Макроекономска политика на Република Македонија за 2006, Влада на РМ, 2005
29. Право на Европската унија за Мали и средни претпријатија во Македонија, МЕ, ЕАР, 2004
30. Извештај за он – лендинг активности на владата на РМ,
31. Национална стратегија за развој на МСП, Влада на РМ, 2002

32. Програма на мерки и активности за поддршка на претприемништвото и создавање конкурентност на МС бизниси во РМ, МЕ, Скопје, 2002
33. Програма за поддршка на претприемништвото и создавање конкурентност во малото стопанство во РМ, 27/2005,
34. Матрица на мерки, активности, носители, потребни средства и извори на средства за реализирање на програмата за поттикнување на претприемништвото и создавање конкурентност во РМ, МЕ, 2003
35. Национален извештај, МЕ, 2003
36. Национална стратегија за развој на малите и средни претпријатија, МЕ, 2002
37. Национален акционен план за вработување 2004 – 2005 на РМ, МЕ, 2004
38. Перспективи на малото стопанство, НОЕЛ, Скопје, Д-р М.Заренкова Потевска, 2000
39. Акционен план за спроведување на економската програма на владата,
40. Стратешки план на Министерството за Економија за 2006-2008 година, МЕ, 2006
41. Small and Medium Size Enterprise Development, EU- funded project managed by the EAR, 2005
42. Национален извештај за конкурентност на РМ за 2006, НСПК, Скопје, 2006
43. Извештај за глобалната конкурентност 2006-2007
44. Краткорочни економски движења, МФ, 2005
45. Економска програма на Владата на РМ, 2005, МЕ
46. Буџет за 2006 година, МФ, Скопје 2006
47. Фискална стратегија на РМ за 2005 – 2007, МФ, 2004
48. Стратегиски план на МФ 2006 – 2008, МФ, 2005
49. Акционен план за реализација на мерките од Програмата за поттикнување инвестиции во РМ, МЕ, 2004
50. Проект за финансиски сектор на Македонија, УСАИД, Emerging Markets Group, 2002 – 2005
51. Макроекономска политика на РМ за 2006, МФ, 2005
52. Национална проценка за одржлив развој, Влада на РМ, 2002
53. Информација за карактеристиките на портфолиото на вкупниот јавен долг заклучно 31.12.2005, МФ, 2006
54. Интервентни мерки за поттикнување на извозот и намалување на трговскиот дефицит, ЦЕА, 2005
55. Билтени на МФ, МФ, Скопје, 2000
56. Програма за усвојување на Македонските стандарди, Институт за стандардизација на РМ, Скопје, 2005
57. Обсерваторија за МСП во Република Македонија, Извештај за 2004 година, АППРМ, Скопје, 2005
58. БДП во Република Македонија, ДЗС, Скопје, 2001 – 2005
59. Европска повелба за МСП, Национални извештаи (2003, 2004)
60. Годишен извештај на МБПР, Скопје 2002
61. Комерцијален водич на Македонија за фискалната 2005 година
62. Statistical Office of the Republic of Macedonia, Statistical Yearbook of the Republic of Macedonia
63. Investment Guide for Southeast Europe: Macedonia

64. Основи на микроекономија, Таки Фити и Владимир Филиповски, Скопје, 1999
65. Јане Мильовски, Програма за приватизација на РМ, Скопје, Влада на РМ, 1991.
66. Тито Беличанец, Приватизација на општествениот капитал во РМ, студија, Правен факултет во Скопје, 1991
67. Тито Беличанец, Странските вложувања и трансформација на претпријатијата со општествен капитал, Охрид, 1994
68. Тито Беличанец, Преструктурирање на управувањето со претпријатијата, Трет европски форум, Охрид 1997.
69. Тито Беличанец, Приватизација на установите, ЗПСМ, 2001
70. Ѓорѓе Марјановиќ, Македонско кривично право, УКИМ, Скопје, 1998
71. Милка Ристова, Заштита на правата на малцинските акционери според Законот за трговски друштва, Судиска ревија, бр. 1, 2006, ЗСРМ, 2006
72. Мате Ивановски, Еднопалтерски систем, Деловно право бр. 11, Скопје 2004
73. Грегори Ф. Масен, Големи зделки... Деловно право бр. 11, Скопје 2004
74. Фиданчо Стоев, Право на заштита на учесниците во постапката за јавни набавки, Деловно право, 11, Скопје 2004
75. Владо Камбовски, Казнени дела и казнена одговорност на правни лица, Деловно право бр. 11, Скопје 2004
76. Горан Коев, “Менаџерски договори и...” Деловно право бр.12, Скопје 2004
77. Ноел М.Тајчи, Управување со стратешки промени, Скопје, 1994
78. Борче Давидковски, "Наука за управата" , Учебник, УКИМ, Скопје, 1994
79. Борче Давидковски, “Управно право”, Учебник, УКИМ, Скопје, 1997
80. Бизнис новости, Здружение на правници од стопанството на РМ,
81. Investment destination of municipality in Macedonia, MAC Invest, Agency for Foreign Investments of RM, 2005
82. Наталија Николовска, “Појдовни политики за развој на концептот на политики за регионален развој”, Регионален развој на РМ, Здружение за одржлив развој – Скопје, МЛС, Скопје 2003
83. Михаил Петковски, “Стабилен или флукуирачки курс на денарот во функција на извозот и платниот биланс”, Макроекономска стабилност и економски растеж на РМ, Здружение за одржлив развој – Скопје, МЕ, Скопје, 2004
84. Донаторски и кредитни линии за МСП, МЕ, 2006
85. Стојков Глигор и др., Водич за МСП, МЕ, Скопје, 2005
86. Јасмина Мајсторовска, “СДИ и нивното влијание на развојот на економијата”, Билтен на Министерството за економија, бр. 4-5, МЕ, Скопје, 2004
87. Марија Зарезанкова Потевска, “Улогата на универзитетот во развојот на претприемачката култура и претприемништвото”, Билтен на Министерството за економија, бр. 4-5, МЕ, Скопје, 2004
88. Конференција за Странски директни инвестиции во Македонија, УНДП, МЕ, 2004
89. Лилјана Мишковска – Каевска, “Пазарот во РМ во услови на транзиција и блокади”, Транзиција во РМ, Фондација Фридрих Еберт, Скопје 1997
90. Антонија Јосифоска, “Каква извозна стратегија во РМ при висок дефицит на платниот биланс”, Транзиција во РМ, Успешен извоз и како до него, Фондација Фридрих Еберт, Скопје 1997

91. Тодор Галев, Елементи на стратегијата за долгорочен развој на земјоделството на РМ, Долгорочен развој на агрокомплексот во РМ, Фондација Фридрих Еберт, Скопје 1999
92. Лилјана Мишковска Каевска, Конкуренцијата во моделот на пазарното стопанство во РМ, Социјално – пазарно или пазарно стопанство (искуства од германија и Македонија), Фондација Фридрих Еберт, Економски Институт – Скопје, Скопје 1999
93. Социјалната држава помеѓу концептот и практиката, Фондација Фридрих Еберт и ИСППИ, Скопје, 1998
94. Бранко Трајковски, Деловни финансии со финансиски менаџмент, УСКО Битола, 1997
95. Димитар Тодевски, Карактер на јавните финансии на Македонија, Скопје, 2006
96. Истражување за МСП во регионот на Прилеп, Регионална агенција за развој на претпријатија,
97. Заклучоци на СКРМ за одржлив развој на земјоделско – прехранбениот сектор во 2006 – та година, СКРМ, 2006.
98. Напред или назад – надминување на пречките за имплементација на политиката за развој на секторот на МСП во стопанството на Македонија, ЕИ, 2004
99. Lutkepohl, Helmut and Reimers, “Impulse response analysis of co integrated systems”, Journal of economic Dynamics and Control (1992)
100. A Strategy to Develop the Food Industry in Macedonia with special reference to the fruit & vegetable processing industry, GTZ, 2001
101. Horticulture Marketing Study, Republic of Macedonia, MAFWE, 2000
102. Development and Prospects of the Food Products, Beverages and Tobacco Sector in the CEE Countries, WIIW Industry Studies 2000/3, The Vienna Institute for International Economic Studies, 2000
103. Horticulture Marketing Study, Republic of Macedonia, Ministry of Agriculture, Forestry and Water Economy & World bank Skopje, 2000
104. The State of the Canning Industry in the Republic of Macedonia, Ministry of Economy, Skopje, 2001
105. Enders, “Applied Econometric Time Series”, John Wiley (1995).
106. Rambaldi and Doran, “Testing for Granger non-causality in co integrated systems”, Working papers in econometrics and applied statistics 1996.
107. Toda and Yamamoto, “Statistical inference in VAR with possibly integrated processes”, Journal of Econometrics (1995)
108. Production of Technical Goods in Macedonia, Sector Analysis and Draft Strategy Outline; Commissioned by: German Technical Co-operation (GTZ); Skopje, April 2002
109. Investment Guide for Southeast Europe: Macedonia, Bulgarian Economic Forum, 2001
110. Државна програма за превенција и репресија на корупција со Акционен план, 2003 година
111. The Money of Invention, Gompers & Lerner, Harvard, 2001.
112. Закон за трговски друштва и негови измени (Сл. Весник на РМ 28/2004; 84/2005)
113. Закон за девизно работење (Сл. Весник на РМ бр. 34/2001; 49/2001; 103/2001, 54/2002, 51/2003)
114. Закон за банки (Сл. Весник на РМ бр. 63/2000, 103/2000, 37/2002, 51/2003, 85/2003)
115. Закон за хартии од вредност (Сл. Весник на РМ бр. 37/2002, 31/2003, 85/2003; 95/2005)
116. Закон за јавни набавки (Сл. Весник на РМ бр. 19/04)
117. Закон за стечај (Сл. Весник на РМ бр. 55/97; 53/2000; 37/2002; 17/04)
118. Закон за банко за микрофинансирање (Сл. Весник на РМ бр. 61/02)
119. Закон за даноките на имот (Сл. Весник на РМ бр. 61/04)

120. [Закон за заштита на конкуренцијата \(Сл. Весник на РМ бр. 4/05\)](#)
121. [Законот за превземање на акционерски друштва \(Сл. Весник на РМ бр. 4/02; 37/2002\)](#)
122. [Закон за инвестициони фондови \(Сл. Весник на РМ бр. 9/2000\)](#)
123. [Закон за облигациони односи \(Сл. Весник на РМ бр. 18/2001\)](#)
124. [Закон за договорен залог и негови измени \(Сл. Весник на РМ р. 28/2004, 84/2005\)](#)
125. [Закон за сопственост и други стварни права \(Сл. Весник на РМ бр. 18/01\)](#)
126. [Закон за трговија \(Сл. Весник на РМ бр. 16/04\)](#)
127. [Закон за основање на Агенција за странски инвестиции \(Сл. Весник на РМ. Бр. 37/04\)](#)
128. [Индекс на судска реформа за Македонија, АБА/ЦЕЕЛИ, УСА, 2002](#)
129. [Judicial Reform Index for Macedonia, Volume II, АБА/ЦЕЕЛИ, УСА, 2003](#)
130. [Judicial Reform Index for Croatia, USA, 2000](#)
131. [Judicial Reform Index for Serbia, USA, 2003](#)
132. [Judicial Reform \(Balcan\), USA, 2003](#)
133. [Извештај за учеството на малцинствата во правната професија во Македонија, АБА ЦЕЕЛИ, 2004](#)
134. [Стефан Отер, Уставната положба на судската власт, принцип на поделба на власта, практична примена на принципот на владеење на правото, Скопје, 2000](#)
135. [Стратегија за реформи на правосудниот систем со Анекси, Скопје, Ноември 2004](#)
136. [Прилози на СРС, МП, Скопје 2004](#)
137. [Анекс бр. 2 на СРС, МП, 2004 \(јавно правобранителство\)](#)
138. [Анекс бр. 3 од СРС, МП, 2004 \(адвокатура\)](#)
139. [Анекс бр. 4 од СРС, МП, 2004 \(нотаријат\)](#)
140. [Одговори на прашалникот од ЕК за барањето за членство на РМ во ЕУ, СБИ, 2004.](#)
141. [Одговори на дополнителни прашања на Европската Комисија од областа на политичките критериуми, СЕИ, 2005](#)
142. [Одговори на дополнителни прашања за економски критериуми и поглавје од Acquis, СБИ, 2005](#)
143. [Никола Прокопенко, Правосудниот систем во РМ низ призмата на спроведување на спроведување на стратегијата за негова реформа, Билтен на МФ](#)
144. [Пронес на промени на уставот на РМ, Реформа на правосудниот систем, МП, Скопје 2005](#)
145. [Поглед од внатре, Набљудување на постапките за кривични дела од областа на корупцијата во РМ, Транспарентност Мак., 2004](#)
146. [Македонија и корупција, состојба и предизвици, ФИОМ, 2002](#)
147. [Судир на интереси, Транспарентност Македонија, Скопје, 2003](#)
148. [Роберт Хислоп, Затишје пред бура, Скопје, 2002](#)
149. [Витларов, Калајџиев, Лабовиќ, Стојановски, Системска анализа на законска рамка и соработка меѓу надлежните институции во борба против организираниот криминал, Скопје, 2005](#)
150. [Арсен Јаневски, Осврт на некои решенија на новиот Закон за извршување, Судиска ревија, бр. 1, 2006, ЗСРМ, 2006](#)

151. Збирка на меѓународни документи за борба против корупцијата, Транспарентност Македонија, Скопје, 2002
152. Hamilton, Mazak, Suckocka, Opinion on Draft constitutional amendments concerning the Reform of the Judicial system in “The FYRM, European Commission for democracy through Law (Venice Commission) Strazbourg, 2005
153. The Legal Profession Reform Index for Macedonia, ABA CEELI, USD, 2004
154. Donor assistance to the justice and home affairs sector in the RM, SEA & MOJ, 2005
155. Strengthening of the judiciary in Southeast Europe, The International Development Law Institute, 2002
156. Judicial Capacity in Slovenia, Open Society Institute, 2002
157. Program for judicial reform in Bulgaria, Judicial Reform Initiative, Sofia, 2000
158. Судот, обвинителот и истражните органи во државите - членки на ЕУ и земјите – кандидати, СДИ, Софија, 2005
159. Горѓе Иванов, Владеење на правото, Политичка мисла, бр.13, Скопје, 2006
160. Горѓи Тоновски, Социологија на правото, ФОН – Скопје, Скопје, 2003
161. Кривичен законик, Агенција « Академик », Скопје 2004
162. Стефан Буцаковски, Казнено право – Општ дел, ФОН, Охрид 2004
163. Владо Камбовски, Казнено право – Посебен дел, Скопје, 2003
164. Светомир Шкарик, Реформа на судскиот систем во РМ, Политичка мисла, бр.13, Скопје, 2006
165. Рафаил Черепналкоски, Судство, Макавеј, Скопје 2004
166. Иван Бимбиловски, Политичка економија на судските реформи, Политичка мисла, бр.13, Скопје, 2006
167. Ричард Познер, Запознавање на правните рамки за економски развој, WB Research Observers, 1998
168. Frank Ufam, Sozdavavawe mitovi vo ortodoksijata na vladeeweto na pravoto, Carnegie Endowment for Int'l Peace, 2002
169. Извештај за учеството на малцинствата во правната професија во Македонија, АВА CEELI, 2004
170. Антикорупција, Учебно помагало, Центар за истражување на демократијата и Коалиција 2000, Софија, 2003
171. “Corruption in Serbia”, Vegovic & Mijatovic, Center for Liberal- Democratic Studies, Belgrade, 2003
172. Стратегија за градење на модерен систем на администрација на Република Бугарија.
173. Морал и етика во правната професија, ЦИД, Здружение на правници, АВА CEELI, Софија, 2003
174. Програма за развој на судските реформи во Бугарија, Иницијативи за развој на судските реформи, Софија 2002
175. Anti-Corruption Reforms in the Judiciary, Center for the Study of Democracy, Sofia, 2003
176. Regular Report on Romania’s Progress towards Accession, European Commission, 2000
177. Government accountability in East central Europe, Romanian Academic Society, CSD Bulgaria, TI Slovakia, 2000
178. Бужаровска, Каракамишева, ЗАОСЈО – придонес или хендикеп за независното судство, Судиска ревија, бр. 1, 2006, ЗСРМ, 2006
179. Катица Лабачевска, Новини во извршувањето и обезбедувањето, Деловно право бр.12, Скопје 2004
180. Janevski, Maksimovski, Arnaudovski, Kalajdjiev, Buzarovska, Svetkovska, Final Report based on observed trials from July 2003 to January 2004, Coalition “All for Fair Trials”, Skopje, 2004
181. Арнаудовски, Бужаровска, Целевски, Нанев, Елаборат Стратегија за имплементација на алтернативни мерки, Кавадарци, 2004

182. [Fair Trials Manual, Amnesty International, 1998](#)
183. [Имаме ли пристап до информации?. Транспарентност Македонија, Скопје, 2004](#)
184. [Збирка на закони за антикорупција, ФИООМ, Скопје, 2006](#)
185. [Устав од 1991 година, \(Сл. весник на РМ, Бр. 52/92\)](#)
186. [Амандмани на Устав на РМ \(Сл. весник на РМ, Бр. 107/05\)](#)
187. [Законот за судски буџет, \(Указ за прогласување 2003\)](#)
188. [Закон за адвокатура \(Сл. весник на РМ, Бр. 59/02\)](#)
189. [Закон за измени и дополнувања на Закон за адвокатура \(Сл. Весник на РМ бр. 60/06\)](#)
190. [Закон за републички судски совет \(Сл. Весник на РМ бр. 80/92\)](#)
191. [Закон за изменување и дополнување на Законот за републички судски совет \(Сл. Весник на РМ бр. 80/92, 50/99, 43/03\)](#)
192. [Закон за Судски совет на РМ \(Сл. Весник на РМ бр. 60/06\)](#)
193. [Закон за дополнување на Законот за извршна постапка \(Сл. Весник на РМ бр. 53/97; 59/2000, 64/03\)](#)
194. [Закон за извршување \(Сл. Весник на РМ бр. 35/05\)](#)
195. [Закон за изменување и дополнување на Закон за извршување \(Сл. Весник на РМ бр. 50/06\)](#)
196. [Закон за изменување и дополнување на Кривичен законик \(Сл. весник на РМ 19/04\)](#)
197. [Закон за јавно обвинителство \(Сл. весник на РМ, Бр. 38/04\)](#)
198. [Закон за кривична постапка \(Сл. весник на РМ, Бр. 15/05\)](#)
199. [Закон за прекршоци \(Сл. весник на РМ, Бр. 15/97; 35/97, 62/06\)](#)
200. [Закон за судовите \(Сл. Весник на РМ бр. 36/95; 45/95; 64/03; 58/06\)](#)
201. [Закон за академија на судии и јавни обвинители \(Сл. Весник на РМ бр. 13/06\)](#)
202. [Закон за медијација \(Сл. Весник на РМ бр. 60/06\)](#)
203. [Закон за парнична постапка \(Сл. Весник на РМ бр. 33/98, 44/02, 79/05\)](#)
204. [Закон за управни спорови \(Сл. Весник на РМ бр. 44/02, 62/06\)](#)
205. [Закон за општа управна постапка](#)

206. Користени веб страници: www.cdhv.org.mk; www.cea.org.mk; www.crm.org.mk; www.bzis.org.mk; www.sec.gov.mk; www.mse.com.mk; www.cdhv.org.mk; www.mapas.gov.mk; www.mfsp.com.mk; www.mchamber.org.mk; www.skopjefair.com.mk; www.isrm.gov.mk; www.finance.gov.mk; www.mzsv.gov.mk; www.nbrm.com.mk; www.apprm.org.mk; www.seaf.com.mk; www.nvca.org; www.evca.com; www.seebiz.net.mk; www.economy.gov.mk; www.bankwatch.org; www.uslugi.gov.mk; www.javninabavki.finance.gov.mk; www.customs.com.mk; www.stat.gov.mk; www.kzk.gov.mk; www.mpa.org.mk; www.sec.gov.mk; www.kapital.com.mk; www.total.com.mk; www.mit.com.mk; www.opm.org.mk; www.utrinskivesnik.com.mk; www.dnevnik.com.mk; www.akcioner.org.mk; www.theagc.com; www.kibs.com.mk; www.slvesnik.com.mk; www.ippo.gov.mk; www.mchamber.org.mk; www.amcham.com.mk; www.mia.com.mk; www.zels.org.mk; www.ombudsman.mk; www.maccorpgov.com.mk; www.usaid.org.mk; www.lsd-data.org.mk; www.see-network.com; www.prisma.org.mk; www.euroinfo.org.mk; www.aisec.org.mk; www.eurmedu.mk; www.skopje.usembassy.gov; www.mac.doc.gov; web.ita.doc.gov; www.export.gov; www.ippo.gov.mk; www.bunardzik.com.mk; www.stat.gov.mk; www.exim.gov; www.exim.gov; www.opic.gov; www.usaid.gov; www.sba.gov;

www.miga.org; www.tda.gov; www.fsa.usda.gov; www.cdc.gov; www.worldbank.org.mk; www.piom.org.mk; www.stst.gov.mk; www.mapas.gov.mk; www.bestnet.com.mk; www.macedonia.org; www.sobranie.mk; www.zvrm.gov.mk; www.penziskareforma.org.mk; www.gov.mk; www.mtsp.gov.mk; www.pwc.com.mk; www.kpmg.com.mk; www.ey.com; www.deloitte.com/macedonia; www.gti.org; www.bloomberg.com; www.pwc.com.mk; www.maknews.com; www.kpmg.com.mk; www.gti.org; www.cnnfn.com; www.banktechnews.faulknergray.com; www.smartmoney.com; www.businessweek.com; www.wsj.com; www.ft.com; www.emergingmarketgroup.com; www.ey.com; www.opic.gov; www.oecd.org; www.ifac.org; www.kb.com.mk; www.stb.com.mk; www.tb.com.mk; www.pbb.com.mk; www.mbdp.com.mk; www.ikbanka.com.mk; www.unibank.com.mk; www.makbanka.com.mk; www.mbla.org.mk; www.fes.org.mk; www.abaceeli.org; www.undp.org.mk; www.ec.europa.eu; www.anticorruption.bg; www.covekovi-prava.gov.mk; www.foia.ucia.gov; www.dtk.gov.mk; www.e-democracy.org; www.fas.org; www.cfoi.org.uk; www.greco.coe.int; www1.worldbank.org; www1.oecd.org; www.unodc.org; www.europa.eu.int; www.un.org; www.parlcent.ca; www.adb.org; www.anticorruptionnet.org; www.iap.nl.com; www.pravo.org.mk; www.usis.usemb.se; www.csd.bg; www.abanet.org; www.mpc.org.mk; www.jorm.org.mk; www.izvrsuvanje.com.mk; www.pravda.gov.mk; www.pf.ukim.edu.mk; www.courtmodernization.com; www.iaj-uim.org; www.Igforum.org.mk; www.inf.gov.mk; www.mkd.com.mk; www.simt.com.mk; www.iln-see.org; www.bild.net; www.cipe.org; www.csd.bg